Eyrarbakki

Verndarsvæði í byggð

Tillaga og greinargerð

ágúst 2026

Sveitarfélagið ÁRBORG

LANDFORM
LANDSLAGSARKITEKTAR

1. útgáfa október 2020, til kynningar
2. útgáfa júlí 2021, til kynningar
3. útgáfa janúar 2023, til samþykktar
4. útgáfa ágúst 2026, vegna ábendinga Minjastofnunar
Unnið fyrir Sveitarfélagið Árborg
Höfundur: Svanhildur Gunnlaugsdóttir, landslagsarkitekt FÍLA, hjá Landform ehf
Umsjón: Oddur Hermannsson, landslagsarkitekt FÍLA, hjá Landform ehf
Ljósmynd á forsíðu: Loftmynd. Heimild Héraðsskjalasafn Árnesinga
© Landform ehf

LANDFORM
LANDSLAGSARKITEKTAR

Sveitarfélagið
ÁRBORG

Efnisyfirlit

1 TILLAGA AÐ VERNDARSVÆÐI Í BYGGÐ 1
1.1 Afmörkun verndarsvæðisins 1
1.2 Rökstuðningur. 3
1.3 Skilmálar 4
2 GREINARGERÐ MEÐ TILLÖGU. 5
2.1 Svæðislýsing 7
2.2 Saga og þróun byggðar 9
2.3 Friðlýst, friðuð og umsagnarskyld hús. 15
2.4 Minjar 19
2.5 Greining á svipmóti byggðar 27
2.5.1 Þróun byggðar 27
2.5.2 Húsagerðir og byggingarstíll 46
2.6 Varðveislumat. 56
2.7 Verndarstefna. 64
2.8 Skilmálar um verndun og uppbyggingu. 67
2.8.1 Almennir skilmálar 70
2.8.2 Reitur 1. 72
2.8.3 Reitur 2 74
2.8.4 Reitur 3 76
2.9 Staða verndarsvæðis innan skipulags. 78
SAMRÁÐ OG SAMÞYKKT Í BÆJARSTJÓRN. 79
HEIMILDASKRÁ. 80
VIÐAUKI: KORT 82

1 TILLAGA AÐ VERNDARSVÆÐI Í BYGGÐ

Bæjarstjórn Sveitarfélagsins Árborgar hefur samkvæmt 1. mgr. 4. gr. laga nr. 87/2015 um Verndarsvæði í byggð, látið meta hvort lögin eigi við um elsta hluta þorpsins á Eyrarbakka. Á grundvelli þess mats, sem fram kemur í þessari greinargerð, leggur bæjarstjórn til að sá hluti þorpsins á Eyrarbakka, sem samkvæmt aðalskipulagi Árborgar 2010–2030 fellur undir hverfisvernd, fái stöðu verndarsvæðis í byggð, skv. fyrrgreindum lögum. Svæðið er um 28 ha að stærð og nær yfir elsta hluta Eyrarbakka þar sem flest hin svokölluðu aldamótahús standa og byggðust út frá jörðunum Einarshöfn, Skúmsstöðum og Háeyri.

Tillaga þessi byggir enn fremur á reglugerð um verndarsvæði í byggð nr. 575/2016. Samkvæmt 1. gr. reglugerðarinnar kemur fram að við mat á varðveislugildi byggðar skuli bæjarstjórn m.a. líta til heildarásýndar byggðar, heildarsvips bygginga og tengsla byggðar við staðhætti og umhverfi. Enn fremur segir í 3. gr. reglugerðarinnar að fjalla skuli um varðveislugildi og setja skilmála um verndina. Verndunin nær til húsa, byggðarmynsturs og fornminja innan verndarmarkanna.

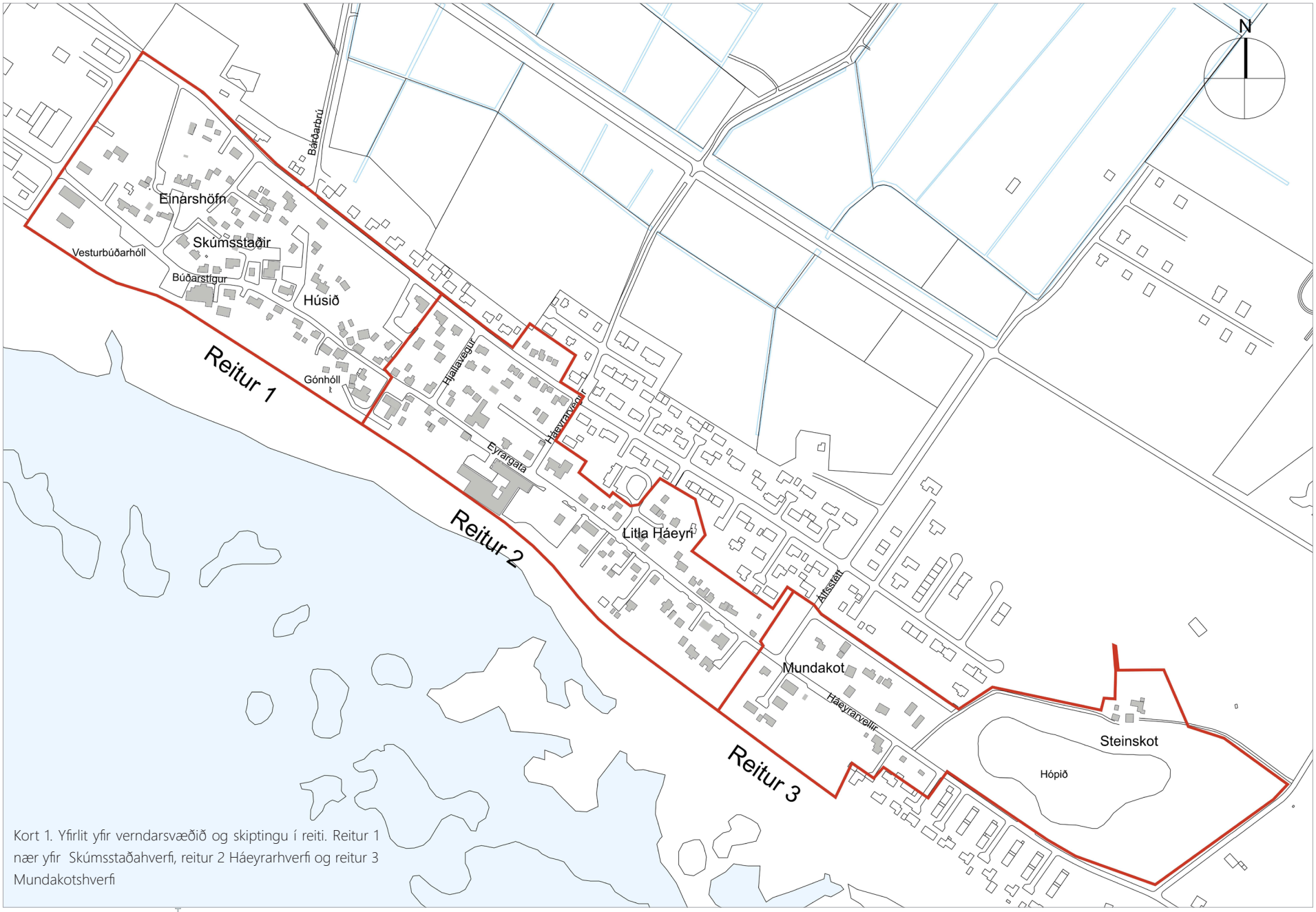
Samhliða vinnu við skýrslu þessa var unnin húsakönnun og fornleifaskýrsla sem liggja til grundvallar tillögunni, sjá nánar kafla 2.

Með verndun byggðar á Eyrarbakka, skv. lögunum, er viðurkennd sérstaða Eyrarbakka sem heilsteypts byggðarkjarna frá aldamótunum 1900, sem sé dæmi um gamalt íslenskt verslunar- og sjávarþorp þar sem húsagerðarlist hefur blómstrað með sérstökum hætti og hefur varðveist allt fram á þennan dag.

1.1 Afmörkun verndarsvæðisins

Afmörkun verndarsvæðisins tekur mið af mörkum hverfisverndar eins og hún er skilgreind í aðalskipulagi Árborgar 2010-2030, en nær auk þess til votlendisins milli Þykkvaflatar og Steinskotsbæjanna sem kallast Hóp. Afmörkun meðfram ströndinni ræðst af núverandi sjóvarnargarði. Afmörkun hverfisverndar í aðalskipulagi var á sínum tíma ákvörðuð út frá því markmiði að ná til aldamótabyggðarinnar og sýna samfellu hennar meðfram aðalgötunni. Í meðfylgjandi tillögu endurspeglast sú áhersla áfram. Að tillögu hverfisráðs Eyrarbakka var ákveðið að bæta votlendissvæðinu við og með því verður svæðið samfellt frá Einarshafnarhverfi og austur að Steinskoti. Tilgangurinn með viðbótinni er m.a. að vernda búsetulandslagið við Steinskot, með hlöðnum görðum, túnum og votlendi. Þannig mætti varna því að á svæðinu yrði byggt í framtíðinni, eins og gerst hefur með aðra kotbæi norðan við þorpið. Til umræðu kom einnig að verndarsvæðið næði til Litla-Hrauns og Barnaskólans, en elstu húsin þar eru frá 1922 og 1913. Ákveðið var að hafa þessi hús ekki með að svo stöddu, aðallega vegna þess að þau eru mikið breytt og með mörgum nýbyggingum. Þessa afstöðu má endurskoða síðar ef þurfa þykir síðar.

Við skilmálagerð og umfjöllun um byggðina, er verndarsvæðinu skipt í þrjá reiti, þar sem reitur 1 er vesturhluti þorpsins og nær yfir Einarshafnar- og Skúmsstaðahverfi, reitur 2 nær yfir miðju þorpsins þar sem Háeyrarbæirnir stóðu og reitur 3 nær til austurhlutans, Mundakotsbæjanna og Steinskots. Auk reitaskiptingar ganga ýmis svæði undir gömlum heitum eins og Einarshafnarhverfi, Skúmsstaðahverfi, Háeyrarhverfi og Mundakotshverfi og eru mörk þessara hverfa óljós en gefa vísbendingu um hvar í þorpinu tiltekin hús finnast.

Kort 1. Yfirlit yfir verndarsvæðið og skiptingu í reiti. Reitur 1 nær yfir Skúmsstaðahverfi, reitur 2 Háeyrarhverfi og reitur 3 Mundakotshverfi

1.2 Rökstuðningur

Innan verndarsvæðisins er að finna eina heillegustu, samfelldu byggð alþýðuhúsa frá því um og eftir aldamótin 1900, sem varðveist hefur á Íslandi. Þrjú þessara húsa eru friðlýst skv. 31. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012, en það eru Húsið, Assistentahúsið og Eyrarbakkakirkja. Stór hluti húsa innan verndarsvæðisins eru aldursfriðuð skv. 29. gr. þar sem þau eru byggð 1923 eða fyrr, eða eru umsagnarskyld skv. 30. gr. sömu laga, byggð 1940 eða fyrr. Í greinargerð þessari er vísað til þessara húsa sem aldamótahúsa, og er það í samræmi við umfjöllun um byggingararfinn á Eyrarbakka á öðrum vettvangi.

Saga þorpsins er samofin sögu verslunar og sjósóknar og enn má greina augljós spor og minjar frá þessum gamla tíma á Eyrarbakka, sem er einstakt í nútíma þorpi og mikilvægt að á það sé bent með afgerandi hætti. Þó svo að spor fyrri tíma séu oft greinileg og mörg hús og hlaðnir garðar heillegir, þá hafa menningarleg verðmæti horfið á undanförnum áratugum. Helst ber þar að nefna Vesturbúðina, verslunarhús danskra kaupmanna, sem var rifin árið 1950 og efniviður úr versluninni fluttur til Þorlákshafnar og nýttur í atvinnuhúsnæði þar, sem síðar brann. Í dag er ólíklegt að slíkt myndi henda, m.a. tryggja lög um menningarminjar aðkomu Minjastofnunar Íslands að ákvörðun um örlög svo einstakra húsa. Það sem lög um menningarminjar tryggja hins vegar ekki með fullnægjandi hætti, er varðveisla heildarinnar. Mörg húsanna innan verndarsvæðisins eru kannski ekki svo ýkja merkileg hvert fyrir sig, en samspil þeirra, byggðarmynstrið og sagan mynda þá heild sem vert er að vernda. Sú verndun er m.a. tryggð með því að skilgreina svæðið sem verndarsvæði í byggð.

Eyrarbakki skipar stóran sess í verslunarsögu Íslands, en þar var einn helsti verslunarstaður á Suðurlandi um aldir. Einnig var þar stundað útræði þrátt fyrir erfiðar hafnaraðstæður og var útgerðin hvað öflugust á síðari hluta 20. aldar. Það eru þó ekki einungis verslunarhús og hús útgerðarinnar sem hafa menningarsögulegt gildi, heldur er hér að finna fjöldann allan af smærri íbúðarhúsum alþýðufólks sem er skýr vitnisburður um það hvernig fólk bjó um og eftir aldamótin 1900. Innan við nýjan og öflugan sjóvarnargarð má finna leifar gamalla hlaðinna sjóvarnargarða sem vernduðu íbúðar- og verslunarhús fyrir ágangi sjávar. Umfang þessara garða og samspil þeirra við byggðina auka enn verndargildi hennar.

Mikilvægt er, ekki aðeins fyrir Eyrarbakka og Sveitarfélagið Árborg heldur landið allt, að glata ekki þessum einkennum heldur styrkja þau og vernda og nota til jákvæðrar kynningar og fræðslu. Markmiðið með því að skilgreina þennan hluta þorpsins sem verndarsvæði í byggð, er ekki einungis að vernda söguna og byggingararfinn, heldur standa vonir til þess að með því aukist skilningur íbúa og bæjaryfirvalda á því hversu mikilvægur þessi menningarsögulegi arfur er, sem aftur leiði til þess að honum sé sómi sýndur í verki með bættri umhverfismótun og viðhaldi. Svo það megi takast, þarf samhent átak allra sem að uppbyggingu og viðhaldi innan þorpsins koma.

1.3 Skilmálar

Markmið með skilmálum fyrir verndarsvæði í byggð á Eyrarbakka eru eftirfarandi:

- að vernda og styrkja yfirbragð byggðar sem heild
- að vernda einstök hús og ólíka byggingargerð þeirra og sérkenni sem hafa þróast á Eyrarbakka
- að stuðla að því að aldamótahús sem tekið hafa miklum breytingum verði gerð upp í þeim byggingarstíl sem einkenndi þau í upphafi
- að vernda sýnilegar minjar og samspil þeirra við byggðina
- að stuðla að því að frágangur og hönnun gatna, stíga og almannarýma falli að því yfirbragði byggðar sem sóst er eftir
- að stuðla að því að ný hús og viðbyggingar falli sem best að aldamótabyggðinni

Mynd 1. Dæmi um nýja hleðslu og nýtt grindverk innan verndarsvæðisins, sem fellur vel að aldamótabyggðinni.

Skilmálum er skipt í almenna skilmála fyrir allt svæðið og svo nánari skilmála fyrir reiti 1-3, þar sem nánar er kveðið á um einstakar heimildir. Skilmálarnir eru ekki tæmandi en leggja grunninn að nánari útfærslu í hverfis- eða deiliskipulagi. Varðandi byggingarskilmála er megináherslan á stærðir og hlutföll annars vegar og efnisval hins vegar.

Skilmálana í heild sinni má sjá í kafla 2.8.

2 GREINARGERÐ MEÐ TILLÖGU

Inngangur

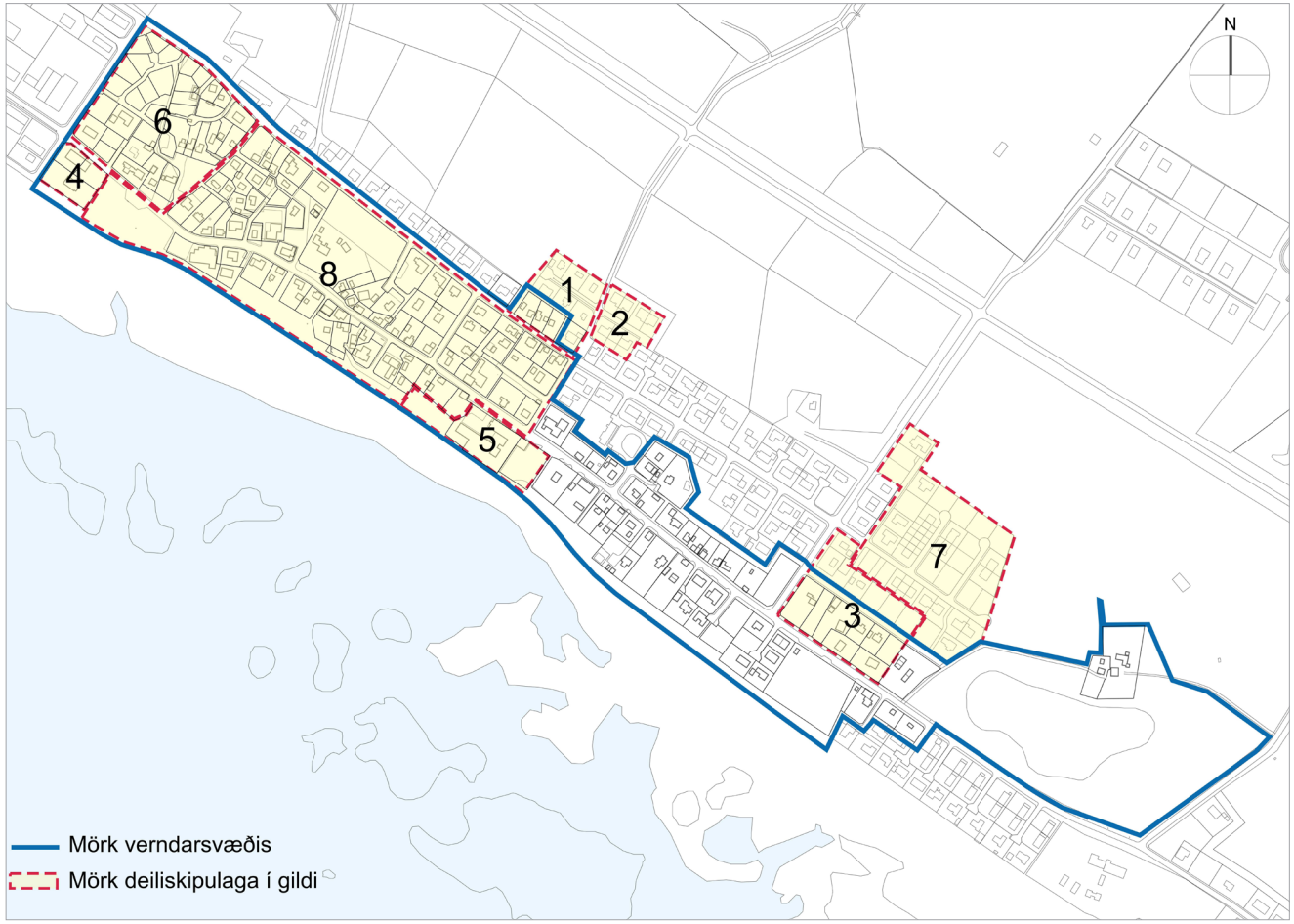
Byggðin á Eyrarbakka er sérstök fyrir margra hluta sakir. Aldur hennar og saga fléttast náið við umhverfið og svipmót byggðarinnar er einstakt. Hér á eftir er fjallað um varðveislugildi byggðarinnar út frá ýmsum þáttum og færð rök fyrir því hvers vegna mælst er til þess að byggðin á Eyrarbakka falli undir lög um verndarsvæði í byggð. Við matið er stuðst við þá aðferð að LÝSA – GREINA – META, stundum nefnd DIVE aðferðin (Describe, Interpret, Valuate og Enable). Við mat á varðveislugildi byggðarinnar skal horft til heildarásýndar byggðarinnar og svipmóts hennar. Við athugun og mat á verndargildi svæðisins lá til grundvallar húsakönnun og fornleifakráning sem unnar voru samhliða tillögunni.

Húsakönnunin nær til allra húsa innan verndarsvæðisins, sem skráð eru í fasteignaskrá auk nokkurra annarra. Húsakönnunin var unnin samkvæmt leiðbeiningum Minjastofnunar, en þar er skráningunni skipt í grunnskráningu og varðveislumat. Húsakönnunin var unnin í samstarfi Héraðsskjalasafns Árnesinga og Guðlaugar Ernu Jónsdóttur arkitekts. Yfirumsjón með húsakönnuninni hafði Þorsteinn Tryggvi Másson héraðsskjalavörður og Guðmunda Ólafsdóttir yfirskjalavörður sáu um grunnskráningu og sögu húsanna og Guðlaug Erna sjálft varðveislumatið. Kortagerð var í umsjón Svanhildur Gunnlaugsdóttur hjá Landform.

Margrét Hrönn Hallmundsdóttir fornleifafræðingur sá um fornleifaskráningu svæðisins, ásamt Guðlaugu Vilbogadottur og Eddu Linn Rise. Endanleg útgáfa fornleifaskráningarinnar er dagsett í ágúst 2026 og voru Kristín Sylvía Ragnarsdóttir, Gunnar Grímsson og Atli Rúnarsson til aðstoðar við frágang skýrslu og lokaútgáfu.

Til grundvallar lágu fyrri skráningar á vesturhluta svæðisins, sem unnar voru í tengslum við fyrri deiliskipulagsáætlanir í Einarshafnarhverfi og Skúmsstaðareit. Í tengslum við verkefnið Verndarsvæði í byggð hefur verið unnið að því að sameina þessar skráningar í eina skýrslu. Sýnilegar minjar hafa verið mældar upp að nýju með mælitækjum sem veita meiri nákvæmni.

Hugmyndin um varðveislu gömlu byggðarinnar innan þorpsins er ekki ný af nálinni. Árið 1989 gaf Þjóðminjasafn Íslands út húsakönnun á Eyrarbakka sem unnin var af Lilju Árnadóttur. Þar var fjallað um einstök hús, sögu þeirra og varðveislugildi, en einnig sett fram tillaga að varðveislu þorpsmyndarinnar á Eyrarbakka. Hugmyndir um svæðisbundna vernd voru síðan settar fram í Aðalskipulagi Eyrarbakka árið 1997, sem arkitektarnir Jon Nordsteien og Ólöf Flygenring unnu. Á vefsíðunni www.Eyrarbakki.is, sem er í umsjón og eigu Ingu Láru Baldvinsdóttur og Magnúsar Karels Hannessonar, hefur skráningu húsa verið haldið til haga og viðbætur gerðar við húsakönnunina frá 1989, en þau hafa unnið ötullega að því að afla upplýsinga um gömlu húsin, miðla þeim áfram og stuðla þannig að varðveislu þeirra. Þau áttu einnig frumkvæði að því að hrinda verkefninu Verndarsvæði í byggð á Eyrarbakka af stað. Eftir sameiningu sveitarfélaganna í vesturhluta Flóans í nýtt sveitarfélag, Sveitarfélagið Árborg, var svæðisvernd aðalskipulags Eyrarbakka breytt í hverfisvernd í nýju aðalskipulagi Sveitarfélagsins Árborgar, sem samþykkt var árið 2006 og Teiknistofan Þverá vann. Við endurskoðun aðalskipulagsins árið 2012 var mörkum hverfisverndarinnar á umræddu svæði haldið óbreyttum. Það er því ljóst að lengi hefur ríkt skilningur og ríkur vilji til þess að vernda byggðina á Eyrarbakka sem heild, en ekki eingöngu einstök hús innan hennar.

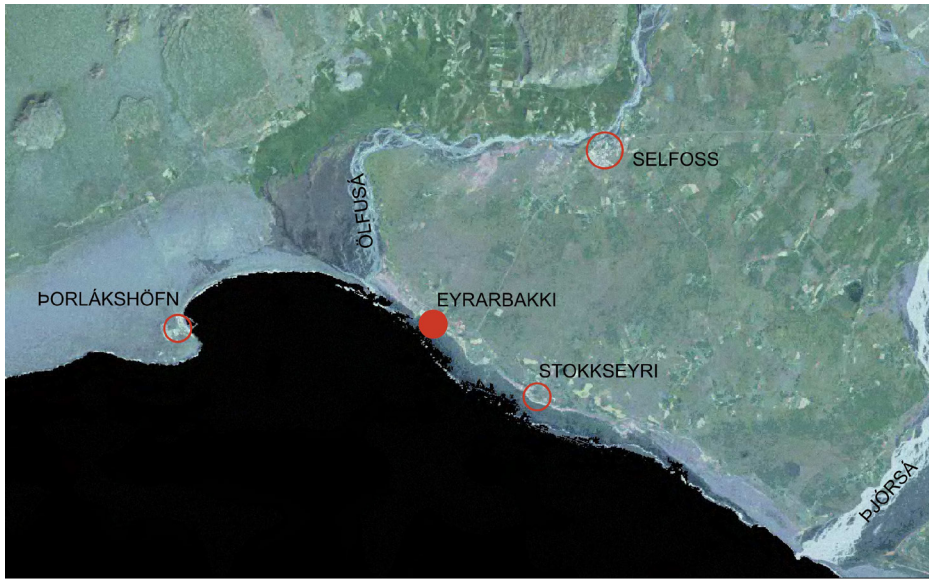

Kort 2. Yfirlit yfir gildandi deiliskipulagsáætlanir

Í seinni tíð hafa nokkrar deiliskipulagsáætlanir verið unnar, bæði vegna stækkunar þorpsins með nýjum lóðum en einnig til þess að setja skilmála innan gömlu byggðarinnar. Deiliskipulagsáætlanir sem í gildi eru innan marka verndarsvæðisins og í nágrenni, eru eftirfarandi:

1. Dsk. við Hjalladæl frá 1994.
2. Dsk. við Hjalladæl frá 2004.
3. Dsk. Mundakotshverfi frá 1994.
4. Dsk. Búðarstígs 19 frá 1999.
5. Dsk. Eyrargata 51-53 frá 2009.
6. Dsk. Einarhafnarhverfis frá 2006 – Breyting á skipulagi frá 1989.
7. Dsk. Hulduhóls frá 2005.
8. Dsk. Skúmstaða-, Eyfakots- og Háeyrarhverfis frá 2015.

Í flestum tilvikum taka deiliskipulagsáætlanir innan svæðisins mið af hverfisverndinni og þeim verndarsjónarmiðum sem þar koma fram en mismikið þó. Í deiliskipulagi Mundakotshverfis frá 1994 voru sett ákvæði um húsagerð, en þar kom fram að hús skyldu falla að þeirri byggingarhefð sem er ríkjandi á Eyrarbakka, þ.e. hús í gömlum stíl og er þar miðað við eina húsagerð. Í deiliskipulagi fyrir Einarshafnarhverfið frá 2006, sem var breyting á fyrra skipulagi þar sem nýjar lóðir voru rúðulaga skv. nútíma skipulagshefðum, var leitast við að lóðarmörk tækju mið af hlöðnum görðum en húsagerð höfð frjálsari en í Mundakotshverfinu, þó hlutföll húsa skyldu falla að eldri byggð. Í deiliskipulagi Skúmsstaða-, Eyfakots- og Háeyrarhverfis var áhersla lögð á ákvæði um viðbyggingar húsa og nýbyggingar, sem skyldu falla vel að núverandi byggð.

Kort 3. Yfirlitsmynd

2.1 Svæðislýsing

Eyrarbakki liggur við suðvesturströnd Íslands, austan við Ölfusárósa og tilheyrir Sveitarfélaginu Árborg, ásamt Stokkseyri, Selfossi og fyrrum Sandvíkurhreppi. Eyrarbakki byggðist upp á jörðunum Einarshöfn, Skúmsstöðum og Háeyri, sem allar áttu land að sjó. Í dag er þorpið nær eingöngu innan jarðanna Skúmsstaða og Háeyrar.

Kort 4. Afmörkun verndarsvæðis og jarðamarka á Eyrarbakka

Eyrarbakki stendur á grónum sand- og sjávarbakka þar sem Þjórsárhraunið rann til sjávar á sínum tíma. Hraunið myndar grófan og ógnvekjandi skerjagarð úti fyrir ströndinni sem býður engu að síður upp á fjölbreytt fugla- og dýralíf. Byggðin er í um 5 m h.y.s. og ágangur sjávar hefur verið mikill gegnum tíðina og nokkur stór flóð hafa haft mikla eyðileggingu í för með sér. Eftir því sem byggðin tók að myndast og þéttast hefur verið reynt að draga úr áhrifum sjávarágangs og sjóvarnargarðar verið hlaðnir upp til varnar. Í dag er nýlegur varnargarður meðfram sjávarbakkanum áberandi landslagseinkenni en einnig má sjá leifar eldri varnargarða innan hans.

Innan við sjóvarnargarðinn er gróinn sandhryggur, þar sem byggðin stendur og ofan við hann voru ræktuð tún, sem að hluta til hafa haldið sér, en önnur hafa verið tekin undir byggð á undanförnum áratugum. Byggðin myndar um 230 – 300 m breitt og tæplega 2 km langt belti meðfram ströndinni. Ofan við byggðina taka við mýrar með allmiklum dælum og tjörnum.

Ágætt aðgengi er að fjörunni neðan við sjóvarnargarðinn og ofan á honum er vinsæl gönguleið og fallegt útsýni bæði á haf út og inn yfir þorpið. Norðan og austan við þorpið er votlendissvæði og fjölbreytt fuglalíf. Samspil flóðs og fjöru sem og vallendis og votlendis er mikilvægt fjölbreyttu fuglalífi við ströndina. Hópið er votlendissvæði austast á verndarsvæðinu, um 3,5 ha að stærð og var áður fyrr sjávarlón en er nú startjörn (Sigurður Guðjónsson 1981). Á jaðri þess að vestanverðu eru ræktuð tún.

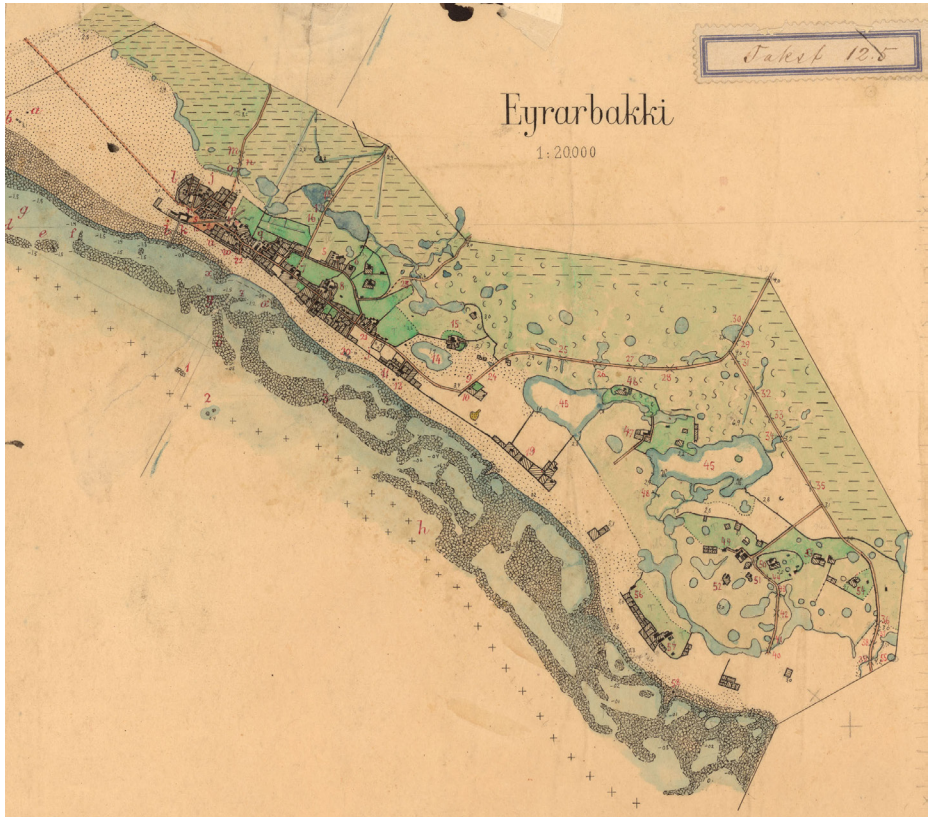
Mynd 2. Eyrarbakki árið 2002, flugmynd

2.2 Saga og þróun byggðar

Eyrarbakki var einn helsti verslunarstaður Íslands á öldum áður og þangað sigldu verslunarskip frá Danmörku á tímum einokunarverslunarinnar, en frá öðrum löndum fyrir þann tíma. Í raun voru hafnarskilyrði hvergi góð með suðurströndinni og lögðust skip útifyrir strönd á meðan sigl var í land á bátum. Talið er að við landnám hafi verið siglt inn ósinn við Ölfusá og að áin hafi verið skipgeng allt til 1104 eða þar til Hekla gaus og vikur frá gosinu fyllti ósinn. Upp úr því er talið að Einarshöfn hafi byggst upp sem verslunarstaður.

Vegna ágangs sjávar og flóða flutti verslun Einarshafnar yfir á land Skúmsstaða í kringum 1653 (Vigfús Guðmundsson). Skúmsstaðir voru stórbýli og þó nokkuð þétt byggð var á jörðinni á þeim tíma og fjöldi hjáleiga og tómthúsa. Enn í dag standa hús þar þétt saman.

Háeyri er sú jörð sem mið- og austurhluti þorpsins stendur á. Það var stór jörð og mannmörg og þar stóðu bænahús, hjáleigur, þurrabúðir og einnig verslunarhús. Þorleifur Kolbeinsson ábúandi Stóru-Háeyrar rak lengi verslun á jörð sinni og síðar tengdasonur hans Guðmundur Ísleifsson. Guðmundur byggði verslunarhús árið 1883, sem gekk undir nafninu Austurbúð (Magnús Karel Hannesson, munnleg heimild) og stóð húsið á Eyrarbakka til 1927, en þáverandi eigandi, Jóhann V. Daníelsson flutti það með sér til Reykjavíkur og setti upp við Skerjafjörð og nýtti sem íbúðarhús (Vigfús Guðmundsson 1949). Önnur verslunarhús Stóru-Háeyrar hafa ekki varðveist. Bærinn Háeyri stóð þar sem nú er Eyrargata 28.

Kort 5. Kort frá 1903. Hér sést byggðamynstur þorpsins og kotbýla norðan við það mjög greinilega, ásamt strandlínu, túnum, engjum og votlendi. Heimild Skipulagsstofnun.

Vitað er að kirkja hafi verið á Skúmsstöðum árið 1412 og bæði kirkjur og bænahús eftir það. Áður en sú kirkja sem nú stendur og vígð var árið 1890 reis, áttu Eyrbekkingar kirkjusókn á Stokkseyri. Heimildir um kirkjugarð í landi Skúmsstaða eru ekki einhlítar en verður þó að teljast líklegt að þar hafi verið kirkjugarður, sérstaklega í ljósi þess að í kringum kirkjuna hafa staðið mörg hús sem heita nöfnum sem öll eru dregin af orðinu garður. Þegar núverandi kirkja var reist var ekki rými fyrir kirkjugarð og var honum fundinn staður í landi Háeyrar og var hann vígður árið 1894.

Einokunarverslun hófst um 1600 og fékkst leyfi árið 1602 til þess að stunda sumarverslun í Einarshöfn. Þar var stunduð verslun fram til 1653, þegar hús verslunarinnar voru flutt á Skúmsstaði. Það var gert í kjölfar mikilla flóða og sandburðar, en eftir að verslunin var flutt lagðist jörðin í eyði.

Einokunarverslun stóð fram til 1787. Bæði verslunin og kaupmenn voru oft á tíðum illa liðnir; vöruúrval lítið og verð hátt. Árið 1868 eignaðist Lefolii-fjölskyldan verslunina og við tók blómlegt skeið verslunar á Suðurlandi. Skipaferðum fjölgaði en þó varð engin grundvallarbreyting á verslunarháttum. Verslunarhús í landi Skúmsstaða voru reisuleg og standa Húsið og Assistentahúsið enn, en þau voru byggð árin 1765 og 1881. Sjálf verslunarhúsin, Vesturbúðin voru í fullri notkun fram á þriðja áratug 20. aldarinnar og stóðu allt til 1950, en voru þá rifin og flutt til Þorlákshafnar.

Frá upphafi var verslunin svo til eingöngu í höndum danskra kaupmanna eða allt til ársins 1850, en þá lögðu heimamenn út í samkeppni við þá. Smám saman fjölgaði bæði íbúum og kaupmönnum á Eyrarbakka, eða allt þar til bílar komu til sögunnar upp úr 1920 og samgöngur breyttust þannig að Eyrarbakki var ekki lengur í þjóðbraut. Eyrarbakkahreppur var stofnaður árið 1897 og var þorpið þá enn í örum vexti, en áður hafði það tilheyrt Stokkseyrarhreppi.

Upp úr 1920 varð ákveðinn viðsnúningur í þróun þorpsins á Eyrarbakka sem rekja má til bættra samgangna og má þar helst nefna brú yfir Ölfusá og bætta höfn í Reykjavík. Skip stækkuðu og ný höfn var tekin í notkun í Reykjavík árið 1917 sem hafði þau áhrif að móttaka verslunarskipa á Eyrarbakka varð enn óhagstæðari og þungi verslunar fluttist frá Eyrarbakka. Brú yfir Ölfusá við Selfoss togaði einnig til sín verslun og þjónustu. Egill Thorarensen fékk verslunarleyfi á Selfossi árið 1919 og þar var lagður grunnur að blómlegu verslunarskeiði á Selfossi, sem haldist hefur fram til dagsins í dag. Á Eyrarbakka hélst þó áfram blómlegt mannlíf þrátt fyrir að drægi úr verslunarhlutverki þorpsins og atvinnulífið byggði í auknum mæli á sjósókn. Frystihúsið, Hraðfrystistöð Eyrarbakka hf. tók til starfa vorið 1944 og var lengi einn stærsti vinnustaður þorpsins. Frystihúsið var rekið í félagi og áttu einstaklingar stóran hlut í félaginu en hreppurinn, sem reglulega jók hlutafé sitt þegar rekstur gekk illa, eignaðist smátt og smátt félagið allt og rak það til 1985, þegar húsin voru leigð Suðurvör í Þorlákshöfn. Frystihúsið er langstærsta húsið á Eyrarbakka að grunnfleti, eða um 780 m^2 að stærð.

Byggðin verður til

Þorpið einkenndist í upphafi af bæjarþyrpingum eða bæjarröðum á smáum hæðum og hólum eða þar sem minnst hætta var á tjóni af völdum vatns og sjávarflóða. Skúmsstaðir og Einarshöfn voru í eigu dönsku konungsverslunarinnar. Jarðeigendur úthlutuðu húsbyggjendum lóðum undir hús og má því segja að skipulagið hafi verið í þeirra höndum. Allir höfðu aðgengi að beitilandi fyrir búpening sinn og kálgarðar voru víða og voru þeir varðir af hlöðnum görðum sem enn má sjá leifar af inn á milli húsa.

Einkennandi fyrir byggðina er hið aflanga byggðarmynstur meðfram ströndinni, með lágreistum og litlum húsum, sem víða standa þétt saman í þyrpingum og einnig nokkuð nálægt götukanti aðalgötunnar. Verslunarhús og önnur byggð á eyrinni stóð óvarin gegn opnu hafi og snemma var hafist handa við að verja byggðina gegn áganginum. Vitað er um allmörg flóð sem gerðu skaða en þau sem einna helst hafa haft áhrif á þróun byggðar eru Háeyrarflóðið 1653. Í því flóði var verslunin flutt frá Einarshöfn eins og áður sagði, en nafngift flóðsins bendir til að það hafi gert verulegan skaða á bænum Háeyri. Annað stórt og þekkt flóð varð árið 1799, Stóraflóð, einnig þekkt sem Básendaflóð. Í kjölfar flóða voru víða byggðir varnargarðar, í fyrstu aðallega til að verja verslunarhús og síðar einnig önnur hús og jarðir. Guðmundur Ísleifsson lét byggja sjóvarnargarð til varnar landi sínu á árunum 1900–1904. Garðurinn var 823 faðmar að lengd og náði yfir allt Háeyrarland (Þórhallur Bjarnason 1906).

Þessir gömlu sjóvarnargarðar urðu sífellt fyrir skemmdum og þurfti stöðugt að endurnýja. Öflugt flóð varð á Eyrarbakka í janúar 1990 sem olli miklum skaða. Með nútíma tækni var hægt að ráðast í mun öflugri varnargarða meðfram ströndinni og var fyrsta áfanga við framkvæmdir á nýjum sjóvarnargarði við Eyrarbakka lokið 1991 og var hann þá um 1,4 km að lengd. (Morgunblaðið 16. ágúst 1991). Viðbætur voru gerðar á næstu árum á eftir og er hann nú um 2 km að lengd og nær frá höfninni í vestri og austur fyrir barnaskólann, á móts við Litla-Hraun.

Mynd 3. Drónaflug 2020. Hér má sjá hvernig sjóvarnargarðurinn, Eyrargata og Túngata mynda samhliða línur í landslaginu.

Aðkomuleiðir, götur og stígar

Þjóðvegurinn liggur nú um 500 m frá ströndinni. Tvær aðalgötur liggja innan þorps í austur-vestur stefnu. Aðalgatan næst sjóvarnargarðinum heitir nokkrum nöfnum; vestast heitur hún Búðarstígur þá Eyrargata og austast Háeyrarvellir. Samhliða henni, nokkru norðar er Túngata, sem var lögð á 7. áratug síðustu aldar. Þvergötur sem ná milli þjóðvegar og Búðarstígs/Eyrargötu eru talið frá vestri; Hafnarbrú, Álfsstétt og Hraunteigur austast. Þvergötur sem liggja milli Túngötu og Búðarstígs/Eyrargötu eru Nesbrú, Bakarísstígur, Hjallavegur og Háeyrarvegur. Bárðarbrú liggur á milli Eyrarbakkavegar og Túngötu. Elstu vegirnir á Eyrarbakka voru svokallaðar brýr, sem voru upphlaðnar slóðir sem lágu yfir votlendið og sjást þær vel á korti frá 1903. Elstur þessara vega er Álfsstétt, sem lá um 3 km leið til norðausturs frá þorpinu (Sigurður Guðjónsson).

Tvö eldri kort liggja til grundvallar þegar rýnt er í þróun byggðarinnar. Kortið frá 1903, sem danska hermálaráðuneytið lét vinna og birt er á bls. 30 og uppteikning frá 1930 sem birt er á bls. 35-36. Á báðum kortum er Búðarstígur og opna rýmið austan við Vesturbúðina áberandi. Hlaðnir veggir kringum hús og garða mynda þröngar traðir heim að húsum og þannig er t.d. hægt að fikra sig gegnum Einarshafnarhverfið og Skúmsstaðahverfið eftir þröngum tröðum og stígum. Upphaflega hafa þetta verið moldargötur og enn í dag eru sumar göturnar malargötur. Á kortinu frá 1930 sést að lega Bárðarbrúar er breytt frá því sem hún var 1903, fer nú austur fyrir Norðurkot í Skúmsstaðahverfinu og að kirkjunni norðanverðri, en lá áður vestan við Norðurkot og kom niður á Búðarstíg vestan við Hraungerði (Búðarstígur 6). Háeyrarvegur sést greinilega á báðum kortum og nær hann niður að Eyrargötu. Í dag er gatan sem lá norðan við túnin hjá Litlu- og Stóru-Háeyri og tengdi saman Neistakot[1], Simbakot, Sandvík, Bráðræði, Tún og Sandprýði (Háeyrarvegur 1), horfin. Túngata liggur að hluta til á þessari götu. Víða má sjá traðir sem liggja niður að sjó og þar eru þá gjarnan hlið í gamla sjóvarnargarðinum. Þær traðir sem eru sýnilegar á kortinu frá 1903 eru t.d. við Hlið, austan við Rafstöðina (Eyrargata 65), framhjá Eyri (Eyrargata 39a) og Suðurgötu (Eyrargata 37a) sunnan við Litlu-Háeyri og sunnan við Stígprýði (Eyrargata 4) þar sem nú er Grund (Eyrargata 11). Þessar traðir eru enn sýnilegar á kortinu frá 1930.

Inn á milli elstu húsaþyrpinganna er gatnaskipan oft á tíðum óregluleg, þannig er t.d. vestast í Einarshafnarhverfinu nokkuð breytilegt hvar aðkoma er að húsunum, en hún getur verið bakatil. Með síðari tíma deiliskipulagi hefur verið leitast við að tryggja aðkomu að flestum húsum en nýjar aðkomuleiðir samkvæmt skipulagi hafa ekki í öllum tilvikum verið útfærðar. Á nokkrum stöðum er aðgengi að baklóðum og í sumum tilvikum eru bílastæði meðfram götu.

Í dag eru götur malbikaðar og gangstéttir hellulagðar og víða liggja slóðar og stígar milli húsa frá aðalgötunni að sjóvarnargarðinum. Gönguleið er ofan á sjóvarnargarðinum og tröppur upp á hann á nokkrum stöðum. Við samkomuhúsið Stað er nýlegt tröppumannvirki upp á garðinn þar sem er útsýnispallur.

Á síðustu árum hefur verið hafist handa við uppbyggingu aðalgötunnar Eyrargötu / Búðarstígs, með hellulagða gangstétt úr smágerðum steini og með lágum kantsteini. Gangstéttarhellur eru valdar m.t.t. eldri tíma, svokallaðir „götusteinar", og yfirborð götu tengt lóðum húsa. Unnið er að áframhaldandi endurbótum á götunni.

1 Á korti frá 1903 er kotið nefnt Neistakot, en á korti frá 1930 er það nefnt Naustakot.

Örnefni

Í tilefni af 100 ára afmæli Eyrarbakkahrepps árið 1997, var endurútgefin örnefnaskrá Guðmundar Þórarinssonar, með viðbótum frá Sigurði Andersen. Söfnun örnefnanna fór fram á árunum 1953–1958 og var birt í héraðsblaðinu Suðurlandi og einnig í fjölrituðu hefti árið 1955. Í formála að örnefnaskránni harmar höfundur að svo seint hafi verið ráðist í söfnun örnefna því mörg séu nú þegar fallin í gleymsku, sérstaklega ýmis örnefni tengd fjörunni. Elsta örnefnið er Eyrar, en það náði til allrar strandarinnar milli ósa Ölfusár og Þjórsár. Örnefnið Eyrarbakki tók við um 1400 en smátt og smátt breyttist notkun þess og um árið 1900 einskorðaðist það við sjálft þorpið (Guðmundur Þórarinsson 1997).

Götu- og húsanöfn eru þau örnefni sem hvað helst hafa varðveist meðal almennings innan verndarsvæðisins. Stór meirihluti húsa hafa heiti sem flestir kannast við og vitna í, þó einnig hafi þau húsnúmer við götu. Elstu bæjarnöfnin Háeyri, Skúmsstaðir og Einarshöfn má enn sjá sem húsaheiti, þó svo að upphaflegu bæirnir séu löngu horfnir. Mörg örnefnin tengjast versluninni og lifa áfram, jafnvel eftir að verslunarhúsin eru horfin, eins og Vesturbúðarhóll ber vitni um. Nokkur hús bera fleiri en eitt nafn og þá er annað nafnið oft tengt fyrrum íbúa, s.s. Pálsbær (Skúmsstaðir I), Dísubær (Einarshöfn V) og Frímannshús.

Búðarstígur, Bárðarbrú og Háeyrarvegur eru dæmi um gömul götuheiti og Álfsstétt er talin vera einn af elstu vegum Árnessýslu, en hans er getið í heimildum frá 1852 (Guðmundur Þórarinsson 1997).

Opin svæði og gróður

Nokkur opin, græn svæði eru innan verndarsvæðisins en þó eru engin þeirra eiginlegir almenningsgarðar. Nokkur svæði þjóna því hlutverki að einhverju leyti og má þar fyrst nefna ***Kaupmannstúnið***, sem eins og nafnið bendir til er gamalt tún norðan við Húsið, en austast á því er leiksvæði. Vesturbúðarhóllinn er ein stór grasflöt og austan við hann, þar sem áður var töluvert stórt rými fyrir vörur, tjöld og annað það sem fylgdi versluninni, eru nú bílastæði sem tilheyra samkomuhúsinu Stað.

Myndir 4 og 5. Leiksvæði er austast á Kaupmannstúninu og er það að hluta til afmarkað af nýjum hlöðnum garði og að hluta afmarkast það af gömlum hlöðnum garði.

Opið rými kringum Eyrarbakkakirkju og Miklagarð er í dag aðallega malarplan sem nýtt er sem bílastæði en væri hæglega hægt að breyta í bæjartorg. Meðfram sjóvarnargarðinum að innanverðu er víðast hvar nokkuð breið grasspilda. Ekki er leyfilegt að byggja nær sjóvarnargarðinum en 20 m skv. samþykkt frá Siglingamálastofnun og hefur sú takmkmörkun einnig verið sett inn sem skilmálar í gildandi deiliskipulag.

Austast á svæðinu er kirkjugarðurinn. Hann er 6.613 m² að stærð og nær frá Háeyrarvöllum að sjóvarnargarðinum. Fyrir miðju hans er sáluhlið og framan við hann eru bílastæði samsíða götu. Hlaðinn garður afmarkar garðinn til austurs og suðurs, en hvítt timburgrindverk meðfram götu og steyptur veggur eftir vesturhlið garðsins. Garðurinn var tekinn í notkun árið 1894, fjórum árum eftir að kirkjan var reist. Hann var stækkaður árið 1930 til suðurs og á sjötta áratugnum var hann síðan stækkaður til vesturs og tvöfaldaðist þá stærð hans (Eyrarbakki.is). Áhaldahús er í norðvesturhluta garðsins, lítið, bárujárnsklætt hús með mænisþaki, sem fellur vel að sögulegu byggðinni. Nánast enginn trjágróður er í garðinum, helst runnagróður. Í elsta hluta garðsins eru steyptar umgjarðir um nokkur leiði en í nýrri hlutanum eru leiði sléttuð í grasi. Hellulagðir stígar mynda helstu gönguleiðir garðsins. Um 900 manns eru grafin í garðinum. Auk Eyrbekkinga hafa þar verið grafnir erlendir sjómenn, meðal annars hluti áhafnar enska skipsins Loch Morar frá Aberdeen, sem fórst 31. mars 1937 í brimgarðinum á milli Eyrarbakka og Stokkseyrar. Í garðinum er einnig minnisvarði um áhöfn Nólsoy, færeysks fiskiskips, sem fórst sunnan við land árið 1934 með allri áhöfn, 20 manns. Eitt líkið rak á land við Eyrarbakka og var grafið í kirkjugarðinum og á leiði hans, Bernhard Henriksens, stendur minnisvarðinn, sem var gjöf Færeyinga og gerður af steinhöggvaranum O. Arge í Þórshöfn (Morgunblaðið 3. júlí 1936W).

Kartöflugarðarnir vestan við Einarshafnarhverfið eru vel grónir og afmarkaðir af hlöðnum görðum. Þar er nú í gildi deiliskipulag fyrir íbúðarlóðir, en ekki hefur verið byggt eftir því skipulagi enn. Lítið er um kartöflu- eða matjurtaræktun og hlöðnu garðarnir oft ógreinilegir vegna grass og njóla sem þar vex.

Meðfram Túngötu eru lóðir mun grónari en meðfram Eyrargötu, þar sem trjágróður er eingöngu sjáanlegur á einstaka lóðum. Vaxtarskilyrði svo nálægt hafi eru erfiðari en innar í landinu, en einnig getur smæð lóða og áhersla á ræktun matjurta gegnum tíðina skýrt það hversu lítið er um trjágróður á lóðum meðfram Eyrargötu. Meira er um runna og þá helst víðitegundir.

Atvinna og verslun

Á þessum fyrrum merka verslunarstað er nánast öll verslun nú horfin, einnig síðari tíma þjónustustarfsemi eins og bankar og pósthús. Ekki er lengur unninn fiskur og Frystihúsið hefur fengið annað hlutverk sem gistiheimili og íbúðahótel. Helstu verslanir í dag eru bensínstöðin (Eyrargata 49) sem einnig er dagvöruverslun og Laugabúð (Eyrargata 46), sem opin er um helgar yfir sumartímann. Ferðaþjónusta er nú helsta atvinnugreinin en stór hluti íbúanna sækir vinnu út fyrir þorpið. Barnaskólinn og fangelsið á Litla-Hrauni eru stórir vinnustaðir, rétt austan við verndarsvæðið. Veitingarekstur er í Miklagarði (Búðarstígur 4) og gistiheimili í Frystihúsinu (Eyrargata 51-53) og mörgum fleiri húsum. Sólvellir, dvalarheimili aldraða, stendur við Eyrargötu 26 og er mannmargur vinnustaður. Atvinnuhúsnæði er skilgreint vestan við verndarsvæðið og þar er starfsemi af ýmsu tagi.

Byggðasafn Árnesinga, sem er í eigu Héraðsnefndar Árnesinga, er með starfsemi sína á Eyrarbakka og er safnið rekið í nokkrum húsum. Grunnsýning safnsins er í Húsinu og nálægum húsum þar í kring en þau eru Assistentahúsið, Eggjaskúrinn, nokkur útihús og Kirkjubær. Í byggðasafninu má fræðast um sögu Hússins og verslunarinnar á Eyrarbakka en einnig sögu héraðsins. Skrifstofa og geymsla safnsins er nú til húsa að Búðarstíg 22, í gamla Alpan-húsinu (www.byggdasafn.is).

Byggðasafn Árnesinga sér einnig um rekstur Sjóminjasafnsins, sem er í eigu Sveitarfélagsins Árborgar og er staðsett aðeins austar en Húsið. Þar er sögu áraskipa og sjómennsku við suðurströndina fyrr á tímum gerð góð skil. Helsti og merkasti gripur safnsins er áraskipið Farsæll. Beitningaskúr frá 1921 tilheyrir einnig Sjóminjasafninu.

Mynd 6. Beitningaskúr, nú hluti af Byggðasafni Árnesinga

Aukin áhersla á ferðamennsku mun án efa setja svip sinn á Eyrarbakka á komandi árum, hvort sem er með tilkomu fleiri gistiheimila, veitingastaða eða annarrar þjónustu. Hvort þeirri þróun muni fylgja ásókn í að breyta núverandi húsnæði eða byggja nýtt er erfitt að spá fyrir um, en ljóst er að innan verndarsvæðisins þarf að vera skýrt með hvaða hætti það verður gert. Nýrri starfsemi fylgja oft auglýsingaskilti, aukin þörf á bílastæðum ofl. og því mikilvægt að leikreglur séu skýrar.

2.3 Friðlýst, friðuð og umsagnarskyld hús

Innan verndarsvæðis eru samtals 83 hús sem eru byggð 1923 eða fyrr og þar með friðuð skv. 29. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012. Þrjú af þessum húsum eru enn fremur friðlýst, en það eru Húsið, Assistentahúsið og Eyrarbakkakirkja (http://www.minjastofnun.is/hus-og-mannvirki/fridlyst-hus-og-mannvirki/sudurland/nr/716). Auk þessara 83 húsa eru 14 hús umsagnarskyld þar sem þau eru byggð 1940 eða fyrr. Samtals eru þetta 94 hús, sem er meira en helmingur allra húsa sem fjallað er um innan verndarsvæðisins, en þau eru um 157 samtals. Ýmis útihús og kofar eru innan verndarsvæðisins sem ekki er fjallað sérstaklega um í þessari skýrslu.

Kort 6: Yfirlit yfir hús sem falla undir lög um menningarminjar

Húsið er elsta íbúðarhús úr timbri á Suðurlandi og í hópi elstu húsa á landinu. Það var flutt tilsniðið frá Danmörku til Eyrarbakka árið 1765, sama ár og kaupmönnum var heimilt að dveljast hér á landi veturlangt, og er stokkbyggt timburhús, klætt lóðréttri klæðningu. Fyrsti kaupmaðurinn í Húsinu var Jens Lassen. Húsið var nýtt sem íbúðarhús frá 1765–1926, en þá var húsið farið að láta töluvert á sjá. Meðal þekktustu íbúa þess eru Guðmundur Thorgrímsen faktor og kona hans Sylvía Thorgrímsen og afkomendur þeirra, en þau bjuggu í húsinu í tíð Lefolii-fjölskyldunnar (https://www.byggdasafn.is/saga-hussins/ibuar-og-eigendur-hussins-a-eyrarbakka/).

Frá 1932 til 1992 var húsið í einkaeigu og var fyrst nýtt sem sumarhús og síðar íbúðarhús. Eigendur Hússins á Wþessum árum höfðu metnað og skilning á varðveislugildi hússins og stóðu fyrir viðamiklum endurbótum á því, sem miðuðu að því að færa það sem næst upprunalegu horfi. Árið 1992 keypti ríkissjóður húsið og í framhaldinu tók Þjóðminjasafn Íslands við húsinu og hélt áfram viðgerðum á því. Frá 1995 hefur húsið verið í umsjá Byggðasafns Árnesinga og þar er grunnsýning safnsins til húsa.

Assistentahúsið er frá 1881 og er sambyggt Húsinu. Það er bindingsverkshús með láréttri klæðningu, hvílir á grunni úr tilhöggnu grjóti. Á verslunarárunum hýsti það verslunarþjóna sem störfuðu við dönsku verslunina, eins og nafnið gefur til kynna. Húsið, Assistentahúsið og hlaðinn sjóvarnargarður frá 1800, voru friðuð í B-flokki árið 1974 skv. þjóðminjalögum nr. 52/1969. Samkvæmt núgildandi minjalögum eru þessar byggingar nú í flokki friðlýstra húsa.

Myndir 7 og 8. Assistentahúsið og Húsið

Eyrarbakkakirkja var byggð árið 1890. Kirkjan er tvílofta, með setpöllum á lofti og gluggum inn á setloftið. Kirkjan er timburkirkja og var í upphafi með timburklæðningu, en fljótlega var hún klædd bárujárni, þar sem hún lá undir skemmdum vegna leka. Árin 1977–1979 voru gerðar nokkrar breytingar á kirkjunni; kirkjuturninn breikkaður og kirkjan klædd dökkbrúnum, láréttum viðarpanel og var þannig allt fram til ársins 2017, en þá hófust endurbætur á kirkjunni og hefur hún aftur verið klædd bárujárni. Skrúðhús var byggt við norðurenda kirkjunnar um 1960 og forkirkjan var stækkuð á árunum 1977-1979. Forláta altaristafla er í kirkjunni, sem Louise Danadrottning málaði og gaf kirkjunni, en hún var eiginkona Kristjáns IX. Danakonungs. Með síðustu endurbótum á kirkjunni, má segja að búið sé að færa öll friðlýstu húsin til síns upprunalega horfs hið ytra, eða því sem næst.

Mynd 9. Eyrarbakkakirkja. Horft til vesturs eftir Búðarstíg. Ártal ekki þekkt, en sennilega um 1890-1895. Heimild: Héraðsskjalasafn Árnesinga. 2001_14_MÓ_00034.

Mynd 10. Eyrarbakkakirkja um 1950, með bárujárnsklæðningu og steypt grindverk í kring. Heimild: Héraðsskjalasafn Árnesinga.

Mynd 11. Eyrarbakkakirkja 2020, nýmáluð.

2.4 Minjar

714 skráðar minjar eru innan verndarsvæðisins. Þar af er fjallað um 57 uppistandandi hús í fornleifaskránni, en hér í greinargerð með Verndarsvæði í byggð, er fjallað um friðuð og friðlýst hús í kafla 2.3 og aðrar minjar í kafla 2.4. Þessi mikli fjöldi skráðra minja ber vitni um langa og samfellda búsetusögu, allt frá landnámi til dagsins í dag. Minjarnar eiga rætur að rekja til búskapar, búsetu, sjósóknar, verslunar og samgangna og eru því margvíslegar að gerð og uppruna. Í fornleifaskránni er gerð grein fyrir aldursfriðuðum húsum og horfnum húsum en þau stóðu oft á sama stað og núverandi hús standa. Einnig er um að ræða horfin útihús, hlaðna garða, brunna, bæjarhóla, traðir, hlið, siglingamerki o.fl. Minjar sem enn eru sjáanlegar á yfirborði voru 133 talsins og því stærsti hluti minjanna horfinn. Af þeim minjum sem eru horfnar er vitað um nákvæma staðsetningu margra þeirra og koma hnit fram í fornleifaskrá (Margrét Hrönn Hallmundsdóttir o.fl).

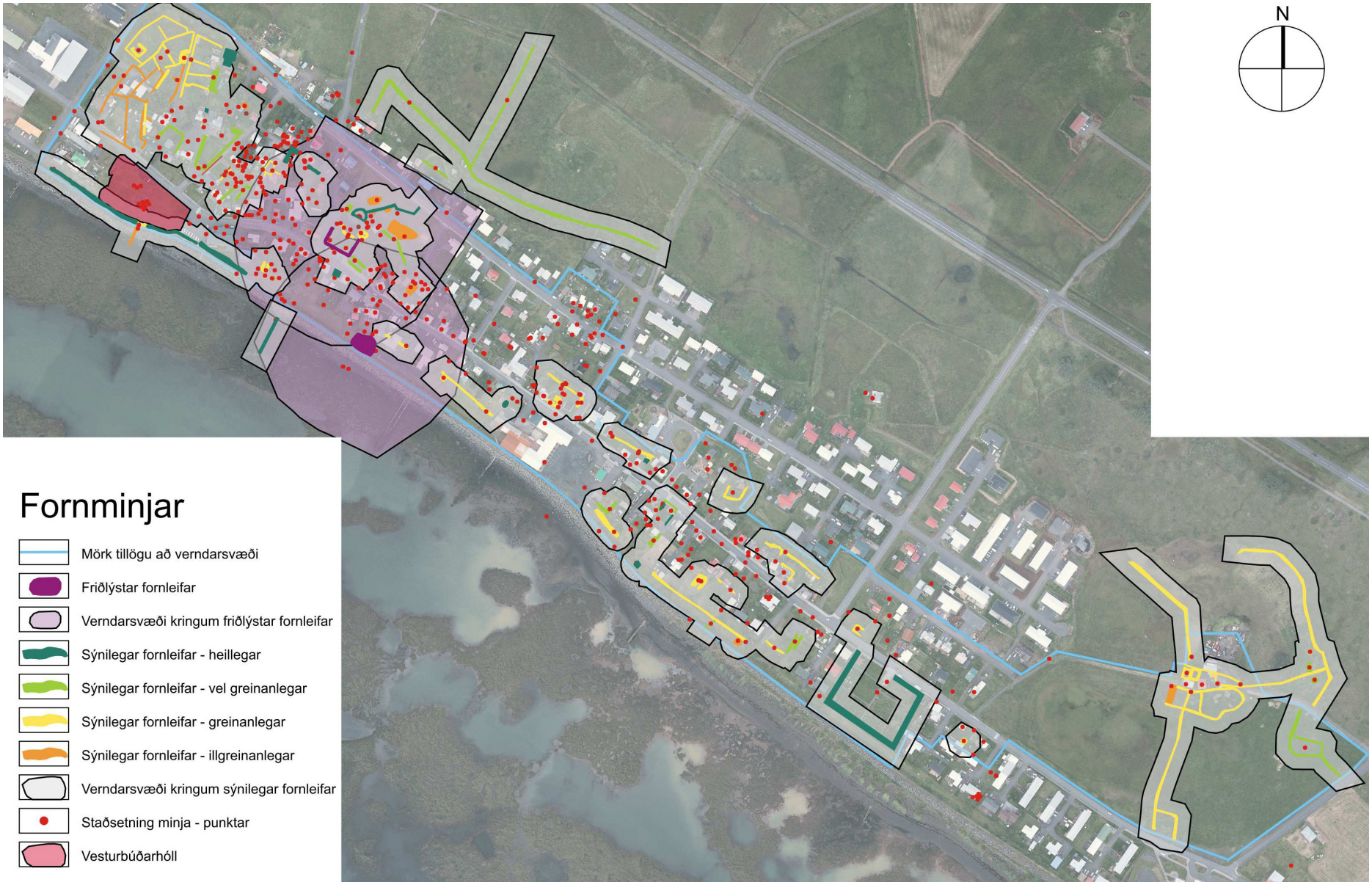
Þær sýnilegu minjar sem mældar hafa verið upp eru aðallega hlaðnir garðar, bæði sjóvarnargarðar og hlaðnir garðar við hús og kálgarða, en einnig er um að ræða brunna, bæjarhóla og tóftir útihúsa. Ástand sýnilegra minja er misjafnt, allt frá mjög heillegum fornleifum til illgreinanlegra fornleifa. Vegna langrar búsetusögu má fullyrða að skráningu fornleifa verði aldrei að fullu lokið og að búast megi við því að í hvert sinn sem grafið er í jörðu, muni gamlar mannvistarleifar koma í ljós. Minjavörður Suðurlands, sem starfar fyrir Minjastofnun, er umsagnaraðili vegna minja og skal hafa samráð við hann við allar framkvæmdir innan verndarsvæðisins.

Samkvæmt 22. gr. laga um menningarminjar skal fornleifum sem eru friðlýstar fylgja 100 m friðhelgað svæði út frá ystu sýnilegu mörkum þeirra og 15 m umhverfis aðrar fornleifar sem ekki eru friðlýstar en njóta friðunar. Á kortum í þessari skýrslu er friðhelgað svæði einungis sýnt út frá friðlýstum minjum og sýnilegum minjum til einföldunar. Verndarsvæði kringum allar skráðar minjar myndi þýða samfellt verndarsvæði, og má segja að mörk verndarsvæðis í byggð endurspegli verndarsvæði minja í raun.

Í tillögu með verndarsvæði hefur áhersla verið lögð á sýnilegar minjar og friðlýstar minjar. Einnig fær Vesturbúðarhóllinn nokkra sérstöðu, sérstaklega í ljósi þess að hugmyndir hafa komið upp um endurbyggingu Vesturbúðarinnar, þó svo að hann teljist ekki til sýnilegra minja.

Mynd 12. Vesturbúðarhóll drónamynd 2020

Kort 6. Yfirlitskort yfir helstu minjar innan verndarsvæðis. Sýnilegar minjar eru flákar og skráðar minjar punktar. Vesturbúðarhóll er merktur sérstaklega með rauðum fláka.

Friðlýstar minjar

Friðlýstar fornminjar innan verndarsvæðisins eru Gónhóll, sem friðlýstur var árið 1927 og hlaðni garðurinn framan við Húsið, en hann var á sínum tíma friðaður um leið og Húsið í svokölluðum B-flokki, sem í dag hefur stöðu friðlýsingar. Í skrá um friðlýstar fornleifar er Gónhól lýst þannig: ***Skúmsstaðir. Forn samfelld bæjartóft með grastorfu að ofan, þar sem nú kallast Gónhóll. Liggur sjógarðurinn um hólinn framanverðan, framundan Garðbæjarhúsinu*** (Margrét Hallmundsdótti, 2026). Gömul munnmæli segja að þar sé heygður Skúmur, sá sem fyrstur byggði Skúmsstaði og eins hafa verið leiddar að því líkur að við Gónhól hafi staðið kapella og kirkjugarður, og styðja örnefnin í kringum hólinn, sem öll eru dregin af orðinu *garður*, þá kenningu. Gónhóll er ekki alveg óhreyfður, bæði hefur verið hreyft við honum við uppbyggingu sjóvarnargarðsins og einnig hefur verið grafið í hólinn. Sögur herma að á hólnum hvíli álög, en bann við því að hreyfa við hólnum hefur lengi ríkt, hvort sem það var vegna helgi, álaga eða hvorutvegja. Hóllinn sker sig ekki úr frá aðliggjandi grassvæðum og eru merkingar því nauðsynlegar.

Myndir 13 og 14. Gónhóll, ósléttí hlutinn næst sjóvarnargarði. Drónamynd og ljósmynd 2020.

Kort 7. Friðlýstar fornleifar við Gónhól og garðurinn framan við Húsið auðkennd með fjólubláu

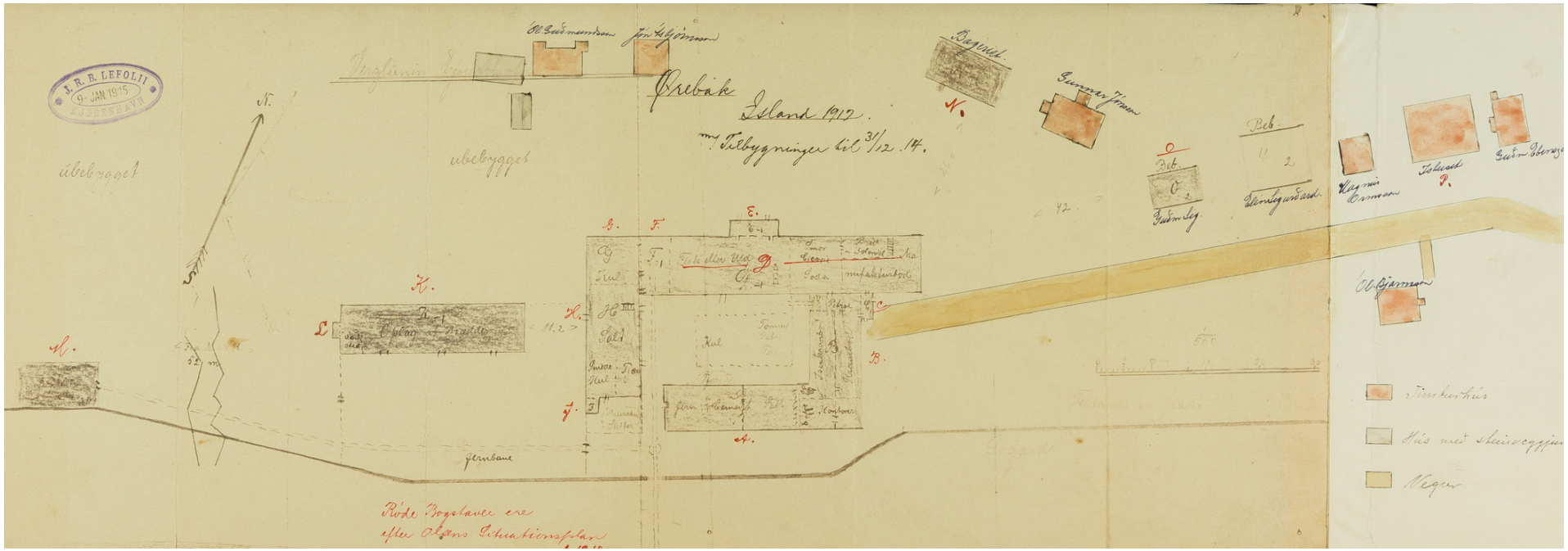
Hlaðni garðurinn framan við Húsið er sjóvarnargarður sem Lambertsen kaupmaður lét gera í kjölfar Básendaflóðsins 1799. Garðurinn er U-laga, um tveggja metra breiður og hæð hans er breytileg, allt frá 100 til 170 cm. Garðurinn er áberandi í götumyndinni og er vel við haldið. Hlutverki hans sem sjóvarnargarðs er lokið en hann myndar umgjörð í kringum Húsið og ver það fyrir umferða.

Mynd 15. Hlaðinn garður framan við Húsið

Vesturbúðarhóll

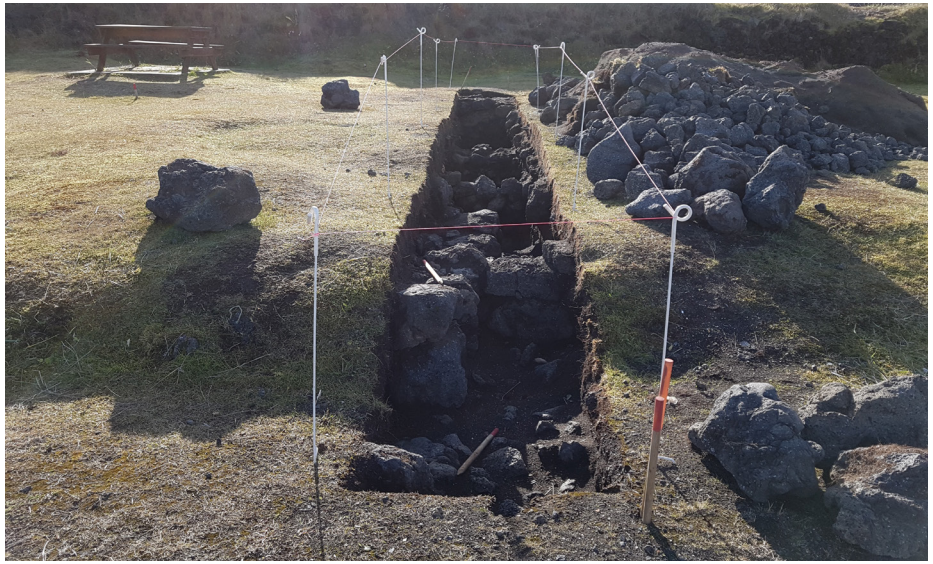
Vesturbúðarhóllinn fær sérstaka umfjöllun þó hann sé ekki friðlýstur, heldur vegna sögulegs mikilvægis. Í dag er Vesturbúðarhóllinn grasi vaxinn en þar stóðu áður verslunarhúsin á Skúmsstöðum allt til ársins 1950, þegar þau voru rifin og hluti af efnivið úr húsunum var notaður í byggingu salthúsa í Þorlákshöfn. Salthúsin brunnu til kaldra kola árið 1987. (Margrét Hallmundsdóttir, 2015) Á Héraðsskjalasafni Árnesinga eru varðveitttar teikningar af Krambúðinni, sem reist var 1895 og því yngsta hús Vesturbúðarinnar, árituð af F. Bald, og var ein þeirra birt í Húsakönnun Lilju Árnadóttur frá 1989. Þar má einnig finna afstöðumyndir af Búðarstíg og húsunum þar í kring. Önnur hús Vesturbúðarinnar voru sölubúð, skrifstofa, vigtarhús, korn- og mjölgeymsla og kolageymsla. Verslunarhúsin voru þyrping nokkurra húsa, sem mynduðu ferhyrnt port. Þetta voru timburhús og eru til heimildir um þau frá því snemma á 18. öld, en þau voru endurbyggð fram á 20. öldina, m.a. vegna flóða en verslunarhúsin urðu fyrir töluverðum skemmdum í flóðinu 9. janúar 1799, Stóraflóði (Básendaflóði) og jafnaðist eystra verslunarhúsið við jörðu (Margrét Hallmundsdóttir, 2015). Vesturbúðarbryggja, sem lá beint frá verslunarhúsunum, var brotin niður og er nú horfin, þó enn móti fyrir henni á klöppunum framan við sjóvarnargarðinn. Á korti frá 1930, þar sem uppmæling var gerð á öllum uppistandandi húsum Eyrarbakka, má sjá afstöðu húsanna á Vesturbúðarhólnum og legu þeirra. Uppteikning frá 1915 sýnir einnig afstöðu

Mynd 16. Yfirlitsteikning yfir verslunina Einarshöfn með stimpli J.R.B. Lefolii dagsettum 9. janúar 1915. Einnig eru járnbrautateinar á teikningunni. Heimild Héraðsskjalasafn Árnesinga.

verslunarhúsanna og aðliggjandi húsa við Búðarstíg.

Fornleifarannsóknir hafa staðið yfir á Vesturbúðarhólnum í umsjón Ágústu Edwald Maxwell, með styrk frá Fornminjasjóði. Rannsóknin er í formi jarðsjármælinga og uppgraftar með prufuskurði og er markmið hennar að meta eðli og umfang minjanna á Vesturbúðarhóli. Fjöldi bygginga sem tilheyrðu einokunarversluninni var breytilegur milli kaupstaða og í úttekt eða skoðunargerð frá 1774, eru byggingar sem tilheyrðu versluninni 10 talsins og 8 þeirra á Eyrarbakka en tvö fiskverkunarhús; í Þorlákshöfn annars vegar og Selvogi hins vegar. Þetta mun vera mestur fjöldi bygginga á vegum dönsku verslunarinnar hér á landi (Jón J. Aðils). Í niðurstöðum uppgraftarins má finna vísbendingar um að minjarnar séu fleiri og meiri að umfangi en sem svarar til þeirra verslunarhúsa sem síðast stóðu á Vesturbúðarhóli (Ágústa Edwald Maxwell).

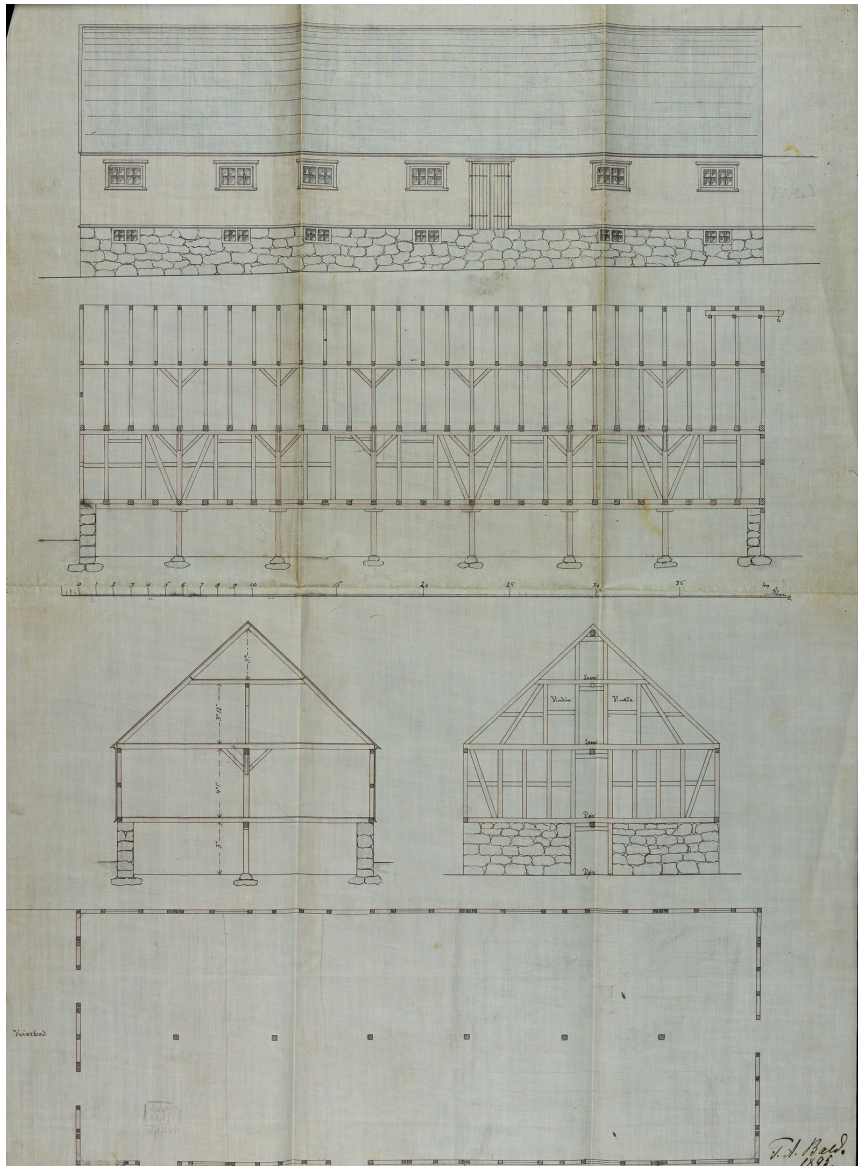

Mynd 17. Prufuskurður í Vesturbæjarhólnum, tekin í október 2017, Vesturbúðarhóll drónamynd 2020

Kort 8 og 9: Kort frá 1930. Heimild Skipulagsstofnun. Loftmynd frá 2016. Vesturbúð og Húsið, tengd saman af Búðarstíg

Mynd 18. Grunnteikning og sniðteikning af verslun Lefolii merktar T.A.Bald 1895.

Sjóvarnargarðar

Sjóvarnargarðar sem og aðrir hlaðnir garðar mynda stærstan hluta sýnilegra minja innan verndarsvæðisins.

Í kjölfar Stóraflóðs (Básendaflóðs) 1799 var hafist handa við að byggja sjóvarnargarða, framan við Húsið og sunnan við Vesturbúð. Þessir garðar eru því elstu varðveittu sjóvarnargarðarnir á Eyrarbakka. Þeir voru reistir í tíð Lambertsen kaupmanns og var garðurinn við Vesturbúð fyrst reistur úr timbri en síðar endurbyggður með grjóti (Margrét Hallmundsdóttir, 2015). Síðar var sjóvarnargarðurinn lengdur til austurs og í tíð Peters Nielsens var hann lengdur allt austur að landamerkjum Skúmsstaða og Háeyrar, eða austur að Gónhól. Sá hluti garðsins sem í dag er sýnilegur er um 250 m að lengd og er garðurinn mismunandi að hæð, á bilinu 100–170 cm. Austasti hluti sjóvarnargarðsins innan Skúmsstaðajarðarinnar er horfinn undir nýja sjóvarnargarðinn.

Við verslunarhús Háeyrar var með sama hætti reistur varnargarður, en nokkuð fjær sjó en í Skúmsstaðalandi (Sigurður Guðjónsson). Einar Jónsson hóf verslunarrekstur árið 1868 og reisti fljótlega sjóvarnargarð þannig að hann varð nú samfelldur allt frá Einarshöfn og austur fyrir þorpið. Leifar af þeim garði má sjá við Merkigil (Eyrargata 67), við Beitningaskúrinn, við Stíghús II, Breiðaból (Eyrargata 57) og Læknishús (Eyrargata 55) sem nær að Frystihúsinu. Nokkru austar finnast aftur slitrur af gamla sjóvarnargarðinum og er lengsti búturinn þar um 130 m langur sunnan við Smiðshús (Eyrargata 35), Gunnarshólma (Eyrargata 25) og Sæhvol (Eyrargata 23). Suðurhlið kirkjugarðsins er einnig hluti af gamla sjóvarnargarðinum.

Garðlög og hleðslur við kálgarða, tún ofl.

Um 1820 eru skráðir 100 kálgarðar í hreppnum (Vigfús Guðmundsson). Kálgarðar voru heima við flest íbúðarhús, en grjóthleðslur mörkuðu lóðir, enda efnið aðgengilegt. Leifar þessara garðlaga má enn sjá víða stað, en samfelldust eru þau í Einarshafnarhverfinu, við Húsið og við Steinskot. Óvenjulegastur er kannski kanínugarðurinn norðan við Húsið, en þar voru ræktaðar kanínur til manneldis á tímum Guðmundar Thorgrímsens í kringum 1847-1886, en síðar var þar ræktað hefðbundið grænmeti. Garðurinn hefur lag hálfmána og er hlaðinn úr hraungrýti. Mjög heilleg garðlög eru bæði vestast og austast innan verndarsvæðisins, við Einarshafnarhverfið og austast við Steinskotsbæina.

Mynd 19. Hlaðnir garðar við Húsið, Kanínugarðurinn, sjóvarnargarður framan við Húsið og veggir hlöðu. Hlaðinn garður við leiksvæði aftast til vinstri á mynd er nýr. Drónamynd 2020

Eyrarbakkakirkjugarður

Garðurinn er upphaflega frá 1894, þá 60 álnir á hverja hlið (u.þ.b. 38X38 m). Upphaflega var tvíhlaðinn grjótgarður á allar hliðar. Garðurinn hefur tvisvar verið stækkaður, fyrst á 4. áratug síðustu aldar og síðan á 6. áratugnum. Þar hvíla nú um 972 manns (https://gardur.is/gardur.php?gID=141). Eitt af elstu minningarmörkunum er grágrýtisvarði með rómverskum boga með oddhöggnum hálfmánalöguðum fleti efst og upphleyptum krossi og pálmagreinum (Margrét Hallmundsdóttir, 2015).

Mynd 20. Minningarmark úr kirkjugarðinum

Brunnar

Af 15 skráðum brunnum hafa sex upphlaðnir brunnar varðveist og eru sýnilegir. Þeir eru við Húsið, Kirkjubæ, Laufás (Bakarísstígur 5), Deild og tveir við Einarshús. Heimildir eru til um mun fleiri brunna, en þeir voru í notkun allt þar til vatnsveita var lögð í þorpið á 7. áratug síðustu aldar.

Bæjarhólar og tóftir

Austan við hlaðna garðinn framan við Húsið eru hlaðnir veggir hlöðu, Garðshlöðu. Veggirnir eru nokkuð heillegir en þakið fauk af í ofsaroki í febrúar árið 1991. Það sem eftir stendur af hlöðunni eru langveggirnir. Fyllt var upp í tóftina, enda hlaðan niðurgrafin. Tóftir nokkurra annarra útihúsa og torfbæja eru einnig sýnilegar, s.s. vestast í Einarshafnarhverfinu, austan við beitningaskúrinn, við Læknishús (Eyrargata 55) og Reginn (Eyrargata 30).

Áberandi er fjöldi minja, bæði horfinna og uppmældra, við gömlu bæjartorfurnar Skúmsstaði og Háeyri. Einnig er töluvert um minjar við Húsið og á túninu þar norðan við. Það skýrist auðvitað af langri búsetusögu og heimildum, en margt hefur verið ritað og skrásett á þessum jörðum. Eins og áður var minnst á stendur nú yfir rannsókn á Vesturbúðarhólnum en að öðru leyti hafa minjar á Eyrarbakka ekki verið rannsakaðar að nokkru ráði, fyrir utan skráningu og uppmælingu. Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson gróf framan við Húsið árið 1995 og Margrét Hallmundsdóttir undir grunni Eggjaskúrsins árið 2005, en ekki er vitað um útgefnar skýrslur í tengslum við það (Margrét Hallmundsdóttir, munnleg heimild).

Mynd 21. Hlaðnir veggir Garðshlöðu

2.5 Greining á svipmóti byggðar

Svipmót byggðar ræðst af nokkrum ólíkum þáttum og samspili þeirra eins og sambandi byggðar og náttúrulegs umhverfis og þróun byggðarinnar í gegnum tíðina. Auk upplýsinga um byggingarár eru gamlir uppdrættir og loftmyndir góðar heimildir um þessa þróun.

Í kafla 2.5.1 er þróun byggðar rakin og tímabilin sem skoðuð eru, eru fjögur talsins; fram til 1899, frá 1900-1930, frá 1931-1970 og tímabilið eftir 1970 og til dagsins í dag. Ártalið 1930 er valið m.t.t. þess að þar er hægt að miða við uppdrátt sem varðveittur er frá 1930 og sýnir þau hús sem þá voru uppistandandi. Einnig er 1930 valið m.t.t. byggingarstíls, en það er fram til þessa árs sem enn er verið að byggja timburhús á Eyrarbakka og steinsteypt hús í klassískum stíl. Ákvörðun um þessa skiptingu var tekin áður en lögum um menningarminjar var breytt og ártalið 1940 látið ná til þeirra húsa sem eru umsagnarskyld.

Í kafla 2.5.2 er fjallað um húsagerðir og byggingarstíl. Þó til einföldunar sé oft talað um aldamótarhúsin á Eyrarbakka, þá er langt í frá að þau séu öll svipuð að gerð, heldur er um margvíslegar húsagerðir að ræða, bæði fyrir og eftir 1930.

2.5.1 Þróun byggðar

Þróun byggðarinnar er rakin og fyrir hvert tímabil er sett fram tímatafla, þar sem helstu atburðir eru tíundaðir í vinstri dálki, svo sem sjávarflóð og tímamót í sögu verslunarinnar og í hægri dálki eru ártöl helstu húsa og mannvirkja færð inn, sem þykja markverð með tilliti til þróunar byggðarinnar. Elsti uppdrátturinn sem stuðst er við er uppteikning Dana frá 1903. Næsta kort er uppdráttur Jóns Víðis frá 1930, síðan kort frá 1973 og að lokum ný loftmynd og stafrænn kortagrunnur. Með samanburði á þessum kortum má lesa út úr þeim þróun byggðar, gatnaskipan, breytingu á strandlínu o.fl. Í greiningunni er einnig fjallað um ólíkan byggingarstíl, byggingarefni og sjónræn gæði byggðar eins og þau eru í dag.

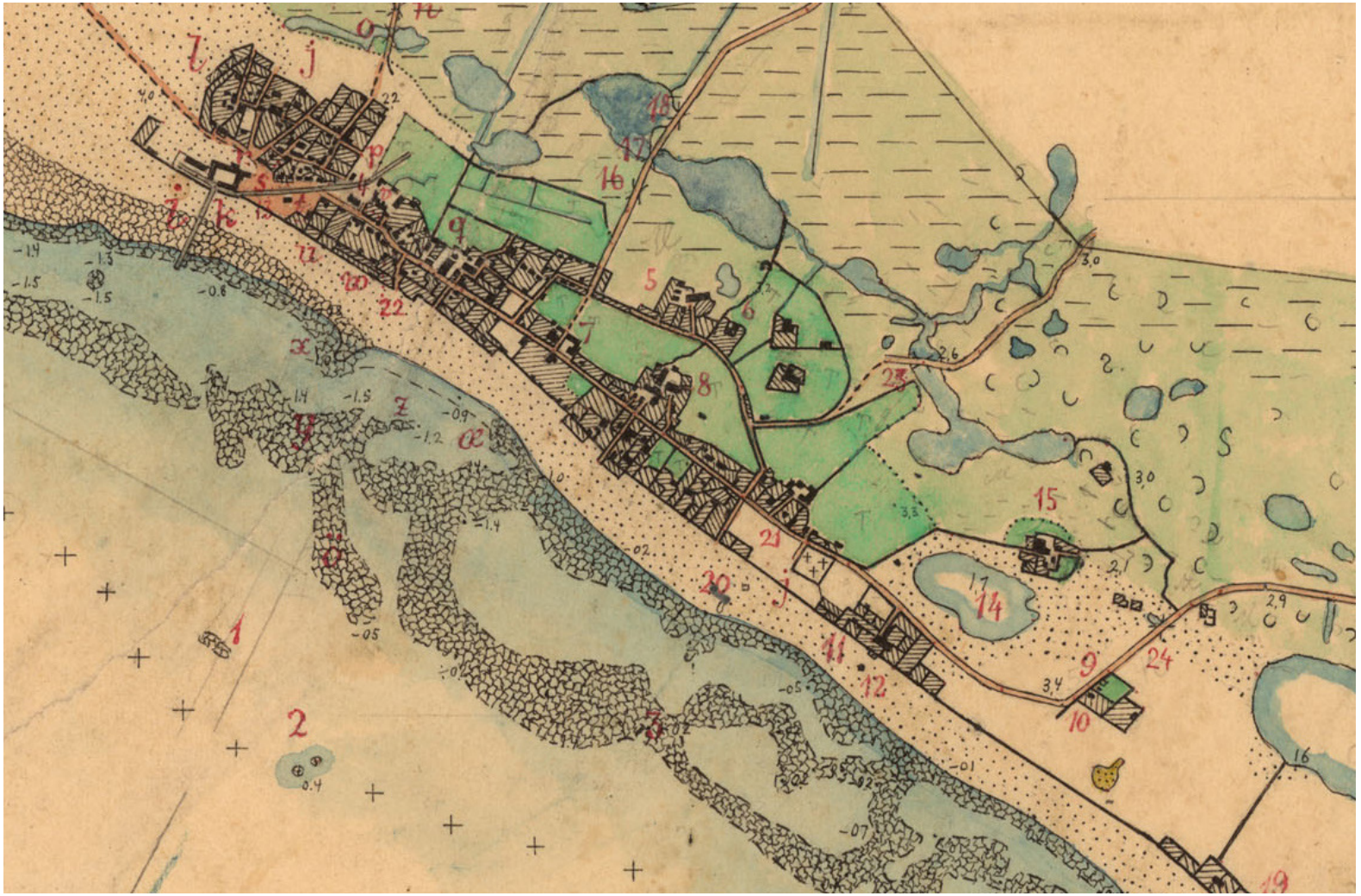

Kort 11. Hér má sjá þau timburhús sem í dag eru varðveitt og voru byggð fyrir 1899, en þau eru flest vestast í þorpinu og tengjast mörg hver versluninni.

ATBURÐIR		BYGGINGAR OG MANNVIRKI	
1602	Einokunarverslun hefst		
1653	Háeyrarflóð		
1765	Kaupmenn fá leyfi til að dvelja veturlangt á Íslandi	1765	Húsið reist á Eyrarbakka (kom tilsniðið frá Danmörku)
1787	Lok einokunarverslunar	1800	Sjóvarnargarður byggður framan við Húsið
1799	Stóraflóð (Básendaflóð)		
1850	Þorleifur Kolbeinsson á Háeyri hefur verslunarrekstur og stundar fram til 1910		
1852	Barnaskólinn á Eyrarbakka stofnaður		
1868	Lefolii ættin eignast dönsku versluninaW1880 Bárujárnið kemur til sögunnar		
1883	Verslun hefst á Stóru Háeyri, Guðmundur Ísleifsson	1881	Assistentahúsið reist
		1884	Bakaríið (Bakarísstígur 2), flutt inn tilsniðið
1891	Selfossbrú byggð og vígð	1890	Eyrarbakkakirkja vígð
1897	Eyrarbakkahreppur stofnaður	1894	Eyrarbakkakirkjugarður vígður
1903	Uppmæling á húsum, vegum, túnum ofl. innan Eyrarbakkahrepps á vegum Dana		

Á kortinu frá 1903 sést greinilega að Eyrarbakki hefur fengið öll einkenni þorps. Það sem enn einkennir byggðamynstrið í dag er þá þegar til staðar þ.e. þéttar húsaþyrpingar í Einarshafnar-, Skúmsstaða-, Garðhúsa- og Háeyrarhverfinu en opnari svæði á milli, s.s. kringum Stóru-Háeyri og við kirkjugarðinn.

Húsaraðir eru beggja megin Eyrargötu og standa þétt við götukant. Mundakotsbæirnir sjást greinilega norðan við kirkjugarðinn sem á þessum tíma er minni en hann er í dag. Lóðir eru mismunandi að stærð og margar hverjar frekar litlar.

Kort 12. Kort frá 1903. Hér sjást megin göturnar sem lágu að Eyrarbakka á þessum tíma, Bárðarbrú, Háeyrarvegur, Álfsstétt og Háeyrarvellir/Hraunteigur, einnig ónafngreindur vegur frá vestri. Eyrargata var eina gatan sem lá eftir endilöngu þorpinu, en nokkurs konar hringvegur lá frá Stóru Háeyri, norður fyrir Tún, austur að Simbakoti, Naustakoti og Sölkutóft og tengdist aftur Eyrargötu vestan við Mundakot. Heimild Skipulagsstofnun.

Bókstafir og númer á korti:
k = Vesturbúð
P = Skúmsstaðir
m = Bárðarbrú
4 = kirkja
5 = Simbakot
6 = Neistakot
7 = Stóra Háeyri
8 = Litla Háeyri
14 = Hóp
15 = Steinskot
16 = Háeyrarvegur
23 = Álfsstétt
24 = Háeyrarvellir/Hraunteigur

Flest hús fyrir 1900 voru torfhús en timburhúsum fjölgaði þá jafnt og þétt. Elstu varðveittu húsin fyrir utan Húsið og Assistentahúsið eru Einarshöfn III frá 1870 (það var byggt í tveimur áföngum og sá síðari kringum 1889) og Bakaríið (Bakarísstígur 2) frá 1884.

Á þessum árum risu húsin þrjú í Garðhúsahverfi, Sjónarhóll (Eyrargata 46) 1886, Garðhús I (Eyrargata 46a) og Ingólfur (Eyrargata 44a) sem standa í lítilli þyrpingu rétt austan við hlöðutóftirnar og mynda góðan ramma um safnasvæðið.

Mynd 22. Prúðbúið fólk framan við Húsið og Assistentahúsið árið 1884. Heimild: Héraðsskjalasafn Árnesinga. 2005_GD_00212.

Mynd 23. Garðhús, Sjónarhóll og Ingólfur með veggi Garðshlöðu í forgrunni.

Sjá má á kortinu að ræktuð tún umlykja þorpið að norðanverðu og þar eru kotbýli einnig áberandi, einnig umlukin túnum. Helstu götur til norðurs eru Bárðarbrú, Háeyrarvegur og Álfsstétt. Hlaðnir garðar eru meðfram byggðinni samhliða strandlínunni, en þegar kortið er teiknað eru rúm 100 ár liðin frá Stóraflóði (Básendaflóði).

Mynd 24. Horft til austurs yfir Búðarstíg og Eyrarbakkakirkja í forgrunni. Heimild Héraðsskjalasafn Árnesinga. 1012_EB_00014.

Á myndinni hér að ofan sést hvar Búðarstígur liggur í gegnum opið rými sem nýttist sem tjaldsvæði þegar bændur komu til að versla. Sundtré og hlaðnir garðar sjást til hægri á myndinni og einnig sjást hlaðnir garðar framan við Skúmsstaðabæina til vinstri á myndinni.

Eyrargata hefur fengið þá legu sem hún hefur í dag og er aðalgata þorpsins. Stórt opið svæði er beggja megin Búðarstígs sem liggur milli Vesturbúðar og Kaupmannstúnsins og við kirkjuna. Frá Vesturbúð liggur Vesturbúðarbryggja og er það eina bryggjan á þessum tíma. Hlaðnir garðar afmarka byggð og strönd en eru þó ekki samfelldir.

Mynd 25. Járnbrautarsporið sem lá frá Húsinu að Vesturbúð. Heimild Héraðskjalasafn Árnesinga.

Kort 13. Á árunum frá 1900-1930 voru byggð mörg hús sem enn standa í dag, bæði timburhús og steinsteypt hús.

ATBURÐIR		BYGGINGAR OG MANNVIRKI	
1904	Verslunarfélagið Hekla stofnað, verður Kaupfélagið Hekla 1907	1907	Reginn (Eyrargata 30) hús í sveitserstíl byggt
		1909	Lokið við sjóvarnargarð með öllu landi Eyrarbakkahrepps
1910	Hlutafélagið Einarshöfn stofnað	1910	Skjaldbreið (Eyrargata 38) fyrsta steinsteypta húsið byggt
1917	Guðlaugur Pálsson hefur verslunarrekstur í Sjónarhóli (Laugabúð)		
1917	Ný höfn byggð í Reykjavík		
1919	Kaupfélagið Hekla kaupir Einarshöfn og flytur verslun sína í Vesturbúð	1919	Mikligarður (Búðarstígur 4) reistur
1920	Íbúum fer að fækka og afturkippur verður í atvinnulífi Eyrbekkinga		
		1926	Heklubryggja byggð
1927	Gónhóll friðlýstur		
1930	Uppmæling Jóns Víðis af Eyrarbakka		
1930	Kaupfélag Árnesinga stofnað á Selfossi		

Þetta er tímabilið þar sem flest hin svokölluðu aldamótahús risu, timburhús sem jafnt og þétt leystu torfhúsin af og eru gjarnan byggð á svipuðum eða sama stað og torfhúsin stóðu. Þetta á t.d. við í Skúmsstaðahverfinu, þar sem Inghóll (Bakarísstígur 4a), Kaldbakur (Bakarísstígur 6a) og Hreggviður (Skúmsstaðir) standa. Meðfram Búðarstíg að sunnanverðu risu húsin Staður (Búðarstígur 7) 1920, Stíghús III (Búðarstígur 5a), 1911 og Götuhús (Búðarstígur 3). Einungis Stíghús III stendur þar enn og það í töluvert breyttri mynd. Meðfram Eyrargötu risu Reginn (Eyrargata 30) 1907, fyrsta húsið í sveitserstíl á Eyrarbakka, Stíghús II, Helgafell (Eyrargata 22), Deild (Eyrargata 20), Túnberg (Eyrargata 10a) og Stígprýði (Eyrargata 4). Timburhús risu einnig við Eyri (Eyrargata 39a), Tjörn (Eyrargata 41a), Þorvaldseyri (Eyrargata 41b) og Suðurgötu (Eyrargata 37a), en þessi hús mynda sterka heild. Austast í þorpinu voru byggð smágerð hús; Austurvöllur, Hóp, Bjarghús og Ós við Háeyrarvelli.

Fyrsta steinsteypuhúsið, Skjaldbreið (Eyrargata 38), var byggt 1910 og telst vera elsta steypta húsið á Eyrarbakka. Það er í svokölluðum steinsteypusveitserstíl. Á árunum 1910-1930 bættust fleiri steinsteypt hús í hópinn og má þar nefna Einarshöfn IV árið 1913, Sunnuhvol (Búðarstígur 1) 1913, Hvol (Eyrargata 31), sem einnig var í sveitserstíl 1914, Læknishús (Eyrargata 55), sem telst vera steinsteypuklassík 1916, Miklagarð (Búðarstígur 14) einnig í steinsteypuklassík 1919 og Óðinshús og rafstöðina (Eyrargata 65) 1913 og 1920.

Mynd 26. Staður fremst og Stíghús III (Búðarstígur 5a) sem afmarka Búðarstíg að sunnanverðu. Eyrarbakkakirkja í bakgrunni. Sjá má glitta í Miklagarð sem á þessum tíma er á einni hæð. Síðar átti eftir að flytja Stað á Selfoss, og stendur húsið nú við Sigtún 3 á Selfossi. Heimild: Héraðsskjalasafn Árnesinga.

Kort 14. Kort frá 1930, vesturhluti, þar sem búið er að afmarka verndarsvæðið og tekur það til nær alls hluta þorpsins eins og það leit út þá, auk Steinskots. Á uppteikningunni er gerður greinarmunur á timbur- og torfhúsum og hlaðnir garðar og stígar eru teiknaðir upp, auk útihúsa, en það sést ekki vel í þessum mælikvarða. Heimild Skipulagsstofnun.

Þau hús sem standa enn þann dag í dag og eru byggð 1930 eða fyrr, eru auðkennd með gulum lit.

Kort 15. Á austurhluta svæðisins hefur byggð frá upphafi verið strjálli og þar stóðu hús þétt við Eyrargötu. Hér sést vel hvernig Mundakotsbæirnir mynduðu sjálfstæða þyrpingu og hér sjást einnig kotbýlin norðan við þorpið.

Byggðamynstrið er áþekkt því sem var árið 1903, tún og kot við norðurjaðarinn en byggð hefur eitthvað þést og húsum fjölgað meðfram Eyrargötu. Svæðið vestan við kirkjugarðinn er ennþá óbyggt. Búið er að byggja á litlum túnum austan við Akur (Eyrargata 33), en það eru Sýslumannshúsið (nú Hvoll, Eyrargata 31) og Gunnarshólmi (Eyrargata 25). Opna svæðið við Búðarstíg hefur minnkað og Búðarstígur liggur nú milli Hússins og Vesturbúðar og afmarkast af nýjum húsum, Stað (Búðarstíg 7) og Stíghúsi III (Búðarstíg 5a) að sunnanverðu og að norðanverðu mynda fimm hús mjög skýran jaðar meðfram götunni. Aðrar götur hafa lítið breyst og jaðar þorpsins til norðurs sömuleiðis.

Á tímum torfbæjanna voru hús gjarnan sambyggð, fyrstu timburhúsin jafnvel byggð sem viðbyggingar og almennt stóðu hús í þéttum bæjarþyrpingum. Margar þessara húsaþyrpinga hafa varðveist og það getur verið erfitt sjá fyrir sér eitt hús án hinna, þar sem þau hafa myndað litlar samhangandi heildir, oftast 2 og 3 saman. Húsin eru ekki endilega lík í útliti eða í byggingarstíl, en hafa deilt sömu ásýnd um langt skeið. Dæmi um slíkar einingar eru Einarshöfn II, III og IV, Steinsbæirnir, Sandvíkurbæirnir (Túngata 44 og 46), Garðhúsin (Eyrargata 46a og b) og þyrpingin kringum Tjörn (Eyrargata 41a), Eyri (Eyrargata 39a), Frambæjarhús (Eyrargata 16b)og Akbraut (Eyrargata 16a).

Myndir 27 og 28. Teknar 2020 og 2018: Húsaþyrpingar: Einarshafnarbæirnir og Steinsbæirnir.

Kort 16. Hús byggð 1931-1970

ATBURÐIR		BYGGINGAR OG MANNVIRKI	
1932	Kaupfélag Árnesinga eignast verslun Lefolii	1932	Litla-Háeyri (Eyrargata 16e) steinsteypuklassík
		1933-35	Sandvarnargarður byggður
1936	Fyrsta aðalskipulag Eyrarbakka staðfest, byggði á uppmælingu Jóns Víðis frá 1930	1944	Hraðfrystistöðin reist (Frystihúsið)
		1945	Sólvellir (Eyrargata 26) byggt sem læknisbústaður
		1950	Vesturbúð rifin og efniviður fluttur til Þorlákshafnar
1959	Sveitarfélagið kaupir þær jarðeignir sem þorpið stendur á	1964-67	Eyrarbakkahöfn byggð

Frá 1931 til 1973 verða ýmsar breytingar á þorpinu og má þar helst nefna niðurrif Vesturbúðar, byggingu Frystihússins og slipps og lagning Túngötu ásamt nýbyggingum meðfram henni. Byggt var ofan á og við Miklagarð (Búðarstígur 4) og einnig bættist viðbygging við kirkjuna. Á uppdrætti frá 1973 eru vegghleðslur einungis að hluta til teiknaðar upp og því erfitt að meta hvernig staðan var á þeim. Kirkjugarður var stækkaður og nýjar íbúðarhúsalóðir skipulagðar beggja megin við hann.

Á 4. og 5. áratug síðustu aldar hóf módernisminn innreið sína í þorpið og nokkur hús í stíl sem kenndur er víð funkísstíl risu við Eyrargötu og í Skúmsstaðarhverfinu. Það eru Brenna II 1937, Skúmsstaðir II 1937, Mörk (Eyrargata 44) 1936, Bræðraborg (Eyrargata 40) 1937, Ásheimar (Eyrargata 36) 1940, Breiðaból (Eyrargata 57) 1932, Sólvellir (Eyrargata 26) 1945 og Kirkjuhvoll 1940. Í stað torfbæjanna við Litlu-Háeyri var byggt reisulegt hús árið 1932 og Háeyri 1943. Norðurjaðar þess svæðis sem nút telst til verndarsvæðisins, breyttist töluvert, með nýrri íbúðargötu, Túngötu.

Kort 17. Uppteikning frá 1973
Kortið er ógreinilegt, en þó má sjá áherslu á uppteikningu lóðarmarka. Austan við mörk verndarsvæðisins má sjá viðlagasjóðshúsin sem byggð voru í kjölfar eldgossins í Vestmannaeyjum.

Kort 18. Hús byggð eftir 1970

ATBURÐIR		BYGGINGAR OG MANNVIRKI	
		1972	Sjóminjasafnið (Túngata 56) reist
		1973	Félagsheimilið Fjölnir rifið, en það var reisulegt timburhús sem stóð þar sem nú eru bílskúrar (Eyrargata 77a) gegnt Ingólfi
1974	Húsið, Assistentahúsið og hlaðinn sjóvarnargarður friðuð í B-flokki skv. þjóðminjalögum nr. 52/1969	1974	Framkvæmdir hefjast við varanlega gatnagerð með bundnu slitlagi, m.a. Túngötu
1987	Bruni í Þorlákshöfn, saltfiskverkunarhús Meitilsins brenna og þar með efniviður úr Vesturbúð		
1988	Óseyrarbrú vígð		
1988	Dvalarheimilið á Sólvöllum tekur til starfa		
1989	Aðalskipulag Eyrarbakka staðfest. Höfundur Skipulagsstofnun/ Unnsteinn Gíslason		
1989	Húsakönnun Lilju Árnadóttur gefin út af Þjóðminjasafni Íslands		
1990	Flóð, það mesta síðan Básendaflóðið 1799	1991-97	Sjóvarnargarður, hlaðinn upp sjávarmegin við eldri sjóvarnargarða
		1993	Staður (Búðarstígur 7) vígður, félagsheimili og íþróttahús
1997	Aðalskipulag Eyrarbakka, höfundar Jon Nordsteien og Ólöf Flygering	1996-97	Tvö hús byggð eftir deiliskipulagi Jon Nordsteien við Þykkvaflöt 4 og 6 í *gömlum stíl*
1998	Sameining sveitarfélaga í sveitarfélagið Árborg		

Stærstu breytingar eftir 1970 er tilkoma sjóvarnargarðsins, en hann breytti töluvert samspili byggðar og strandar. Enginn vafi er á því að hinn nýi sjóvarnargarður er nauðsynlegur til þess að verja byggðina ágangi sjávar, en sjónræn tengsl og aðgengi að fjörunni er gjörbreytt frá því sem var, jafnvel þó svo að hlaðnir garðar hafi varið byggðina í yfir 200 ár.

Tiltölulega fá hús hafa risið innan verndarsvæðisins frá 1970 og til dagsins í dag. Helst ber að nefna Stað (Búðarstígur 7), nýtt íþrótta- og félagsheimili, sem vegna legu sinnar við Búðarstíg hefur töluverð áhrif á yfirbragð byggðar. Önnur hús meðfram Eyrargötu eru bílskúrar við Eyrargötu 77a, olíuafgreiðslustöð við Eyrargötu 49 og viðbyggingar við Breiðablik (Eyrargötu 32), Frystihúsið og Sólvelli (Eyrargötu 26). Ný hús í gömlum stíl voru byggð við Litlu-Háeyri, Eyrargötu 39 og Þykkvaflöt 4 og 6. Nýjar viðbyggingar við Tún (Túngöu 45a), Bráðræði (Túngata 49) og Ós (Háeyravellir 12) eru einnig frá þessum tíma. Sjóminjasafnið (Túngata 59) var byggt 1972. Á jaðri verndarsvæðisins til vesturs eru 3 hús frá þessu tímabili, Búðarstígur 19c, 20 og Nesbrú 4.

Á 6., 7. og 8. áratugum síðustu aldar var nokkuð byggt af nýrri húsum og reynt að rétta af götur og lóðir, sem fram að því höfðu verið hlykkjóttar. Lóðir vestast í Einarshafnarhverfinu eru dæmi um þetta. Í deiliskipulagsáætlun fyrir Einarshafnarhverfið frá 2004 var leitast við að snúa þróuninni við á ný og skapa skilyrði fyrir nýbyggingar sem falla betur að byggðarmynstri og byggingarstíl gömlu húsanna. Í deiliskipulagi Einarshafnarhverfisins var jafnframt gert mögulegt að flytja að eldri hús annars staðar frá, en sú heimild hefur ekki verið nýtt hingað til né hafa ný hús verið byggð í hverfinu.

Kort 19. Heildaryfirlit yfir byggingartímabil húsa

Kennileiti innan verndarsvæðisins eru þau hús eða mannvirki sem fólk tekur mið af innan svæðisins. Þar ber fyrst að nefna kirkjuna, en staðsetning hennar og hæð á turni gerir hana að helsta kennileiti svæðisins, ásamt Húsinu/Assistentahúsinu og Miklagarði (Búðarstígur 4). Húsið og byggingar þar í kring sjást vel, bæði frá Eyrargötu og Túngötu. Mikligarður (Búðarstígur 4) er tvílyft steinsteypt hús og er málað í áberandi rauðum lit. Þar er nú rekið veitingahús.

Fyrir miðri Eyrargötu stendur Frystihúsið, sem vegna umfangs frekar en hæðar, er ákveðin þungamiðja þorpsins. Stórt malarplan austan við það, gamli slippurinn, gefur því aukið rými og eykur á sýnileika þess.

Sjóvarnargarðurinn er einnig sterkt kennileiti, þar sem hann myndar mörk milli byggðarinnar og strandarinnar. Garðurinn, ásamt siglingamerkjunum meðfram honum, undirstrikar austur-vestur stefnu byggðarinnar.

Mynd 29. Nýi sjóvarnargarðurinn sem skilur að byggð og strönd

Kort 20. Áberandi kennileiti innan verndarsvæðisins eru t.d Mikligarður, Eyrarbakkakirkja, Húsið/ Assistentahúsið og Frystihúsið. Sjóvarnargarðurinn er einnig sterkt kennileiti um leið og hann myndar skýr mörk milli byggðar og strandar.

2.5.2 Húsagerðir og byggingarstíll

Húsin á Eyrarbakka eru af mörgum og mismunandi húsagerðum og á það bæði við gömlu timburhúsin (aldamótahúsin) og nýrri hús. Í leiðbeiningarriti Minjastofnunar fyrir húsaskráningu er byggingarstíll húsa flokkaður í eftirfarandi flokka.

1.Torfhús

Þ.m.t. framhús úr timbri eða steini sem voru/eru hluti torfbæjarsamstöðu

2. Steinhlaðin hús

Tímabil: 1750-1915 eða síðar. Öll hús hlaðin að hluta til eða að öllu leyti úr náttúrusteini, þ.m.t. steinbæir.

3. Timburhús – eldri gerð

Tímabil: 1760-1900 eða síðar. Þ.m.t. dönsk og dönsk-íslensk gerð, timburklassík, barrok.

4. Timburhús – Sveitserstíll

Tímabil: 1890-1915 eða síðar. Járn- og timburklædd hús með sveitsereinkennum og timburhús af einfaldri gerð.

5. Steinsteypuklassík

Tímabil: 1900-1930 eða síðar. Steinsteypt hús með sögulegum stíleinkennum, þ.m.t. klassík, nýbarrok og júgend.

6. Funksjónalismi

Tímabil 1930-1945 eða síðar. Hús með fúnkíseinkennum, s.s. horngluggum, valmaþökum og steiningu.

7. Módernismi

1945-1975 eða síðar. Hús með einkennum módernisma, s.s. einhalla eða flöt þök, gler- og litafletir.

6. Annað

Hús byggð eftir 1975, hús og mannvirki sem erfitt er að stílgreina.

1. Torfhús

Innan verndarsvæðisins voru torfhús, ásamt timburhúsunum, nánast ríkjandi húsagerð fram til aldamóta 1900. Á uppmældu korti frá 1930 má sjá að enn er töluverður fjöldi torfhlaðinna íbúðarhúsa í bland við timburhúsin og oft á tíðum eru þessi hús sambyggð eða tengd. Í dag eru öll íbúðarhús úr torfi horfin.

2. Steinhlaðin hús

Engin steinhlaðin hús úr flokki 2 eru innan svæðisins.

3. Timburhús

Þar sem flest aldamótahúsin á Eyrarbakka eru í flokkum 3 og 4, timburhús, er ástæða til þess að flokka þau nánar í undirflokka. Bæði eru húsin byggð á löngu tímabili, eru ólíkrar gerðar og fyrir Eyrarbakka þróuðust ákveðnar húsa- og þakgerðir, þ.e. staðbundin einkenni, sem vert er að gera skil. Undirflokkun timburhúsanna styðst við skilgreiningar þeirra sem mest hafa fjallað um byggingararfinn á Eyrarbakka, þ.e. skilgreiningar Harðar Ágústssonar (Hörður Ágústsson 2000, bls. 359) Lilju Árnadóttur (Lilja Árnadóttir 1989, bls. 9), eins og þær voru settar fram í Húsakönnun frá 1989 og Árna Sverris Erlingssonar í samantekt hans um íslenska húsagerðarsögu, með áherslu á sunnlenskar byggingar (Árni Sverrir Erlingsson, ljósrit).

3.1 Dönsk-íslensk, eldri gerð.

3.2 Dönsk-íslensk, yngri gerð. Einlyft timburhús, bárujárnsklædd, oft portbyggð með kvisti.

3.3 Þurrabúðarhús.

3.4 Timburklassík, stór tveggja hæða timburhús, oft með Samúelsþaki.

3.5 Mansardhús

3.1. Dönsk-íslensk hús eldri gerð.

Í þennan flokk teljast fyrstu kaupmannshúsin á Íslandi sem oftast voru innflutt, en einnig hús sem byggð voru á Íslandi af íslenskum smiðum í sama stíl. Þessi hús voru oftast einlyft með bröttu þaki, grunnarnir lágir og lofthæð lítil. Sum húsin voru stokkhlaðin (bjálkahús) en flest voru gerð af bindingsverki. Framan af voru þessi hús timburklædd og þá oftast bikuð og með hvítmáluðum gluggum og oft með gluggahlerum. Dæmi um hús frá þessum tíma er Húsið (1765) og er það stokkhlaðið. Önnur hús í þessum flokki eru Einarshús (Eyrargata 42a, 1892), Frambæjarhús (Eyrargata 16b, 1895) og Hof (Búðarstígur 14a, 1888).

Mynd 30. Hof, Búðarstígur 14a

3.2 Dönsk-íslensk, yngri gerð, einnig nefnt einfalt timburhús.

Íslenskir smiðir aðlöguðu dönsku húsin íslenskum aðstæðum og þau breyttust í tímans rás. Sökklar urðu hærri, lofthæð meiri og þau voru oft portbyggð með kvisti. Eftir að bárujárnið kom til sögunnar upp úr 1880 voru þessi hús oftast klædd bárujárni og einkennandi fyrir þau eru viðbyggingar af ýmsum toga. Dæmi um hús af þessari gerð eru Einarshöfn II (1906), Skúmsstaðir I (Pálsbær, 1901) og Hraungerði (Búðarstígur 6).

Mynd 31. Skúmsstaðir I

3.3. Þurrabúðarhús eða alþýðuhús eins og um þau var fjallað í húsakönnun Lilju Árnadóttur frá 1989, eru eins konar framhald af torfbænum og eru svipuð í hlutföllum þó byggingarefnið sé annað. Þau voru oft lágreist með risþaki og meðfram langhlið þeirra var jafnan viðbygging með einhalla skúrþaki. Dæmi um hús í þessum flokki er Bjarghús (Háeyrarvellir 10, 1912) og Inghóll (Bakarísstígur 4a, 1910). Dæmi um þurrabúðarhús með tveimur burstum eru Steinsbær og Ós (Háeyrarvellir 12).

3.4 Timburklassík, eru tveggja hæða hús með lágu risi, lofthæð nokkru meiri en áður. Oft voru þessi hús skreytt með bjórum yfir dyrum og gluggum og skornum vindskeiðum. Á Eyrarbakka var notuð sérstök þakgerð, svokallað Samúelsþak, en það var lágt bogadregið þak, kennt við Samúel Jónsson smið, sem bjó á Eyrarbakka árin 1890-1901 (Lilja Árnadóttir 1989). Dæmi um hús af þessari gerð er Búðarstígur 10a og Einarshöfn III. Búðarstígur 10b var einnig með þessu lagi fram til 1923, en þá var því breytt og sett á það risþak, en hefur nú verið endurgert í upprunalegt horf að nýju ásamt nýrri viðbyggingu.

Mynd 32. Einarshöfn

3.5. Hús með mansardþaki.

Flest hús á Eyrarbakka með þessari þakgerð eru lítil alþýðuhús og staðbundið afbrigði þessarar þakgerðar er með efri hluta þaksins sem Samúelsboga. Það sem er sérstak við þessa þakgerð á Eyrarbakka er að flest húsin eru frekar lítil að grunnfleti, sem er óvenjulegt fyrir notkun á þessu þakformi. Þakformið gerði það að verkum að betri nýting fékkst á efri hæðina þar sem lofthæð varð meiri. Dæmi um hús af þessari gerð eru Sandvík II (Túngata 46, 1900), Bráðræði (Túngata 49, 1900), Mundakot II (1903) og Sjónarhóll (Eyrargata 46, 1886) en upprunalegt þak á Sjónarhóli var þó ekki mansardþak, heldur var því breytt 1896.

Mynd 33. Sandvík II, hús með mansardþaki og Samúelsboga

4. Timburhús í sveitserstíl (tímabil 1890-1915 eða síðar)

Bæði er um að ræða innflutt katalóghús en einnig íslensk hús sem byggð voru í anda innfluttu húsanna og höfðu þá bárujárnsklæðningu. Einkennandi fyrir húsin er hár sökkull, mikil lofthæð, stórir gluggar og oft eru þau portbyggð með háu risi. Þessi hús voru oft töluvert skreytt, s.s. skrautbönd við glugga og skrautflúr á burstum. Dæmi um hús í þessum flokki eru Reginn (Eyrargata 30, 1907), Gunnarshús (Búðarstígur 12, 1915), Garðhús I (Eyrargata 46a, 1895), Gunnarshólmi (Eyrargata 25, 1915), Túnberg (Eyrargata 10a, 1914), Garðbær II (1926), Nýhöfn (Búðarstígur 14b, 1914) og Breiðaból (Eyrargata 57, 1932).

Mynd 34. Gunnarshús, Búðarstígur 12

5. Steinsteypt hús í upphafi 20. aldar

Hér er einnig brugðið út af skilgreiningu Minjastofnunar og húsum frá þessu tímabili skipt í tvo undirflokka.

5.1 Steinsteypuklassík 1918-1930

Hús af þessari gerð voru í fyrstu mótuð eftir útliti timburklassíkur eða sveitserstílsins. Fyrsta hús þessarar tegundar á Suðurlandi var Skjaldbreið (Eyrargata 38) á Eyrarbakka (Eyrargata 38, 1910) og síðar komu Breiðablik (Eyrargata 32, 1916), Læknishús (Eyrargata 55, 1916), Mikligarður (Búðarstígur 4, 1919) og Litla-Háeyri (Eyrargata 16e, 1932).

Mynd 35. Skjaldbreið, Eyrargata 38. Myndina tók Guðlaug Erna Jónsdóttir

5.2 Einföld steypt hús, s.s. með þurrabúðarlagi, byggð á árunum 1912–1916

Nokkur hús sem byggð voru í upphafi 20. aldarinnar og minntu að öllu leyti á dönsk-íslensku húsin af yngri gerð eða þurrabúðarhúsin, en voru steinsteypt. Dæmi um slík hús er Suðurgata (Eyrargata 37a, 1912), sem nú er bárujárnsklætt (Húsin á Eyrarbakka, bæklingur).

6. Funskjónalismi (1930-1945 eða síðar)

6.1 Upprunalegur fúnkís

6.2 Síðfunkís, valmaþök

Einkennandi fyrir stílinn hér á landi voru horngluggar, valmaþök og steining á húsveggjum. Upprunalega voru þök flöt en voru fljótt aðlöguð íslenskum aðstæðum og fengu hús því valmaþök í stað flatra þaka.

Grunnform húsanna er kassalaga og stíllinn oft kenndur við nytjastefnu og öllu skrauti útrýmt. Á kreppuárunum, í kringum 1940, var algengt að reisa einnar hæðar kassalaga hús með valmaþaki. Þau voru ekki endilega með horngluggum og á Eyrarbakka voru þessi hús oft hlaðin úr holsteini. Dæmi um funkíshús eru Nýibær II (Eyrargata 8a, 1940), eftir að því var breytt og Mörk (Eyrargata 44, 1936). Nýibær II var upphaflega tveggja bursta hús en þakgerð þess breytt árið 1940. Dvalarheimilið Sólvellir (Eyrargata 26) eins og það var byggt í upphafi er einnig gott dæmi um funkishús, en það var byggt sem læknisbústaður eftir teikningum Guðjóns Samúelssonar og var steinað að utan. Síðar var byggt við húsið, þaki þess breytt og klætt að utan, þannig að upphafleg stíleinkenni eru að mestu horfin.

7. Módernismi 1945-1975

Í kjölfar funsksjónalisma kemur módernisminn og einkennist hann af einhalla eða flötum þökum, gler- og litaflötum. Engin skýr dæmi eru um hús í þessum stíl innan verndarsvæðisins en Búðargerði (Eyrargata 19, 1963) og Silfurtún (Túngata 51, 1960) hafa einkenni módernisma.

Mynd 36. Silfurtún, Túngata 51. Myndina tók Guðlaug Erna Jónsdóttir

8. Annað (Hús byggð eftir 1975)

Töluverður fjöldi húsa innan verndarsvæðisins lendir í þessum flokki, enda um langt tímabil að ræða sem nær allt til dagsins í dag. Ýmis stílbrigði mætti nefna innan þessa flokks, s.s. týpuhús, sem eru hús á einni hæð með risþaki og stórum gluggum í stofu, oft með skyggðu gleri, sem helst má finna vestast og austast innan verndarsvæðisins, skandinavísk timburhús eins og Háeyrarvegur 5, eða stór steinsteypt íbúðarhús með risi eins og meðfram Túngötu. Einarshöfn (Búðarstígur 16) er í póstmódernískum stíl og nýuppgert Smiðshús (Eyrargata 35) í nútíma norrænum timburhúsastíl. Sjóminjasafnið (Túngata 59), bensínstöðin og Bragginn við Búðarstíg 19a falla utan hefðbundinna skilgreininga. Efnisval getur við mjög fjölbreytt, steinsteypa, timbur, ýmsar klæðningar s.s. steni, álplötur og bárujárn, sem oft er látið liggja þvert.

Byggingarefni

Ráðandi byggingarefni húsa á Eyrarbakka er timbur og steinsteypa en nokkur hlaðin hús (holsteinn) eru þar einnig, flest frá 5. og 6. áratug síðustu aldar. Af þeim 83 húsum sem byggð eru 1930 eða fyrr eru 10 þeirra steinsteypt. Langflest timburhúsin sem byggð eru fyrir 1930 eru bárujárnsklædd eða timburklædd. Einungis örfáar undantekningar eru á því, t.d. Sunnuhvoll (Búðarstígur 1) með álklæðningu. Mörg húsanna hafa farið í gegnum ýmis breytingaskeið, allt frá því að vera breytt í funkíshús (Sjónarhóll við Eyrargötu 46, Hreggviður við Skúmsstaði, Nýibær II - Eyrargata 8a) þar sem þau voru forsköluð, yfir í breytingar á gluggum, kvistum, klæðningu ofl. Sum húsanna voru augnstungin eins og kallað er, en þá hefur krosspóstagluggum með smárúðum verið skipt út fyrir glugga með færri póstum og gluggar einnig oft stækkaðir.

Af þeim húsum sem byggð eru eftir 1930 eru sem fyrr segir nokkur hlaðin en flest eru steinsteypt. Elsta steinsteypta húsið er Skjaldbreið (Eyrargata 38), byggt 1910 og flokkast það sem steinsteypuklassík. Suðurgata (Eyrargata 37a) er með þurrabúðarlagi og líkist öðrum timburhúsum með því lagi en er þó steinsteypt. Timburhús sem byggð eru eftir 1930 eru í flestum tilvikum hús sem byggð eru í gömlum stíl eins og Litla-Háeyri (Eyrargata 18), Stíghús I (Þórdísarhús), Eyrargata 39 og húsin við Þykkvaflöt 4 og 6.

Útlit húsa sem byggð eru eftir 1930 er öllu fjölbreyttara og þar má sjá timbur, steypu, steni, ál og plast á ytra byrði. Það er misjafnt hversu vel eða illa þessi nýju byggingarefni falla að eldri byggð. Það sem stingur hvað mest í stúf er liggjandi bárujárn, steni-klæðningar, plastklæðningar og kantað bárujárn, hvort sem er á yngri eða eldri húsum.

Litir húsa hafa breyst gegnum tíðina og í dag eru ekki mörg hús svartbikuð eins og tíðkaðist á upphafsárum Hússins og sennilega er Húsið og útihúsin þar í kring, einu svartbikuðu húsin á Eyrarbakka í dag. Aukið aðgengi að málningu og tíska hafa haft áhrif á liti húsa og má telja víst að flest húsin á Eyrarbakka hafi gengið gegnum nokkur breytingaskeið hvað það varðar. Um aldamótin 1900 voru jarðlitir áberandi, í kringum 1960 var áberandi hvað mörg hús voru hvítmáluð með rauðu þaki líkt og til sveita á þeim tíma og upp á síðkastið hefur litum fjölgað í litaflórunni á ný og má sjá ýmsa liti í götumyndinni. Það eru þó ekki allir litir og litasamsetningar sem hæfa aldamótahúsunum. Sérstaklega sterkir og skærir litir geta borið lítil hús ofurliði.

Kort 21. Yfirlit yfir byggingarefni húsa

Sjónræn gæði byggðar

Fyrir um 40 árum, í kringum 1980 byrjaði vakning í húsvernd á Eyrarbakka. Síðan þá hafa bæði einstaklingar og opinberir aðilar lagt áherslu á að gera hús sín upp og koma þeim í upprunalegt horf. Húsin njóta sín hins vegar ekki til fulls ef umhverfi þeirra, götur, stígar og opin rými eru ekki vel hirt og útfærð. Á undanförnum árum hefur verið unnið að endurbótum á gangstéttum meðfram Eyrargötu og ný götulýsing verið sett upp. Það verk hefur verið unnið í áföngum og var byrjað að austanverðu við Álfsstétt og þokast nú framkvæmdir til vesturs. Í stað vélsteyptra kantsteina hafa verið lagðir forsteyptir kantsteinar og gangstéttir verið hellulagðar með tromluðum hellusteini.

Myndir 37 og 38. Séð til vesturs eftir Eyrargötu. Ný gangstétt og nýir götulampar norðanmegin styrkja götumyndina.

Á nokkrum stöðum eru stór malarplön og einnig malbiksplön, sem ekki eru afmörkuð að neinu leyti, heldur fljóta út og breiða úr sér. Þar má nefna malbikað bílastæðaplan við samkomuhúsið Stað, en þar rennur gatan og bílaplanið saman í eitt án nokkurrar aðgreiningar t.d. í formi gangstéttar.

Svæðið milli Hússins, kirkjunnar og Miklagarðs er einnig dæmi um illa hirt malarplan sem flæðir út að götu og upp að húsum. Malarplanið austan við Frystihúsið er fyrrum slippur og því skiljanlegt að þar hafi þurft stórt athafnasvæði, en er í dag ekki í neinu samhengi við þá starfsemi sem nú fer fram í húsinu eða þá götumynd sem leitast hefur verið við að skapa. Óskilgreindar innkeyrslur að öðrum húsum meðfram götunni eru framan við Einarshafnarhúsin og við Háeyrarveg aftan við Breiðablik (Eyrargata 32). Hvað varðar efnisval, er ekki raunhæft að endurskapa götumynd fyrri tíma, en það voru oftast nær moldartroðningar og mjóir stígar og tími bílsins ekki runninn upp. Flestar götur innan verndarmarkanna eru malbikaðar í dag og hellulagðar gangstéttar meðfram þeim. Eitthvað er þó enn um malargötur og stíga. Náttúrulegar hellur voru víða við innganga að húsum og hugsanlega eftir mjóum tröðum, en ekki er hefð fyrir hellulögðum götum á Eyrarbakka, ekki frekar en annars staðar á landinu.

Myndir 39 og 40. Dæmi um ófrágengin götu- og gangsvæði

Víða eru lágar píláragirðingar (stakit) við hús og lóðir og annars staðar langbandagirðingar með tveimur böndum. Þessar girðingar eru oftast í nokkuð góðu ásigkomulagi og falla vel að húsunum. Sama má segja um hlaðna garða, suma nýja, sem falla vel að byggðinni. Nokkur dæmi eru um girðingar sem stinga í stúf, s.s. staðlaðar skjólgirðingar úr byggingavöruverslunum.

Myndir 41-43. Dæmi um girðingar og hlaðna veggi sem hæfa vel umhverfinu

Meðfram Eyrargötu og Búðarstíg er lítið um trjágróður sem prýði er af. Meðfram Túngötu er gróður innan garða gróskumeiri og oft á tíðum vel hirtur. Selta og rok er án efa hluti af skýringunni en einnig gæti smæð garða og áhersla á kartöflu- og matjurtaræktun verið ástæðan. Grassvæði utan lóðarmarka eru misjafnlega vel hirt og víða má sjá illgresi eins og njóla.

Aðkoma að verndarsvæðinu í vestri, frá Nesbrú gegnum Búðarstíg, einkennist af skipulagi síðari tíma, en á vinstri hönd eru tvö týpuhús auk tveggja óbyggðra lóða og á hægri hönd braggi frá 1947, sem nýlega hefur verið endurnýjaður. Alls kyns lausamunir einkenna lóðafrágang á lóð nr. 19c og þar hefur hús aldrei verið klárað. Sú ásýnd sem við fólki blasir við þessa aðkomu og myndar umgjörð um Vesturbúðarhólinn og aðkomu að sjóvarnargarðinum er losaraleg og það er ekki fyrr en komið er að Bakarísstíg að ásýndin batnar. Við Bakaríið (Bakarísstígur 2) má sjá hversu vel getur tekist til þegar hlúð er að umhverfi húsa sem búið er að gera upp, en þar mynda hús og umhverfi samstæða heild og prýða þar með umhverfi sitt.

Þar sem aldamótahúsin eru hvað flest og mynda heillegar þyrpingar, eru þau jafnframt hvað viðkvæmust fyrir rofi, þ.e. horfnum byggingum og eins fyrir því ef breytingar eða ný hús rjúfa samhengi eldri húsa. Í Einarshafnarhverfinu er það helst Einarshöfn (Búðarstígur 16), byggt 1952 og hefur í dag yfirbragð póstmódernísks stíls, sem stingur í stúf við annars nokkuð heildstæða bæjartorfu, en það er áberandi í götumyndinni við aðkomu inn á verndarsvæðið frá vestri.

Húsaþyrpingar Skúmsstaðahverfisins hafa varðveist nokkuð vel. Helsta rof í byggðarmynstrinu er hvarf Vesturbúðarinnar og breyting á Búðarstíg, sem áður tengdi Húsið og Vesturbúð. Samkomuhúsið Staður (Búðarstígur 7) er dæmi um framandi hús, en það er nokkuð stórt og áberandi og hjálpar stór malbikaður flötur framan við húsið ekki upp á það. Síðari tíma breyting á Búðarstíg 10b og slæmt ástand hússins rýrði lengi vel götumyndina, en endurbótum á því er að ljúka og styrkir það mjög götumyndina. Búið er að færa Kaldbak (Bakarísstígur 6) nær sínu upprunalega horfi og styrkir það húsaþyrpinguna þar til muna.

Nýlega var Eyrarbakkakirkja færð til eldra horfs, einnig Kirkjubær (Skúmsstaðir) og útihúsin norðan við Húsið. Bílskúr og spennistöð norðvestan við Húsið spilla nokkuð heildaryfirbragðinu, þó svo að stærð og þakgerð falli ágætlega að umhverfinu.

Garðbæirnir hafa verið gerðir upp á undanförnum áratugum og mynda skemmtilega aðkomu að safnasvæðinu. Húsið Mörk (Eyrargata 44), sem er í funkísstíl, er í öðrum stærðarhlutföllum en gömlu húsin og stingur því nokkuð í stúf en bílskúrar sunnan megin í götunni eru meira framandi. Nokkur önnur funkíshús eru vissulega í stærðarhlutföllum og formi nokkuð framandi og yfirgnæfandi í götumyndinni, en hafa þó unnið sér ákveðinn sess og eru góðir fulltrúar sín byggingarstíls. Þar má nefna Skúmsstaði II og Brennu II.

Frystihúsið og Sólvellir (Eyrargata 26) eru dæmigerð fyrir stórhuga byggingar 5. áratugarins og vitna um framfarir og þjónustu. Bæði þessi hús hafa misst sitt upprunalega útlit sem steinsteypt hús og eru því ekki góður málsvari síns byggingarstíls. Frystihúsið, sem er byggt í módernískum stíl, hefur verið klætt að utan með bárujárni, sennilega til að hylja steypuskemmdir og bæta einangrun. Með klæðningunni tapar húsið gildi sínu sem fiskvinnsluhús og tákn uppgangstíma Eyrarbakka um miðja 20. öld. Bensínstöðin austan við Frystihúsið er framandi og gríðarstórt malarplan allt í kring myndar rof í götumyndina. Breytingar á Breiðabliki (Eyrargata 32), sem upphaflega var byggt í stíl steinsteypuklassíkur, rýra mjög ásýnd þess og götumyndarinnar.

Frá Helgafelli (Eyrargata 22) að Stígprýði (Eyrargata 4) verður götumyndin á ný lík þeirri sem var í kringum 1930. Húsin á Austurbakkanum, Tjörn, Eyri, Þorvaldseyri og Suðurgata (Eyrargata 41a, 39a, 41b og 37a) mynda húsaþyrpingu sem haldist hefur nokkuð vel og sömuleiðis hlaðnir garðar og traðir, sem lágu niður að sjó. Þar má einna helst nefna Nýjabæ (Eyrargata 8a), sem framandi hús en það er í grunninn tveggja bursta timburhús sem var breytt í dæmigert funkíshús um miðja síðustu öld og er í dag hlaðið skrautlistum kringum glugga og þakskegg, sem rýra gildi þess töluvert.

Austasti hluti verndarsvæðisins verður aftur nokkuð sundurleitur. Búið er að ríf a Mundakot I, Mið-Mundakot, en það var steypt hús sem fór illa í jarðsjálftanum 2008 og Mundakoti (III) hefur verið breytt töluvert, m.a. byggt ofaná það og gluggum breytt. Austustu húsin eru svo Bjarghús (Háeyrarvellir 10) og Ós (Háeyrarvellir 12) og nýlega hefur farið fram endurgerð á Hópi og það fært til eldra horfs. Bæjarþyrpingin við Steinskot og landslagið þar í kring er að stórum hluta upprunalegt og hefur því mikið gildi.

Þó mörg aldamótahúsanna innan verndarsvæðisins hafi tekið miklum breytingum í áranna rás, þá er upprunaleiki þorpsins ótvíræður bæði hvað varðar húsin sjálf , innbyrðis samspil þeirra og hlutdeild þeirra í götumyndinni.

2.6 Varðveislumat

Hér á eftir fer fram mat á varðveislugildi byggðarinnar. Matið byggir á niðurstöðu fyrirliggjandi húsakönnunar og fornleifaskráningar sem unnar voru samhliða verkefninu og byggir tillaga um verndarsvæði í byggð að miklu leyti á þeirri vinnu, en tekur einnig mið af öðrum þáttum sem móta heildaryfirbragð byggðar, s.s. samspili húsa og fornleifa og umhverfis sem rakin hafa verið hér að framan. Í húsakönnun er lagt mat á einstök hús og samspil þeira við umhverfið og menningarsögulegt hlutverk þeirra í sögu Eyrarbakka. Í fornleifaskráningu var gerð grein fyrir öllum þekktum minjum innan svæðisins, bæði horfnum og sýnilegum. Í mati á varðveislugildi er lögð áhersla á að meta það sem mótar heildaryfirbragð byggðarinnar og samspil ólíkra þátta innan hennar og er sjónrænt mat á vettvangi stór hluti af matinu. Fimm atriði liggja til grundvallar varðveislumatinu. Þau eru byggingarlist, menningarsögulegt gildi, umhverfisgildi, upprunalegt gildi og ástand. Í lokin er dregið fram heildarmat, þar sem vega hvað þyngst byggingarlistalegt, menningarsögulegt og umhverfislegt gildi. Þannig geta hús, sem eru í lélegu ástandi, eða hefur verið breytt mikið, fengið hátt varðveislumat ef

Varðveislugildi flokkast í þrjá verndarflokka:

Hátt varðveislugildi. Samsvarar flokkum 1, 2 og 3 samkvæmt SAVE aðferðinni. *

Miðlungs varðveislugildi. Samsvarar flokkum 4, 5 og 6 samkvæmt SAVE aðferðinni.

Lágt varðveislugildi. Samsvarar flokkum 7, 8 og 9 samkvæmt SAVE aðferðinni.

*(Survey in Architetural Value in the Environment)

þau hafa mikla þýðingu í sögulegu samhengi. Erfitt getur reynst að vega og meta gildi fornleifa í þessu sambandi, ekki síst á Eyrarbakka þar sem fornleifar lúra undir hverju fótmáli. Í ljósi þess hve stórt hlutverk hlaðnir garðar, bæði sjóvarnargarðar sem og aðrar hleðslur, leika í heildarsvipmóti Eyrarbakka, er tekið ríkt tillit til þessara garða í varðveislumatinu. Tvö kort eru birt sem sýna heildarniðurstöðu annars vegar byggingarlistalegs mats og hins vegar heildarvarðveislugildi húsa.

Byggingarlist, listrænt gildi

Það sem einkennir byggingarlist aldamótahúsanna á Eyrarbakka er ekki ríkmannlegt yfirbragð eða íburður, heldur látlaus alþýðustíll sem í sumum tilvikum hefur þróast á sérstakan hátt á Eyrarbakka og hefur þá fágætisgildi. Þannig hefur ákveðið þaklag, Samúelsþak og mansardþak og í sumum tilvikum sambland þessara tveggja, þ.e. mansardþak þar sem efsti hlutinn er Samúelsbogi, verið áberandi fyrir hús á Eyrarbakka. Það sem eykur gildi þessa byggingarstíls er hversu mörg þessara húsa hafa varðveist og hvernig þau mynda heildstæðar þyrpingar og götumyndir. Áberandi er vestast á verndarsvæðinu hversu heildstæð byggðin er þegar litið er til hlutfalla húsanna og samspili þeirra við götumyndina og innbyrðis í húsaþyrpingum við Einarshafnarbæina og Skúmsstaðabæina.

Nokkur einstök hús hafa hátt byggingarlistargildi og eru jafnvel einstök á landsvísu. Þar má nefna Húsið, Assistentahúsið og Eyrarbakkakirkju, en hún er einnig mikilvægt kennileiti þorpsins og hefur nýlega verið færð nær upprunalegu horfi með nýrri klæðningu. Hátt byggingarlistargildi hefur einnig Bakaríið (Bakarísstígur 2) sem er frá 1884 og eina hús dönsku verslunarinnar sem varðveist hefur. Gunnarshús (Búðarstígur 12) og Reginn (Eyrargata 30) eru bæði reisuleg og falleg timburhús í sveitserstíl. Önnur hús sem metin eru með hátt byggingarlistargildi og staðbundin

einkenni, eru t.d. Einarshöfn III og Búðarstígur 10a, sem er með Samúelsþaki, Sjónarhóll (Eyrargata 46), Sandvík II (Túngata 46) og Einarshús (Eyrargata 42a).
Hús frá þessum tíma sem metin eru með lágt listrænt gildi eiga það sameiginlegt að vera mikið breytt frá upprunalegu útliti s.s. breytt þak, glugga, kvisti, viðbyggingar, veggklæðningu ofl. Sem dæmi má nefna Austurvöll, Mundakot III, Búðarstíg 10b og Sunnuhvol (Búðarstígur 1). Langvarandi breytingaskeið er einkennandi fyrir mörg þessara eldri húsa, þar sem gluggum, klæðningu og viðbyggingum hefur verið breytt nokkuð oft á undanförnum hundrað árum. Nýlega var hafist handa við viðgerðir á Búðarstíg 10b og er það tilhlökkunarefni að sjá hvernig til tekst og hvernig götumyndin mun breytast. Afar fá hús sem eru byggð eftir 1923 eru metin með hátt listrænt gildi, en þau sem falla undir þann flokk eru góðir málsvarar byggingarstíls síns tíma. Þar má nefna Skúmsstaði II, Mörk (Eyrargata 44) og Ásheima (Eyrargata 46) sem eru í funkísstíl. Flest þessara húsa standa þétt við eldri hús og stinga í stúf í hlutföllum, en eru engu að síður málsvari síns byggingarstíls og hafa verið hluti af götumyndinni í áratugi.

Listrænt gildi húsaþyrpinga og götumynda er víða mikið þar sem þau mynda samstæðar heildir, oft studd af hlöðnum görðum. Þar ber fyrst að nefna Húsið og nágrenni þess. s.s. kirkjuna og Garðbæjarhverfið, Skúmsstaðahverfið, húsin meðfram Búðarstíg, Einarshafnarhverfið, Sandvíkurhverfið og Háeyrarhverfið (Austurbakki). Þau hús sem mynda þessar heildir geta verið af ólíkri gerð, en vegna stærðar og hlutfalla, efnisvals og jafnvel sögu, mynda þau heildstæða húsaþyrpingar sem vert er að vernda.

Niðurstaða: Miðlungs byggingarlistargildi.

Menningarsögulegt gildi

Núverandi byggð á Eyrarbakka er einstæð fyrir þær sakir að þar hafa varðveist sem ein heild, spor um verslunarhætti, sjósókn, búskaparhætti og búsetuform fyrri alda. Þar er að finna eitt elsta íbúðarhús landsins, Húsið, en þar má einnig sjá alþýðuhús sem nánast hafa verið óbreytt frá því þau byggðust, bæði innan sem utan, s.s. Eyri (Eyrargata 39a). Sú staðreynd að rekja má sögu verslunar allt aftur til einokunarverslunarinnar í þorpinu og einnig samfellda ábúð á jörðunum Háeyri, Skúmsstöðum og Einarshöfn frá landnámi, gefur byggðinni hátt menningarsögulegt gildi. Safnasvæðið, sem ákveðin þungamiðja innan verndarsvæðisins og þorpsins alls, hefur ríkt menningarsögulegt gildi sem miðstöð verslunar á Bakkanum.

Kort 22. Byggingarlistargildi samkvæmt Húsakönnun

Þó svo að verslunarhúsin sjálf séu horfin (Vesturbúð) þá vitnar Vesturbúðarhóllinn, Bakaríið, Búðarstígur og Húsið, ásamt byggðinni þar í kring, um það hversu umfangsmikil og mikilvæg sú verslun var á sínum tíma.

Beitningaskúrinn frá 1921 (Eyrargata 63), sem nú er hluti Byggðasafns Árnesinga, er einn beitningaskúra sem enn er uppistandandi á svæði sem kallaðist Byrgin. Húsaþyrpingin á Litlu-Háeyri vitnar um langa búsetu- og verslunarsögu og Frystihúsið vitnar um stórhug og mikilvægan þátt útgerðarinnar í atvinnuháttum þorpsins. Það má nánast lesa sögu þorpsins með því að ganga um götur þess og virða fyrir sér húsin. Skúrar, hlaðnir garðar, jarðhýsi og siglingamerki minna á ógnir hafsins og áralanga baráttu við það, útræðið og jarðræktina. Staðbundin einkenni og byggingarhefð sem áður hafa verið nefnd gefa byggðinni hátt menningarsögulegt gildi og hér má einnig sjá einhver elstu steinsteyptu hús landsins, Skjaldbreið (Eyrargata 38, 1910), Sunnuhvol (Búðarstígur 1, 1913) og Læknishús (Eyrargata 55, 1916). Reginn (Eyrargata 30) er myndarlegt hús í sveitserstíl með steyptum kjallara, sem mun vera sá fyrsti sinnar tegundar á Suðurlandi. Í húsinu var fyrsta landsímastöð Eyrarbakka, frá 1909. Frambæjarhús (Eyrargata 16b) er eitt fárra húsa af eldri gerð timburhúsa.

Niðurstaða: Hátt menningarsögulegt gildi

Umhverfisgildi

Staðsetning þorpsins á Eyrinni, lögun þess og uppröðun húsanna er sérstök og ólík flestum öðrum sjávarþorpum á landinu, sem byggst hafa upp við víkur og voga. Á Eyrarbakka hafa húsin raðast upp meðfram langri þorpsgötunni, Búðarstíg og Eyrargötu, sem er vel varin af sjóvarnargarði út mót hafinu. Sjá má tengsl milli bryggja, verslunarhúsa og gatna og hefur þessi meginformgerð þorpsins varðveist. Óregluleg lóðaskil, hlaðnir garðar, girðingar og traðir eru óbreytt á mörgum stöðum þrátt fyrir breytt skipulag síðari tíma. Samspil húsa og gatna/traða er mjög áberandi og einnig eru nokkur hús sem hafa staðið þétt saman í yfir hundrað ár og eru nánast óaðskiljanleg. Þar má nefna Einarshafnarbæina, Steinsbæina, Garðhúsin, Sandvíkurbæina, húsaþyrpinguna á Austurbakkanum, og svo auðvitað Húsið og Assistentahúsið. Nokkur yngri hús eru smíðuð í gömlum stíl og er ætlað að falla vel að eldri byggð. Það hefur tekist nokkuð vel og styrkja þau bæði götumynd og húsaþyrpingar þar sem þau hafa verið byggð. Þar má nefna Eggjaskúr, sem byggður er norðan við Assistentahúsið, Litlu-Háeyri (Eyrargata 18), Stíghús I (Eyrargata 34), sem er byggt með mansardþaki og Eyrargötu 39. Ný hús utan aðalgötunnar sem einnig falla vel að núverandi byggð eru Þykkvaflöt 4 og 6.

Mótun þorpsins á sandbökkum meðfram sjávarströnd og varnargarðar sem hafa byggst upp í gegnum aldirnar, mynda sérstakt byggðarmynstur. Þannig standa mörg hinna eldri húsa meðfram Eyrargötu og Búðarstíg, sem raða sér meðfram ströndinni og eru eins og perlur á festi. Margar kynslóðir sjóvarnargarða vitna um baráttuna við hafið og viðleitni mannsins til að hemja náttúruöflin og verja byggðina ágangi sjávar.

Það sem helst truflar hina smágerðu byggð eru ný hús á jöðrum verndarsvæðisins s.s. við innkomu að svæðinu frá vestri og austri, rof í götumyndina austan við Frystihúsið og skörð í gömlu götumyndina við Búðarstíg, en þar hafa hús horfið og ný hús risið sem falla illa að götumyndinni.

Niðurstaða: miðlungs umhverfisgildi.

Upprunalegt gildi

Á Eyrarbakka er að finna eina heillegustu íbúðabyggð landsins frá því um aldamótin 1900 og þar er nokkuð stór kjarni gamalla húsa sem hefur í gegnum tíðina haldið sínu svipmóti óskertu. Í megindráttum hefur lega aðalgötunnar og afstaða húsanna ekki breyst mikið. Þannig eru húsaþyrpingar við Skúmsstaði, Húsið og umhverfi þess og kirkjunnar, Garðhúsahverfið og húsaraðir meðfram Eyrargötu vel varðveitt. Legu Búðarstígs var breytt og í stað þess að mynda skáhallandi ás milli Hússins og Vesturbúðar, sveigir hún til vesturs samsíða sjóvarnargarðinum og Túngötu. Ekki hefur verið mikið um niðurrif aldamótahúsanna síðustu áratugi, en nokkur hús varð þó að rífa vegna skemmda eftir jarðskjálftann 2008, en það eru Ásgarður, Höfn, Mundakot I og Bólstaður.

Nánast undantekningarlaust hafa öll eldri húsin gengið gegnum miklar breytingar á langri ævi sinni, svo sem viðbyggingar, breytta glugga, veggklæðningu, innra skipulag og fleira. Nokkur hús hafa þó breyst ótrúlega lítið, svo sem Eyri (Eyrargata 39a). Þeim húsum fjölgar jafnt og þétt sem hafa verið gerð upp í sitt upprunalega horf eða í það horf sem svarar til þess tíma sem húsin voru byggð. Með tilkomu timburhúsa í byrjun 20. aldarinnar hurfu torfhúsin smátt og smátt og eru nú engin eftir innan verndarsvæðisins, hins vegar er enn töluvert af skúrum á baklóðum, frá ýmsum tímabilum.

Dæmi um aldamótahús sem ekki bera upprunaleg einkenni eru Búðarstígur 10b, Sunnuhvoll (Búðarstígur 1), Breiðablik (Eyrargata 32), Björgvin (Eyrargata 32a), Sandprýði (Háeyrarvegur 1) og Austurvöllur. Hús sem byggð eru eftir 1930 eru mismunandi og tilheyra mismunandi byggingarstíl. Nokkuð breytilegt er hversu mikið þessi yngri hús stinga í stúf við aldamótabyggðina og fer það meðal annars eftir staðsetningu þeirra og jafnvel ástandi húsanna. Almennt gildir að þau hús sem er vel við haldið og eru í samræmi við upprunalega stílgerð falla betur að byggðinni en önnur. Vestast eru nokkur hús sem falla illa að byggðinni og er það áberandi þar sem þessi hús eru á jaðri aldamótabyggðarinnar og marka inngang að henni, s.s. Búðarstígur 20 og 19c. Dæmi um hús sem byggð eru eftir 1925 og hefur verið breytt töluvert eru Frystihúsið, Sólvellir (Eyrargata 26), Kirkjuhvoll og Háeyrarvellir 2. Á austasta hluta verndarsvæðisins, við Mundakot, var byggð heldur strjál fram yfir 1930 en af þeim húsum sem þá stóðu eru enn Bjarghús (Háeyrarvellir 10), Ós (Háeyrarvellir 12), Hóp og Austurvöllur, auk Mundakots II og III. Mundakot III er mikið breytt frá upprunalegu útliti, var upphaflega á einni hæð en bæði hefur verið byggt ofan á það og gluggum verið breytt talsvert. Austurvöllur hefur einnig breyst og nú síðast hefur verið byggð skúrbygging við Ós. Bjarghús er upprunalegt og er dæmi um alþýðuhús sem nánast hefur haldist óbreytt frá byggingu þess. Þykkvaflöt er ný gata norðan við Mundakot og urðu til nýjar lóðir við hana. Þar hafa verið byggð tvö ný hús í gömlum stíl. Kirkjugarðurinn hefur verið stækkaður og ný hús hafa verið byggð samkvæmt skipulagi seinni tíma vestan við kirkjugarðinn.

Sjóvarnargarðurinn er meiri og öflugri en fyrir 1920 og tengsl byggðar og sjávar því breytt í sjónrænu tilliti. Hlutar af gömlu sjóvarnargörðunum eru horfnir og hlið og aðgengi að bryggjum og fjörum hefur breyst. Norðurjaðar byggðarinnar hefur einnig breyst eftir tilkomu Túngötu. Þannig hafa tengsl byggðarinnar við túnin og áfram norður í mýrlendið rofnað þar sem kotbýli og tún mynduðu óreglulegan jaðar rofnað enn frekar með tilkomu þjóðvegarins.

Niðurstaða: Miðlungs varðveislugildi upprunalegt gildi.

Ástand

Fjölda húsa er vel við haldið og hafa mörg verið endurgerð á undanförnum árum eða áratugum í upprunalegt horf eða til þeirrar gerðar sem endurspeglar aldur þeirra. Þó eru enn þó nokkur hús sem byggð voru eftir 1923 sem eru í lélegu ásigkomulagi, eða um 20 talsins. Ástand annarra aldamótahúsa telst vera miðlungs eða gott. Lélegt ástand húsa hefur mest áhrif á götumyndina meðfram Búðarstíg og Eyrargötu og í húsaþyrpingunum við Einarshafnarhverfi og við Skúmsstaðabæina.

Þegar horft er á almannarýmin er þar ýmsu ábótavant. Eyrargata og Búðarstígur voru malbikuð á sínum tíma og gatan um leið hækkuð og hefur það leitt til þess að sum húsin virðast niðurgrafin í götuna. Malarplön með óljósri afmörkun er víða, svo sem umhverfis Húsið, Eyrarbakkakirkju og Miklagarð. Einnig stór malarplön við Frystihúsið og bensínstöðina. Ýmsan samtíning af hellugerð, kantsteinum og öðrum götubúnaði má sjá meðfram aðalgötunni. Hafist var handa árið 2012 við að leggja nýja hellulögn og setja upp nýja götulampa meðfram Eyrargötu. Framkvæmdum er ekki lokið og nær hellulögnin nú frá Álfstétt og vestur fyrir Garðhús. Ný hellulögn og götulampar eru mikið til bóta og þarf að klára það verk. Nauðsynlegt er einnig að hefja endurbætur á almannarýmum við Safnasvæðið, við Stað, við Einarshafnarhverfið og fleiri svæði. Frágangur lóða skiptir einnig miklu máli, girðingar, yfirborðsefni og gróður. Dæmi um gott samspil húsa og frágangs lóða er Bakaríið (Bakarísstígur 2), Garðhúsahverfið, Akbraut (Eyrargata 16a), Hvoll (Eyrargata 31), Túnberg (Eyrargata 10a), Nýibær III (Eyrargata 8b), Nýibær (Eyrargata 6), og nú nýlega Hóp. Dæmi um fallega aðlögun nýrra húsa að gömlu byggðinni er t.d. Litla-Háeyri (Eyrargata 18) og Eyrargata 39.
Mikilvægt er fyrir yfirbragð byggðar að gera upp fleiri af aldamótahúsunum, sérstaklega þau sem standa næst Búðarstíg og Eyrargötu. Einnig er sérstaklega mikilvægt að aðliggjandi hús við safnasvæðið séu í góðu ásigkomulagi og styrki þannig friðlýstu húsin. Þar má nefna Búðarstíg 10b, sem verið er að gera upp, Stíghús III (Búðarstígur 5a), Sunnuhvol og Káragerði (Eyrargata 77).

Það er ekki eingöngu mikilvægt fyrir yfirbragð byggðar að húsin séu í góðu ásigkomulagi, heldur skiptir allt umhverfi þeirra máli, s.s. frágangur lóða, girðingar, skúrar og ekki síst almannarýmin. Þar er nokkurt verk óunnið. Almennt falla steinsteypt hús sem klædd hafa verið steni-klæðningu eða sambærilegu, einstaklega illa að aldamótabyggðinni.

Niðurstaða: Lágt til miðlungs varðveislugildi ástands.

Varðveislugildi - heildarmat

Á meðfylgjandi uppdrætti má sjá heildarmat húsa innan verndarsvæðisins þegar fimm ofangreindir þættir eru dregnir saman og vegur menningarsögulegt, listrænt og umhverfissjónarmið mest í heildarmatinu. Í heildarmatinu skal fylgja leiðbeiningum Minjastofnunar, þar sem hús með hátt varðveislugildi eru hús sem eru friðlýst og hús sem hafa ótvírætt varðveislugildi. Innan verndarsvæðisins fá alls

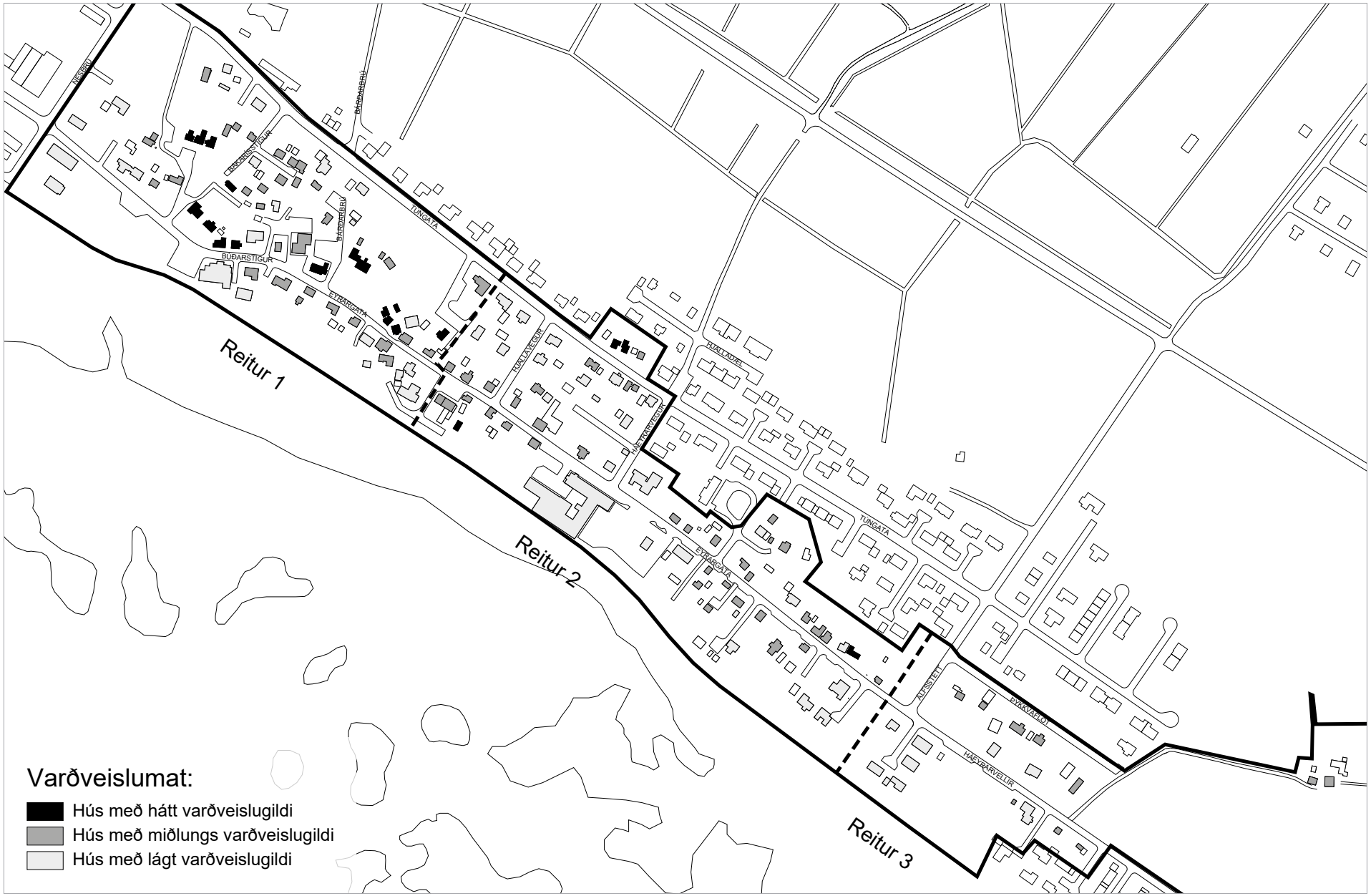
20 hús hátt varðveilsugildi og 79 hús fá miðlungs varðveilsugildi. Samtals eru því um 99 hús af 155 með miðlungs eða hátt varðveislugildi. Þau hús sem metin eru með hátt varðveislugildi eru auk þriggja friðlýstra húsa, hús sem eru friðuð vegna aldurs og hafa auk þess mikla sögulega þýðingu eða eru einstök vegna staðbundins byggingarlags og hafa því hátt fágætisgildi. Beitningaskúrinn er byggður 1921 og er verðugur minnisvarði um sögu vélbátaútgerðar og eini skúrinn sem eftir stendur á Austurbryggjunni. Hann er nú aldursfriðaður og hefur einnig verið rætt um að friðlýsa hann. Bakaríið (Bakarísstígur 2) er timburhús af eldri gerð, reist 1884 og er eina húsið sem eftir stendur af verslunarhúsum dönsku verslunarinnar. Það hefur verið gert upp. Skúmsstaðir I er mikilvægt fyrir hina sögulegu byggð og mikilvægur hluti af heild Skúmsstaðahverfisins. Húsið er nýuppgert á vandaðan hátt og er gott dæmi um einfalt timburhús af dansk-íslenskri gerð með miðjukvisti. Meðfram Búðarstíg eru Kristjánshús (Búðarstígur 10a) og Gunnarshús (Búðarstígur 12), en þau eru bæði mikilvæg fyrir götumyndina og Kristjánshús er eitt af fáum uppistandandi húsum Samúels Jónssonar. Gunnarshús (Búðarstígur 12) er reisulegt sveitserhús, nokkuð upprunalegt og eitt fárra á Eyrarbakka. Hús í húsaþyrpingum við Einarshöfn, Garðbæi og Sandvíkurbæi fá hátt varðveislugildi, þar sem þau eru góðir málssvarar síns byggingarstíls, s.s. mansard, steinsteypusveitser, einföld alþýðuhús og eru vel uppgerð. Stök hús sem fá hátt gildi eru Einarshús (Eyrargata 42a), timburhús af dansk-íslenskri gerð og vandlega endurgert og Nýibær (Eyrargata 6), einfalt timburhús með mansardþaki, einnig vandlega endurgert.

Hús sem fá miðlungs varðveilsugildi eru flest friðuð vegna aldurs en einnig eru nokkur hús sem eru yngri en vegna byggingarstíls eða umhverfisgildis teljast mikilvæg. Þannig eru hús eins og Stíghús I (Eyrargata 34, Þórdísarhús) og útihús við Eyrargötu 50 með miðlungs varðveislugildi. Steypt hús í funkisstíl sem fá miðlungs varðveislugildi eru Skúmsstaðir II, Eyrargata 40, Brenna II og Bakarísstígur 8.
Einstaka hús sem eru friðuð eða umsagnarskyld vegna aldurs fá lágt varðveislugildi og eru þau þá annað hvort mikið breytt frá upprunalegri mynd eða illa farin. Þar má nefna Austurvöll , Björgvin (Eyrargata) 32a, Káragerði (Eyrargata 77) og Hlið (Eyrargata 71).

Í heildarmatinu vegur sérstaða byggðarinnar í sögulegu samhengi og fjöldi aldamótahúsa sem hafa varðveist, nokkuð þungt. Mikilvægt er að byggðin haldist áfram lifandi og að áfram verði unnið að því að gera upp fleiri hús, bæta inn í skörð og fara í endurbætur á umhverfinu, svo hús og umhverfi fái notið sín betur.

Ekki er raunhæft né heldur skal leitast við að fjarlægja yngri hús sem eru í góðu ásigkomulagi. Ekki skal heldur breyta funkís eða móderníska húsum á þann hátt sem ekki hæfir þeim, s.s. með smárúðum, skrautlistum o.s.frv. heldur skal leitast við að þau verði endurgerð og viðhaldið í þeirri mynd sem þau eru byggð.

Niðurstaða: miðlungs til hátt heildarvarðveislugildi.

Kort 23. Heildararðveislumat samkvæmt Húsakönnun

2.7 Verndarstefna

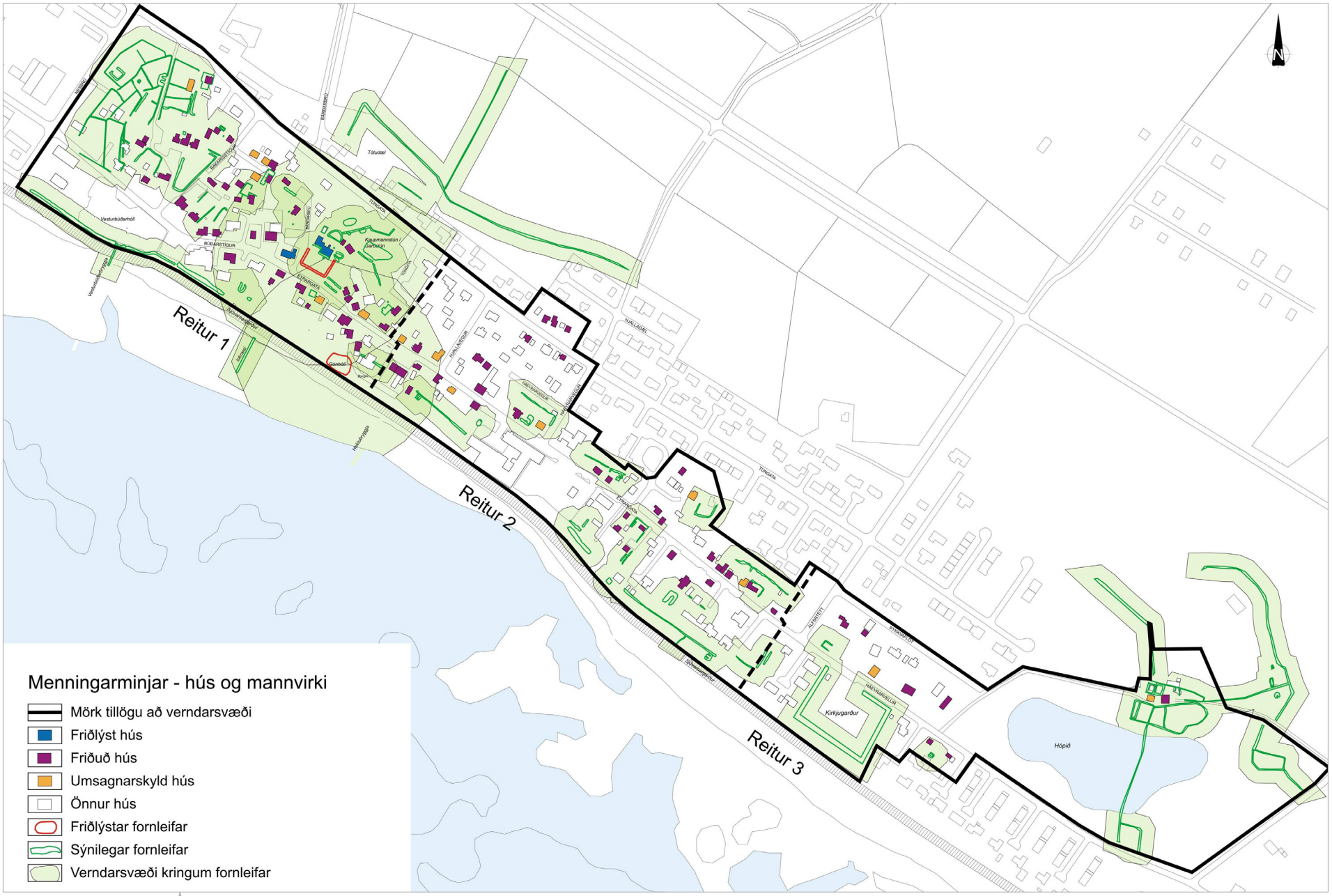
Verndarflokkar tillögunnar byggja á niðurstöðu varðveislumats og þar eru verndarflokkar skilgreindir út frá heildarmati allra samspilandi þátta, þ.e. varðveislugildi mannvirkja, götumynda, húsaþyrpinga, heilda og afmarkaðra reita innan verndarsvæðisins.

Hús og mannvirki eða leifar þeirra sem falla undir ákvæði laga um menningarminjar

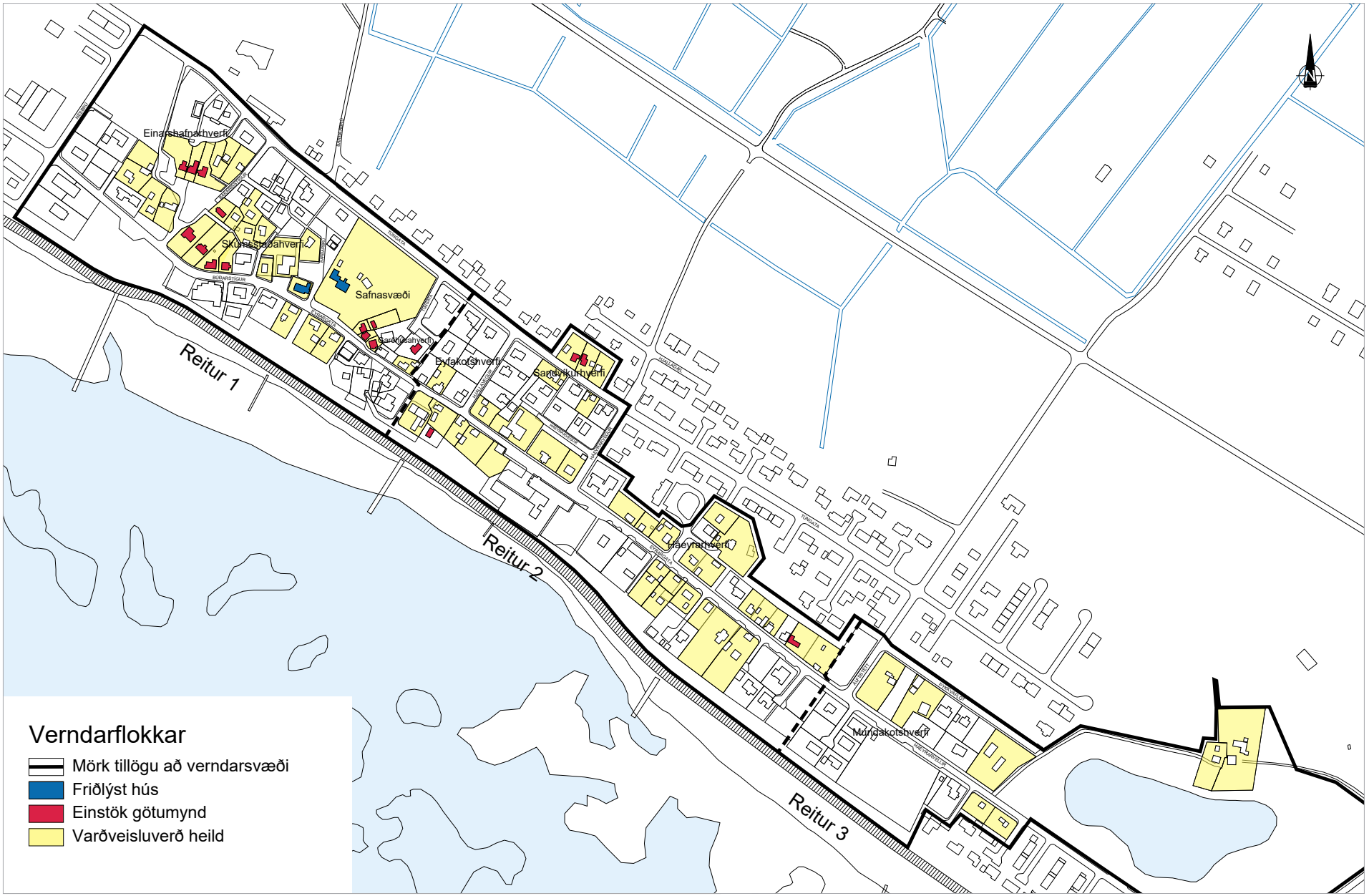
Á korti 24 um menningarminjar, hús og mannvirki, má sjá yfirlit yfir hús og mannvirki sem falla undir ákvæði laga um menningarminjar, bæði hús og sýnilegar fornleifar, óháð því hvaða varðveislumat þau hafa fengið. Punktar fyrir skráðar fornleifar aðrar en þær sýnilegu, eru ekki birtir, þar sem þeir eru það margir að kortið verður ólæsilegt. Á kortinu sést hversu þéttriðið net húsa og annarra minja er á reit 1 í Einarshafnar- og Skúmsstaðahverfinu, meðfram Eyrargötu og við Litlu Háeyri. Hlaðnir garðar eru áberandi, bæði sjóvarnargarðar og aðrir hlaðnir garðar við kartöflu- og kálgarða.

Verndarflokkar innan verndarsvæðis í byggð samkvæmt varðveislumati

Á korti 25 má sjá yfirlit yfir einstök hús og samstæður húsa eða götumynda samkvæmt varðveislumati. Af yfirlitinu má sjá hvernig ákveðið mynstur myndast meðfram Búðarstíg og Eyrargötu og svo nokkrar þyrpingar þar fyrir utan. Einnig má sjá svæði sem eru mikilvæg fyrir byggðina í heild, s.s. kirkjugarðinn, hlaðna garða í Einarshafnarhverfinu og votlendið Hópið.

Kort 24. Hús og mannvirki sem falla undir ákvæði laga um menningarminjar

Kort 25. Mat á varðveislugildi húsa og götumynda, byggt á niðurstöðu Húskönnunar og varðveislumats

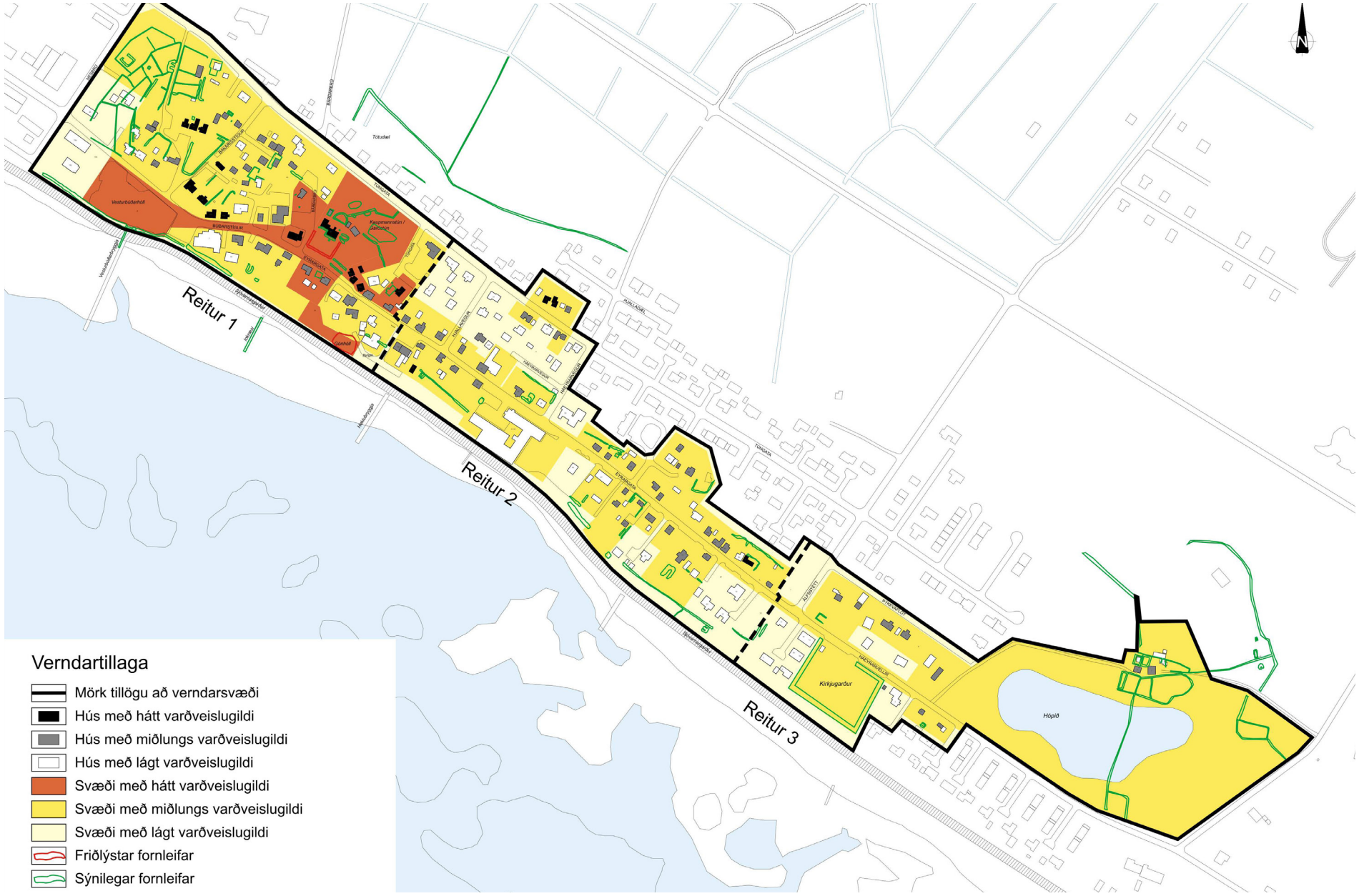
2.8 Skilmálar um verndun og uppbyggingu

Skilmálar þeir sem hér eru settir fram byggja á lögum nr. 87/2015 um verndarsvæði í byggð og eru í samræmi við þá framtíðarsýn og ákvæði sem sett eru fram í Aðalskipulagi Árborgar 2010–2030 um hverfisvernd. Skilmálarnir eru einnig í samræmi við lög um menningarminjar nr. 80/2012.

Skilmálum fyrir verndarsvæðið er ætlað að stuðla að svokallaðri samþættri verndun og hefur að markmiði að varðveita sérstöðu byggðarinnar samhliða uppbyggingu og endurnýjun undir vissum skilyrðum. Þannig mun verndunin stuðla að lifandi þorpi sem byggir á sérstöðu sinni hvað varðar menningarsögu, varðveislu og byggingarstíl. Núverandi svipmót byggðar einkennist af ólíkum tímaskeiðum og ljóst er að verndarsvæðið verður ekki fært til baka til þess tíma sem blómaskeið Eyrarbakka stóð yfir, um og eftir aldamótin 1900. Markmið verndunarinnar er ekki að fjarlægja eða afmá síðari tíma byggðaþróun, heldur að styrkja þau sérkenni sem ríkjandi eru og samþætta ólík tímabil.

Á undanförnum árum og áratugum hefur mikið áunnist í verndun og endurbyggingu aldamótahúsanna og má tala um vakningu meðal íbúa og húseigenda í þeim efnum. Í meðfylgjandi skilmálum er áhersla lögð á umhverfið og umgjörð húsanna, hvernig og hvar megi byggja ný hús og hvað beri að varast og forðast við umhverfismótun byggðarinnar. Í skilmálum um umhverfismótun er lögð áhersla á varðveislu ýmissa sérkenna svo sem óreglulegt byggðarmynstur sem endurspeglast í óreglulegum lóðarmörkum, mænisstefnu, götum og stígum. Ný hús, endurbygging núverandi húsa og umhverfismótun skal öll miða að því að styrkja þetta yfirbragð. Skilmálar miða að því að samþætta ólík tímaskeið í byggingarsögunni og er það meðal annars gert með því að stuðla að því að yngri hús haldi sínu upprunalega stílbrigði, t.d. funkíshús.

Við skilmálagerð er unnið með þrjá verndarflokka fyrir svæði, skv. leiðbeiningum Minjastofnunar, auk verndarflokka fyrir hús. Svæðin fá þannig hátt, miðlungs eða lágt verndargildi og taka skilmálar mið af því hvaða verndarflokk um ræðir. Verndarflokkarnir byggja á varðveislumati sem fjallað er um í kafla 2.6 og 2.7. Á meðfylgjandi korti sést að stór hluti svæðisins fær einkunnina miðlungs varðveislugildi.

Kort 26. Verndarflokkar innan verndarsvæðis – hús og svæði.

Svæði með hátt varðveislugildi: Þar eru minnstir möguleikar á uppbyggingu. Aðgerðir skulu miða að því að bæta það sem fyrir er. Þar má gera ráð fyrir að séu hús og mannvirki sem hafa mikið byggingarlistalegt og menningarsögulegt gildi og skulu endurbætur á húsum og mannvirkjum miða að því að færa þau nær upphaflegri gerð. Það getur átt við ef þeim hefur verið breytt á þann hátt að ekki samrýmist upphaflegri gerð og þar má nefna klæðningar, þakgerð og glugga.

Í þennan flokk falla friðlýstu húsin; Eyrarbakkakirkja, Húsið og Assistentahúsið ásamt nánasta umhverfi þeirra, s.s. friðlýstur sjóvarnargarður framan við Húsið, aðrar hleðslur, útihús og minjar á Kaupmannstúninu. Einnig er um að ræða Kirkjubæ, sem er hluti af safnasvæðinu og því mikilvægt að falli vel að því og Garðbæirnir, en þeir hafa mikla þýðingu fyrir umhverfi friðlýstu húsanna og safnasvæðisins. Vesturbúðarhóllinn og Búðarstígur eru færðir í þennan flokk vegna sögulegrar þýðingar og umhverfisgildis, en Búðarstígur tengdi áður fyrr kaupmannshúsið og verslunarhúsin og er vert að leitast við að endurskapa þessi tengsl. Gónhóll er friðlýstur og því með hátt varðveislugildi.

Svæði með miðlungs varðveislugildi: Þar eru nokkrir möguleikar á uppbyggingu. Endurbætur á eldri húsum og mannvirkjum skulu miða að því að færa þau nær upphaflegri gerð. Það sem byggt er nýtt skal laga sig að byggðinni sem fyrir er og hlutföll og svipmót hennar skulu virt.

Stór hluti verndarsvæðisins flokkast með miðlungs varðveislugildi, sem þýðir að ríkar kröfur eru gerðar til endurgerðar húsa og umhverfismótunar. Þar er um að ræða Einarshafnarhverfið og kálgarðana vestan við þá, Skúmsstaðahverfið, Garðbæjarhverfið, svæðið kringum Sandvíkurbæina, Litlu-Háeyri og reitinn meðfram Háeyrarvöllum.

Einnig eru í þessum flokki nánast öll hús meðfram Eyrargötu og Búðarstíg, ásamt Skúmsstaðahverfi, Einarshafnarhverfi, Háeyrarhverfi og Sandvíkurhverfi. Áhersla er lögð á varðveislu götumyndarinnar meðfram Eyrargötu og Búðarstíg, óháð núverandi ástandi húsa við götuna. Steinskot og Hópið falla undir þennan flokk, enda um mikilvægt menningarsögulegt landslag að ræða.

Svæði með lágt varðveislugildi: Þar eru mestir möguleikar á uppbyggingu. Það skal þó alltaf haft að leiðarljósi að það sem byggt er nýtt þarf að falla vel að byggðinni sem fyrir er og taka mið af hlutföllum og svipmóti hennar.

Um er að ræða svæði á reit 2 og 3, aðallega næst Túngötu, milli Hjallavegar og Háeyrarvegar. Einnig falla nokkrar lóðir meðfram Eyrargötu, næst kirkjugarði, í þennan flokk, en þar eru aðallega hús frá 7. og 8. áratug síðustu aldar.

Nokkur munur er á vestur- og austurhluta verndarsvæðisins m.t.t. varðveislugildis sjálfra húsanna og má sjá að möguleikar á uppbyggingu nýrra húsa eru meiri í austurhlutanum.

Skilmálar eru settir fram með tvennum hætti. Annars vegar er um að ræða almenna skilmála sem gilda fyrir umhverfismótun, minjar og byggingar fyrir verndarsvæðið í heild sinni. Hins vegar eru settir fram skilmálar og tilmæli fyrir einstaka reiti innan svæðisins. Ekki eru settir fram skilmálar fyrir einstök hús, heldur miða skilmálar að því að beina endurgerð og nýbyggingum í þann farveg og málsmeðferð sem hæfir hverju húsi. Líta má á skilmálana sem eins konar rammaskipulag fyrir frekari deiliskipulagsgerð fyrir svæðið og hugsanlega fyrir leyfisveitingar einstakra framkvæmda.

2.8.1 Almennir skilmálar

Minjar

- Friðlýstar minjar eru hlaðinn garður framan við Húsið og Gónhóll. Þessar minjar ber að varðveita sérstaklega og huga að við frekari umhverfismótun.
- Varðveita ber gömlu sjóvarnargarðana, en þá má sjá mjög víða innanvert við nýja sjóvarnargarðinn innan alls verndarsvæðisins. Hugað skal að viðhaldi og endurhleðslu gamalla garða í samráði við minjavörð Suðurlands.
- Aðrar sýnilegar minjar, s.s. hlaðna garða, tóftir, brunna o.fl. skal varðveita og gera sýnilega eins og kostur er.
- Tryggja skal gönguleið og almennt aðgengi meðfram eða á sjóvarnargarði. Einnig skal gömlum, þekktum slóðum niður að sjó haldið opnum.
- Hafa skal í huga við allar framkvæmdir innan verndarsvæðisins að minjar eru við hvert fótmál og ber að haga verkframkvæmdum samkvæmt því.

Götur, stígar og almannarými

- Við endurbyggingu gatna og stíga skal tekið mið af útliti og einkennum svæðisins (karakter) og yfirbragði byggðarinnar. Hönnun og mótun aðalgötunnar (Búðarstígs, Eyrargötu og Háeyrarvalla) skal vera samræmt hvað varðar efnisval og útfærslu. Forðast skal malbikað yfirborðsefni í gangstéttum meðfram götunni sem og vélsteyptan (staðsteyptan) kantstein, heldur velja frekar forsteyptar hellur og kantsteina eða náttúrustein.
- Efnisval götubúnaðar, s.s. bekkja, hjólagrinda og götulampa í almannarýmum skal vera samræmt. Götubúnaður skal vera látlaus og undirstrika sérstöðu svæðisins og falla vel að heildaryfirbragði þess. Varast ber að velja búnað sem er of áberandi og dregur athyglina frá húsunum.
- Girðingar á lóðarmörkum og skjólveggir við hús skulu taka mið af aldri húsa og gerð, forðast skal verksmiðju- og fjöldaframleiddar girðingar. Heimilt er að hlaða girðingar úr grjóti eða torfi, en ekki má spilla núverandi grjótgörðum sem teljast til minja.
- Þar sem um malarborna göngustíga og götur/slóða er að ræða, skal leitast við að afmarka kanta og skulu þeir helst afmarkaðir með hellubandi eða náttúrustein.
- Samræma skal útlit opinberra upplýsingaskilta og vegvísa innan svæðisins og skal útlit þeirra vera látlaust og í samræmi við yfirbragð byggðarinnar. Óheimilt er að setja upp neonskilti eða ljósaskilti innan verndarsvæðisins.
- Leitast skal við að styrkja þorpsmyndina með gróðri í almannarýmum.

Yfirbragð byggðar og byggingarskilmálar húsa

- Innan verndarmarkanna ber að varðveita og viðhalda því heildaryfirbragði sem þar ríkir og kemur fram í götumynd, byggðarmynstri, húsagerð, stærð og efnisvali.
- Hús innan verndarmarka sem eru aldursfriðuð og umsagnarskyld, njóta verndar skv. lögum um menningarminjar og ber að varðveita í samræmi við ákvæði laganna. Viðhald og endurgerð þessara húsa skal miða að því að færa þau sem mest í upprunalegt horf. Viðbyggingar við þessi hús skulu falla vel að eldri húsagerð og efnisvali.
- Lagfæringar húsa sem byggð eru eftir 1940 og bygging nýrra húsa skulu falla að því byggðarmynstri og húsagerð sem ríkjandi er. Þar sem mörg hinna eldri

húsa eru smágerð skal þess gætt að ný hús sem byggð eru í nágrenni þeirra taki mið af stærðarhlutföllum eldri húsanna. Viðhald og endurgerð húsa sem byggð eru eftir 1940 skal þó taka mið af upprunalegum byggingarstíl þeirra og skal varast þakform, glugga og efnisval sem ekki hæfir byggingarstíl húsanna.

- Þar sem aðstæður leyfa og rými er innan lóðarmarka er heimilt að byggja smáhýsi, s.s. skúra eða geymslur. Smáhýsin skulu taka mið af íbúðarhúsi hvað varðar lit, efnisval og almennan frágang. Stærð og hlutföll smáhýsa skulu einnig taka mið af íbúðarhúsi á lóð og í sumum tilvikum af húsum aðliggjandi lóða. Smáhýsin mega ekki skyggja á íbúðarhúsið og ekki vera ráðandi í götumyndinni.
- Ný hús á auðum/nýjum lóðum. Nokkrar lóðir eru óbyggðar og þar er leyfilegt að reisa ný hús. Skilmálar geta verið breytilegir, sjá nánar undir skilmálum reita 1, 2 og 3. Nokkrar lóðir með þegar byggðum húsum, eru það stórar, að þar má kanna hvort þeim megi skipta upp. Innan verndarsvæðis er heimilt að reisa stakstæð hús, en ekki raðhús eða fjölbýlishús í nútímaskilningi. Hæð húsa skal ekki fara yfir 2 hæðir nema sérstök rök liggi fyrir því. Staðsetning nýrra húsa við Eyrargötu skal taka mið af staðsetningu aðliggjandi húsa og bílastæði skulu vera til hliðar við byggingu.
- Þar sem talað er um ný hús í *gömlum stíl*, er átt við hús sem taka mið af og falla að aldamótahúsunum í hlutföllum (þ.e. hæð, grunnfleti og þakhalla), efnisvali og formgerð.

Skilmálar fyrir núverandi timburhús og gömlu steinsteypuhúsin

Burðarvirki og efni: Við endurgerð eldri húsa skal efnisval vera í samræmi við upprunalegt efni og ekki er leyfilegt að nota plastklæðningar, álklæðningar, PVC-glugga, steniklæðningu og þvílíkt.

Gluggar og póstar: Gluggagerð skal vera sem næst upprunalegum gluggum eins og krosttpóstar eða T-póstar með réttum prófílum á köntum.

Þak og klæðning: Þök skulu vera sem líkust upprunalegu þaki, hvort sem um er að ræða mænisþak, Mansardþak eða skúrþak á viðbyggingum. Ekki er leyfilegt að hafa flöt þök. Notast skal við hefðbundið bárujárn með réttri báru og lóðréttri eða timburklæðningu eins og rennisúð eða vatnsklæðningu eftir því sem við á.

Kvistir og svalir: Forðast skal að setja kvisti og svalir á núverandi hús, nema þar sem það var upprunalega eða á stærri húsin. Kvistir skulu taka mið af þakformi hússins og geta verið mæniskvistir eða púltkvistir eftir því hvað var dæmigert fyrir viðkomandi húsagerð. Nútímalegir, flatir kassar eru óheimilir.

Viðbyggingar: Viðbyggingar við gömul hús skulu vera minni en aðalhúsið, gjarnan byggð inn mót baklóðum fremur en út mót götu og skulu skilmálar taka mið af skilmálum fyrir ný hús í gömlum stíl.

Skilmálar fyrir ný hús í gömlum stíl

Hlutföll og hæð: Ný hús mega ekki gnæfa yfir eldri hús og skulu

Form og þakhalli: Flöt þök eru ekki heimil heldur skulu þök vera söðulþök eða mansardþök með sambærilegum þakhalla. Skúrþök eru leyfð á viðbyggingum.

Gluggar: Nýir gluggar skulu endurspegla lóðrétt hlutföll eldri húsa, þar sem gluggar eru hháir og mjóir fremur en flatir og liggjandi.

Efnisval: Efnisval skal líkjast efnisvali eldri húsanna og ekki er heimilt að nota plastklæðningar, álklæðningar, steniklæðningu og þvílíkt, né þverliggjandi báru..

2.8.2 Reitur 1

Reiturinn nær yfir Einarshafnarhverfið, Skúmsstaðahverfið, Safnasvæðið og Garðhúsahverfið. Nær allur reiturinn hefur annað hvort hátt eða miðlungs varðveislugildi og öll uppbygging innan reitsins skal því miða að því að styrkja heildarásýnd byggðarinnar. Innan reitsins eru þrjú friðlýst hús og tvær friðlýstar fornminjar. Sá hluti svæðisins sem er metinn með hátt varðveislugildi nær frá Vesturbúðarhólnum, eftir Búðarstíg og yfir safnasvæðið. Auk þess er Gónhóll á svæði með hátt varðveislugildi.

Umhverfismótun:

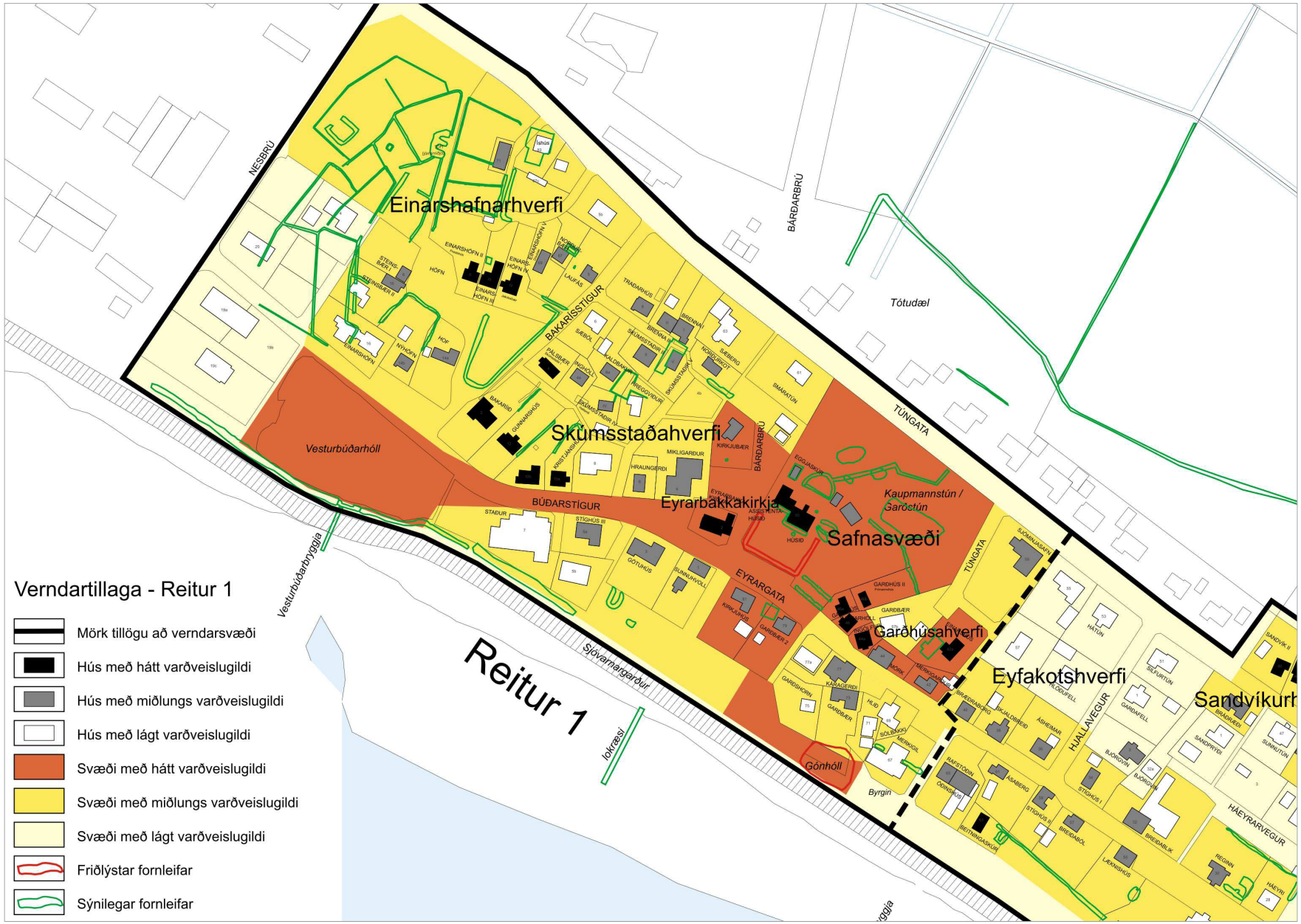
- Forgangsatriði er að styrkja samhengi gömlu Vesturbúðarinnar, Búðarstígs, Eyrarbakkakirkju, Hússins og safnasvæðisins alls. Innan þess svæðis skal áhersla lögð á gönguvæn svæði og draga úr bílastæðum. Leitast skal við að styrkja ásýnd og stöðu kirkjunnar með því að veita henni rými í sameiginlegu torgi. Það er meðal annars gert með því að fjarlægja girðingu og draga úr bílastæðum í kringum kirkjuna. Forðast skal malbik á bílastæðum og torgi og í stað þess nota hellustein og náttúrustein.
- Óheimilt er að byggja á Vesturbúðarhólnum eða raska honum á annan hátt, nema ef vera skyldi til þess að endurgera hús dönsku verslunarinnar, að hluta eða heild, eða marka útlínur þeirra með einhverjum hætti. Slík endurgerð skal gerð í nánu samstarfi við Minjastofnun. Ekki er leyfilegt að leggja Vesturbúðahólinn undir bílastæði.
- Mikilvægt er að gera endurbætur á svæðinu framan við Einarshafnarbæina, þar sem hlaðnir garðar fá að njóta sín og akstursleiðir eru afmarkaðar.
- Autt svæði meðfram sjóvarnargarði og við Gónhól skal skoðað með almennt útivistarsvæði í huga.

Nýjar lóðir og ný hús:

- Í gildandi deiliskipulagi fyrir Einarshafnarhverfið er gert ráð fyrir nýjum íbúðarlóðum innan gömlu kartöflugarðanna, þar sem hluti af hlöðnum görðum fær að standa en hluti þeirra er víkjandi. Enn hefur engum lóðum verið úthlutað og mætti því endurskoða lóðarmörk, byggingarreiti og fjölda lóða, með það að markmiði að form og stærð lóða taki í enn meira mæli mið af gömlu hlöðnu görðunum, en nýjar loftmyndir og mælingar gefa betri mynd af núverandi görðum en lágu til grundvallar gildandi deiliskipulagi. Einnig eru hugmyndir uppi um að vernda vestustu garðana og leyfa einungis byggingar norðan við Einarshafnarbæina.
- Ný hús skulu vera í *gömlum stíl*, sbr. almenna skilmála hér að ofan og gildandi deiliskipulagsskilmála.
- Á lóð Hafnar, en það hús er horfið, er gert ráð fyrir að flytja Ísaksbæ.
- Skv. deiliskipulagi er gert ráð fyrir nýrri lóð og íbúðarhúsi í *gömlum stíl* vestan við Kirkjubæ.

Æskilegar endurbætur á húsum og hús sem má fjarlægja:

- Innan Einarshafnarhverfisins er óheimilt að fjarlægja Íshúsið, en heimilt að fjarlægja aðra kofa/útihús þar í kring.
- Æskilegt er að fjarlægja/flytja bílskúr sem tilheyrir Smáratúni (Túngata 61) inn á lóð Smáratúns.
- Til að styrkja götumynd Búðarstígs og Eyrargötu og styrkja húsaþyrpingu safnasvæðisins er æskilegt að gera upp nokkur hús meðfram götunni í upprunalegri mynd, s.s. Sunnuhvol og Káragerði (Eyrargata 77).
- Heimilt er að endurbyggja hlöðuna vestan við Garðhús I (Eyrargata 46a) í samráði við Minjastofnun.

Kort 27. Verndarsvæði – reitur 1

2.8.3 Reitur 2

Reiturinn nær frá Rafstöðinni, yfir Eyfakotshverfi, Sandvíkurhverfi, Frystihúsið og Háeyrarhverfi austur að Álfsstétt. Stór hluti reitsins er metinn með miðlungs varðveislugildi og á það við nánast allar lóðir meðfram Eyrargötu, að undanskildum sex lóðum. Sandvíkurhverfið er einnig metið með miðlungs varðveislugildi. Að öðru leyti er reiturinn metinn með lágt varðveislugildi, s.s. meðfram Túngötu og við Frystihúsið, bensínstöðina, Sólvelli (Eyrargata 26) og lóðir austast á reitnum. Flest húsanna sem standa við Eyrargötu eru aldursfriðuð eða umsagnarskyld og eiga það sameiginlegt að standa mjög nálægt götunni. Fyrir miðju svæðisins er töluvert rof þar sem Frystihúsið og bensínstöðin standa og er mikilvægt að hönnun götu og frágangur lóða dragi úr þessu rofi. Tvö hús sem eru aldursfriðuð eru það mikið breytt að ekki þykir ástæða til að þau verði vernduð sérstaklega, en það eru Björgvin við Eyrargötu 32a, byggt 1915 og Sandprýði, Háeyrarvegi 1 byggt 1889/1967

Umhverfismótun:

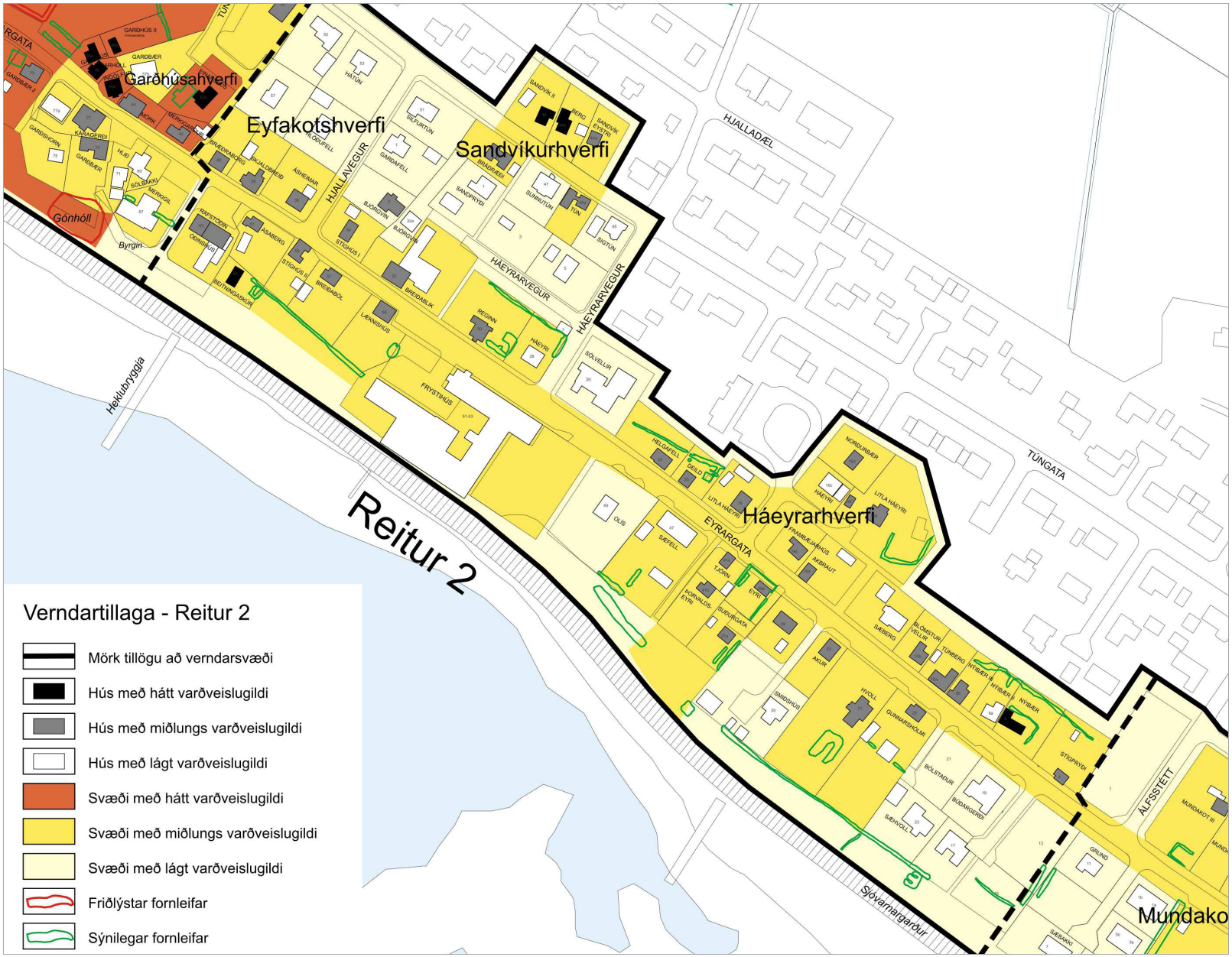
- Leitast skal við að fegra umhverfið á lóðum Frystihússins og bensínstöðvarinnar. Hönnun og mótun lóðanna skal vera í samræmi við umhverfismótun Eyrargötu. Bæði skal hugað að skýrum akstursleiðum og bílastæðum, göngusvæðum og gróðri. Yfirborðsefni gangstétta skal vera hellur eða sambærilegt, ekki malbik.
- Mikilvægt er að varðveita og halda í gamlar götur og traðir sem liggja niður að sjó/sjóvarnargarði. Tryggja skal gönguleið meðfram sjóvarnargarði án þess að spilla sýnilegum fornleifum.

Nýjar lóðir og ný hús:

- Þrjár óbyggðar lóðir eru innan reitsins. Þær eru Bólstaður (Eyrargata 21) og Eyrargata 13 og 15. Nýbyggingar eru heimilaðar á þessum lóðum og skulu þær byggðar í *gömlum stíl.*
- Nýbygging er heimil á lóð 3 við Háeyrarveg. Ekki eru sett önnur skilyrði um húsagerð en þau að nýbygging skal vera íbúðarhús á einni hæð.
- Heimilt er að skipta upp stórum lóðum, s.s. við Sæfell (Eyrargata 47), Hvol (Eyrargata 31), Gunnarshólma (Eyrargata 25) og Smiðshús (Eyrargata 35) svo framarlega sem hægt er að tryggja aðkomu að nýjum lóðum án þess að skemma sýnilegar minjar. Ný hús á þeim lóðum skulu taka mið af núverandi húsum sem eru á lóðunum og byggð í *gömlum stíl.*

Æskilegar endurbætur á mannvirkjum og hús sem mætti fjarlægja:

- Viðbyggingar við Breiðablik (Eyrargata 32) eru lýti á húsinu og mætti minnka til muna. Núverandi klæðning hæfir húsinu illa og upphafleg einkenni steinsteypuklassíkur eru horfin.
- Skúr við Háeyrarveg 3 er til lýta og þyrfti að fjarlægja, jafnframt því að þar verði byggt nýtt hús.
- Æskilegt er að útlit Frystihússins taki mið af upprunalegum arkitektúr hússins.
- Mikilvægt er að gerð verði bragarbót á bensínstöðinni (Eyrargata 49) og umhverfi hennar. Heimilt er að stækka verslunarhúsnæðið.
- Heimilt er að endurbyggja hinn hluta Beitningaskúrsins (Eyrargata 63), sem var austan við þann sem er núna.
- Byggingarár Nýjabæjar (Eyrargata 8a) er skráð 1900 og var þá tveggja bursta hús. Því var breytt í kringum 1940 í svipað horf og það er í dag, með valmaþak og undir áhrifum funkísstíls. Skrautlistar kringum glugga, hurðir og á grindverki falla illa að þeim stíl. Áhugavert væri að færa húsið í sitt upprunalega horf.
- Æskilegt er að gera Björgvin (Hjallavegur 3) upp í upprunalegri mynd.

Kort 28. Verndarsvæði – reitur 2

2.8.4 Reitur 3

Reiturinn nær frá Álfsstétt og austur fyrir Hópið og Steinskot. Innan reitsins eru átta hús sem að stofni til eru byggð fyrir 1923. Mundakotsbæirnir I, II og III voru byggðir um og eftir 1900 og stóðu lengi í hnapp og voru ákveðið kennileiti þar sem nánasta umhverfi voru tún. Ásýnd þeirra breyttist mikið við það að Mundakoti I var breytt og nú hefur það svo verið rifið. Ákjósanlegt er að byggja lítið hús í gömlum stíl á lóð Mundakots I og endurvekja þetta gamla samræmi.
Mundakot III hefur tekið breytingum gegnum tíðina en það fellur vel að eldri byggð og auðvelt er að breyta gluggum o.fl. til eldra horfs.

Austurvelli hefur verið breytt mikið og ber það engin merki aldamótahúsanna. Hóp, sem er frá 1909, hefur nýlega verið endurnýjað og fært til eldra horfs. Bjarghús (Háeyrarvellir 10) og Ós (Háeyrarvellir 12) eru dæmigerð alþýðuhús sem ekki hafa breyst mikið frá byggingu þeirra, nema hvað nýlega hefur verið byggð nokkuð stór skúrbygging við Ós til austurs. Tvö nýleg hús eru við Þykkvaflöt sem byggð eru í gömlum stíl og falla þau vel að eldri byggðinni.

Steinskot er verðugur fulltrúi kotbýlanna sem voru kringum þorpið um aldamótin 1900 og ber að varðveita sem slíkt.

Umhverfismótun:

- Varðveita skal núverandi yfirbragð kirkjugarðsins, minnismerki sem í honum eru og hlaðinn garð. Ekki er gert ráð fyrir að garðurinn stækki frá því sem nú er, enda komnar lóðir beggja megin við hann. Enn er nokkuð pláss fyrir grafir í garðinum í norðvesturhluta hans.
- Hópið ber að varðveita, og einnig hlaðna garða og tóftir sem þar er að finna og kringum Steinskot. Varðveisla Hópsins gegnir fjölþættu hlutverki; varðveisla menningarlandslags, votlendi sem tekur við yfirfallsvatni og frítt svæði sem tryggir fría ásýnd bæjarstæðisins við Steinskotsbæina.

Nýjar lóðir og ný hús:

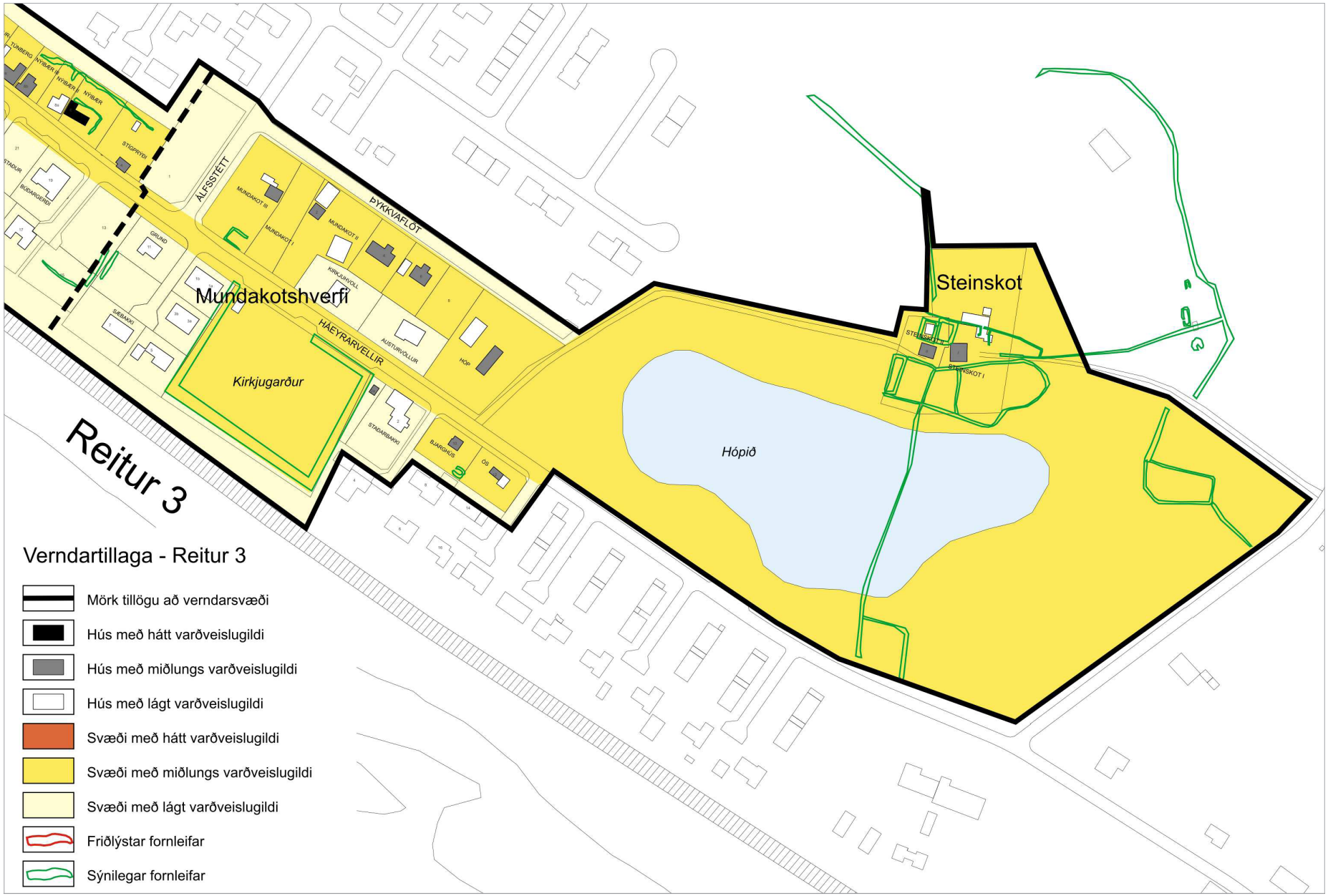
- Heimilt er að endurbyggja Mundakot I á sama stað og húsið stóð, helst sem líkast upprunalegri mynd eða í gömlum stíl.
- Við Þykkvaflöt 8 er heimilt að byggja hús skv. deiliskipulagi sem er sambærilegt og hús nr. 4 og 6.
- Ef byggt verður á Eyrargötu 9 skal húsið vera á einni hæð og falla að nærliggjandi húsum frá 7. og 8. áratug síðustu aldar.
- Skv. lóðarblaði er gert ráð fyrir lóð nr. 1 við Álfsstétt. Þar má gera ráð fyrir húsi í gömlum stíl og tengja þannig saman austurhluta Eyrargötu og Mundakotshverfið.

Æskilegar endurbætur á mannvirkjum og hús sem mætti fjarlægja:

- Ekki er talin þörf á að fjarlægja hús á þessum reit til þess að ná fram því yfirbragði byggðar sem sóst er eftir.
- Æskilegt er að færa Mundakot III í eldra horf með tilliti til glugga, en ekki endilega upprunalegt horf, þar sem það var á einni hæð

Bílskúrar og viðbyggingar:

- Bæði Ós (Háeyrarvellir 12) og Bjarghús (Háeyrarvellir 10) eru smágerð og ber að varðveita eins og kostur er án viðbygginga. Ef leyfi er gefið fyrir viðbyggingum á lóðunum, skulu þær vera í stærðarhlutföllum sem hæfa íbúðarhúsunum.

Kort 29. Verndarsvæði – reitur 3

2.9 Staða verndarsvæðis innan skipulags

Aðalskipulag Árborgar 2010-2030

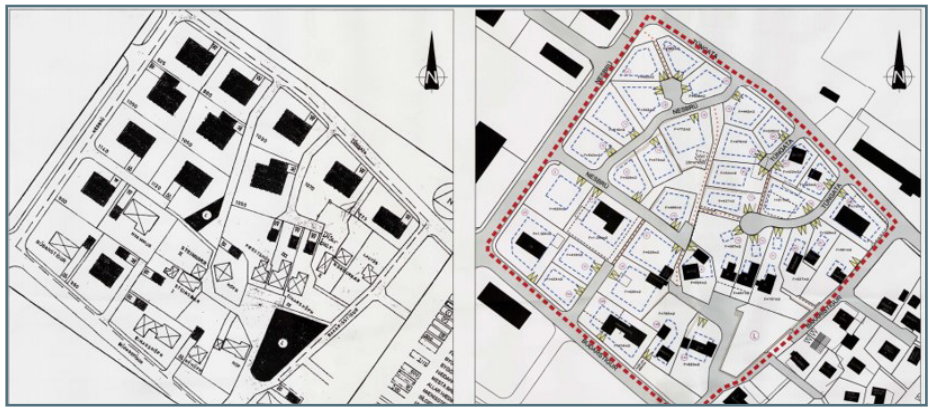
Afmörkun verndarsvæðis í byggð nær til alls þess svæðis sem afmarkað er sem Hverfisvernd í byggð eins og það er framsett á aðalskipulagsuppdrætti. Verndarsvæðið nær auk þess til flóðasvæðisins Hóp sunnan við Steinskot. Við næstu endurskoðun aðalskipulags Árborgar er æskilegt að hverfisverndarmörk þar endurspegli mörk verndarsvæðisins og ákvæði þess komi fram í greinargerð.

Deiliskipulagsáætlanir

Eins og fram kemur í inngangi kafla 2 í greinargerð þessari eru í gildi deiliskipulagsáætlanir fyrir stóran hluta svæðisins, frá frystihúsinu og vestur að Nesbrú og einnig fyrir lóðir við Þykkvaflöt. Skilmálar þessara áætlana taka mið af hverfisverndinni, eins og hún er sett fram í aðalskipulagi, og hafa verndun húsa og umhverfis að leiðarljósi. Það er því nokkuð góður samhljómur milli þeirra og skilmála verndarsvæðisins, en þó má búast við að uppfæra þurfi skilmála í deiliskipulagi og eins þarf að vinna deili- eða hverfisskipulag fyrir austasta hluta svæðisins. Segja má að í greinargerð þessari séu dregnar saman allar forsendur og markmið fyrir frekari skipulagsgerð og að einhverju leyti skilmálar, þó svo að útfæra þurfi þá enn betur í deili- eða hverfisskipulagi.

Það deiliskipulag sem einna helst þarfnast endurskoðunar er deiliskipulag Einarshafnarhverfisins frá 2004. Í samráðs- og kynningarferlinu hafa þau sjónarmið komið fram að hlífa ætti gömlu kartöflugörðunum sem eru vestast í Einarshafnarhverfinu og fella þannig út íbúðarlóðir sem þar eru. Engum lóðum hefur enn verið úthlutað og gatna- og lagnagerð er ekki hafin. Skipulagsnefnd verður falið að fara yfir gildandi deiliskipulagsáætlanir og meta hvort og í hvaða mæli þarf að breyta þeim.

Athygli er vakin á því að þegar sótt er um byggingarleyfi vegna friðlýstra og friðaðra húsa, er leyfisveiting einnig háð samþykki Minjastofnunar Íslands, skv. lögum um menningarminjar nr. 80/2012. Það gildir jafnt um breytingar og rif á sjálfum húsunum og nánasta umhverfi þeirra, s.s. ef reisa á bílskúra eða geymslur á lóð. Skipulagsnefnd skal senda mál til meðferðar með a.m.k. sex vikna fyrirvara. Um hús sem ekki eru friðuð en byggð fyrir 1940, skal leita álits Minjastofnunar Íslands. Þegar álit Minjastofnunar liggur fyrir skal skipulags- og byggingarnefnd taka málið aftur til umfjöllunar og taka mið af umsögn Minjastofnunar. Skipulags- og byggingarnefnd er ekki heimilt að gefa út byggingarleyfi fyrr en samþykki og/eða álit Minjastofnunar liggur fyrir.

Mynd 40. Deiliskipulag Einarshafnarhverfis frá 1989 og síðari breyting frá 2006. Þó svo að skipulagið frá 2006 taki að nokkru leyti tillit til núverandi hlaðinna garða, þá mun uppbygging á reitnum hafa í för með sér töluvert rask og breytta ásýnd. Því kemur til greina að fækka lóðum töluvert.

SAMRÁÐ OG SAMÞYKKT Í BÆJARSTJÓRN

Samráð og kynningarferli

Verkefnið fór af stað árið 2017 fyrir tilstuðlan íbúa á Eyrarbakka. Bæjarstjórn samþykkti að senda inn umsókn um styrk til verkefnisins til Minjastofnunar og var hún samþykkt. Svanhildur Gunnlaugsdóttir og Oddur Hermannsson landslagsarkitektar hjá Landform tóku að sér að vinna verndartillöguna, Guðmunda Ólafsdóttir þjóðfræðingur og Þorsteinn Tryggvi Másson héraðsskjalavörður hjá Héraðsskjalasafni Árnesinga sáu um húsakönnun ásamt Guðlaugu Ernu Jónsdóttur arkitekt . Margrét Hrönn Hallmundsdóttir fornleifafræðingur, ásamt fleirum, sá um fornleifaskráningu. Í upphaflegum samráðshópi sátu, auk ráðgjafa, þau Ásta Stefánsdóttir bæjarstjóri, Bárður Guðmundsson skipulagsfulltrúi, Lýður Pálsson og Linda Ásdísardóttir hjá Byggðasafni Árnesinga. Rúnar Guðmundsson fyrrum skipulagsfulltrúi hefur fylgt verkefninu eftir.

Kynningarfundur var haldinn í félagsheimilinu Stað á Eyrarbakka 12. október 2017 þar sem farið var yfir tildrög verkefnisins og helstu áherslur. Fundurinn vel sóttur og í framhaldinu var opinn vinnufundur haldinn í Húsinu á Eyrarbakka 22. nóvember 2017 og íbúum boðið að senda inn ábendingar og athugasemdir.

Húsaskráningu lauk í ársbyrjun 2020 og var hún ásamt tillögu að verndarsvæði send á bæjarstjórn Árborgar og hverfisráð Eyrarbakka til umsagnar. Tillaga kom frá hverfisráði um stækkun svæðisins þannig að það næði einnig til Steinskots og votlendisins þar í kring. Inga Lára Baldvinsdóttir og Magnús Karel Hannesson lásu yfir bæði húsakönnun og greinargerð með tillögu að verndarsvæði og komu með margar góðar og gagnlegar ábendingar. Kynningarfundur var haldinn með bæjarráði Árborgar í janúar 2020 og farið yfir stöðu verkefnisins. Tillagan var síðan kynnt í skipulagsnefnd þar sem formaður skipulagsnefndar, Sigurjón Vídalín Guðmundsson fylgdi málinu eftir.

Húsakönnun og vinnutillaga að Verndarsvæði í byggð hefur verið til óformlegrar kynningar á heimasíðu sveitarfélagsins frá janúar 2020. Kynningarfundur var haldinn í félagsheimilinu Stað á Eyrarbakka 14. júní 2021 þar sem Svanhildur Gunnlaugsdóttir fór yfir helstu áherslur tillögunnar. Fundurinn var fjölsóttur og umræður þónokkrar. 2. útgáfa tillögunnar var í framhaldi sett á heimasíðu sveitarfélagsins í júlí 2021 til enn frekari kynningar.

Samþykkt bæjarstjórnar

Tillagan var kynnt og auglýst frá 8. sept 2021 til 20. okt. 2021. Engar athugasemdir bárust. Tillagan var tekin til umfjöllunar í skipulagsnefnd og vísað til afgreiðslu og samþykktar bæjarstjórnar. Bæjarstjórn samþykkti tillöguna þann 1. des. 2021 og vísað til staðfestingar í Umhverfis-, orku- og loftslagsráðuneytinu. Ráðuneytið leitaði umsagnar Minjastofnunar Íslands sem gerði athugasemdir sem varðaði skil á gögnum og áherslur varðveislumats einstakra húsa. Endurskoðaðri húsakönnun og tillögu að verndarsvæði var skilað inn til Minjastofnunar í maí 2023 og nýtt erindi sent á ráðuneytið. Enn var talið að lagfæra þyrfti grunnskráningar og fleiri atriði. Endanleg fornleifaskýrsla var gefin út í ágúst 2026 og í kjölfarið var verndartillagan uppfærð til samræmis við þau gögn. Endanlegar skráningar og verndartillaga voru gefin út í ágúst 2026.

HEIMILDASKRÁ

Aðalskipulag Eyrarbakka 1987-2007. 1990. Eyrarbakkahreppur og Skipulag Ríkisins.

Ágústa Edwald Maxwell. 2017. *Vesturbúðarhóll á Eyrarbakka. Jarðsjármælingar og könnunaruppgröftur*. Reykjavík. Háskóli Íslands.

Árborg aðalskipulag 2010-2030.

Árni Sverrir Erlingsson. 2006. *Stiklað um íslenska húsagerðarsögu, með áherslu á sunnlenskar byggingar*. Fjölrit. Selfoss.

Guðlaug Erna Jónsdóttir, Guðmunda Ólafsdóttir og Þorsteinn Tryggvi Másson. 2026. ***Eyrarbakki húsakönnun. Verndarsvæði í byggð***. Héraðsskjalasafn Árnesinga.

Guðlaug Vilbogadóttir, Guðný Gerður Gunnarsdóttir, María Gísladóttir. 2019. *Leiðbeiningar 2: Húsaskráning – Huginn – Húsakönnun*. Minjastofnun.

Guðmundur Þórarinsson, Sigurður Andersen. 1997. *Eyrarbakkahreppur Örnefni*. Sjóminjasafnið á Eyrarbakka.

Guðný Gerður Gunnarsdóttir. 2017. *Leiðbeiningar 3: Verndarvæði í byggð. Tillaga og greinargerð*. Minjastofnun.

Inga Lára Baldvinsdóttir. 1998. *Margur í sandinn hér markaði slóð*. Eyrarbakkahreppur.

Inga Lára Baldvinsdóttir (vantar ártal). *Húsin á Eyrarbakka*. Bæklingur. Byggðasafn Árnesinga, Eyrarbakkaklasi og Kirkjustræti ehf.

Jón J. Aðils. 1971. *Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602-1787*. Reykjavík. Heimskringla.

Lilja Árnadóttir. 1989. *Eyrarbakki Húsakönnun*. Þjóðminjasafn Íslands.

Lög um verndarsvæði í byggð nr. 87/2015.

Margrét Hallmundsdóttir og Guðlaug Vilbogadóttir. 2015. *Fornleifaskráning vegna breytinga á deiliskipulagi á Eyrarbakka*. Náttúrustofa Vestfjarða og Byggðasafn Árnesinga.

Margrét Hrönn Hallmundsdóttir, Guðlaug Vilbogadóttir og Edda Linn Rise 2026. *Fornleifaskráning Eyrarbakka - Verndarsvæði í byggð*. Náttúrustofa Vestfjarða.

Páll Líndal. 1982. *Bæirnir byggjast. Yfirlit um þróun skipulagsmála á Íslandi til ársins 1938*. Skipulag ríkisins og Sögufélag Reykjavíkur.

Reglugerð um verndarsvæði í byggð 575/2016.

Sigurður Guðjónsson ofl. 1981. *Eyrarbakkahreppur, sveitarlýsing*. Sunnlenskar byggðir II. Flóinn. Búnaðarsamband Suðurlands

Skrá um friðlýstar fornleifar. Fyrsta útgáfa 1990. Fornleifanefnd.

Vigfús Guðmundsson 1949. *Saga Eyrarbakka II*. Reykjavík. Víkingsútgáfan.

Vigfús Guðmundsson 1945. *Saga Eyrarbakka I*. Reykjavík. Víkingsútgáfan.

Þórhallur Bjarnason. 1906. Búnaðarrit. Reykjavík, Búnaðarfélag Íslands. (sótt á timarit.is október 2019)

Munnlegar heimildir:

Árni Sverrir Erlingsson, Inga Lára Baldvinsdóttir, Jónína Óskarsdóttir, Linda Ásdísardóttir, Lýður Pálsson, Magnús Karel Hannesson, Margrét Hallmundsdóttir ofl.

Heimasíður:

https://www.byggdasafn.is/saga-hussins/

http://www.eyrarbakki.is/um-eyrarbakka/husin-a-bakkanum

Ljósmyndir og kort:
Öll ný kort eru unnin hjá Landform og byggja þau á loftmynd frá Loftmyndum og skipulagsgrunni sveitarfélagsins. Nýjar ljósmyndir þar sem ekki er getið sérstakra heimilda, eru teknar af starfsfólki Landform.
Kort frá 1903, 1930 og1974 eru fengin frá Skipulagsstofnun.

Nýjar myndir eru teknar af starfsfólki Landform. Eldri myndir eru fengnar úr ljósmyndasafni Héraðaskjalasafnsins eða frá Magnúsi Karel Hannessyni, sjá myndatexta.

VIÐAUKI: KORT

Kort V1 - Menningarminjar, hús og mannvirki

Kort V2 - Verndarflokkar

Kort V3 - Verndartillaga

EYRARBAKKI - VERNDARSVÆÐI Í BYGGÐ

Kort V1 - Menningarminjar - hús og mannvirki

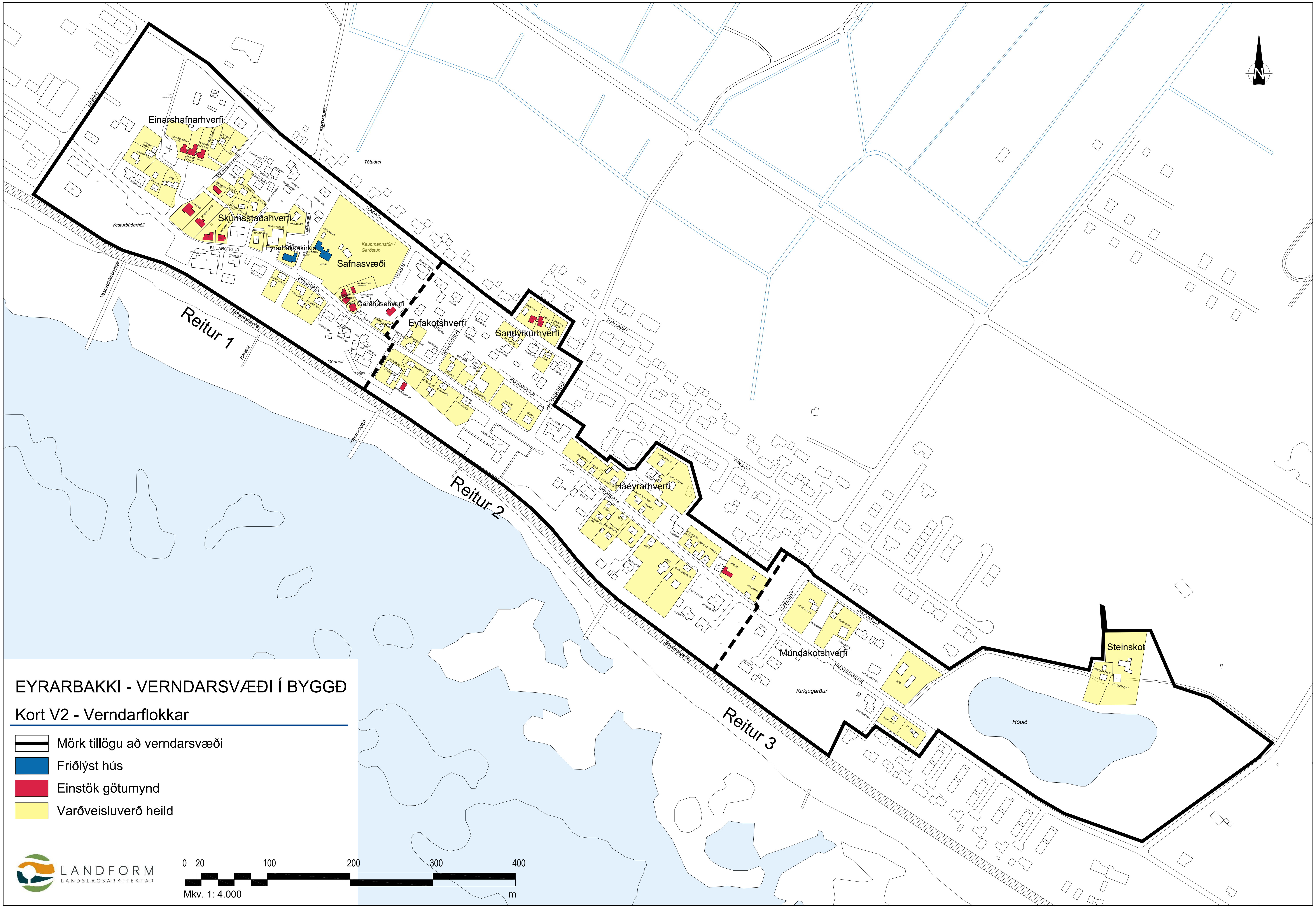
- Mörk tillögu að verndarsvæði
- Friðlýst hús
- Friðuð hús
- Umsagnarskyld hús
- Önnur hús
- Friðlýstar fornleifar
- Sýnilegar fornleifar
- Verndarsvæði kringum sýnilegar fornleifar

LANDFORM
LANDSLAGSARKITEKTAR

0 20 100 200 300 400 m

Mkv. 1: 4.000

Einarshafnarhverfi
Skúmsstaðahverfi
Eyrarbakkakirkja
Safnasvæði
Garðhúsahverfi
Eyfakotshverfi
Sandvíkurhverfi
Háeyrarhverfi
Múndakotshverfi
Steinskot
Reitur 1
Reitur 2
Reitur 3
Tötudæl
Kaupmannstún / Garðstún
Kirkjugarður
Hópið

EYRARBAKKI - VERNDARSVÆÐI Í BYGGÐ
Kort V2 - Verndarflokkar
Mörk tillögu að verndarsvæði
Friðlýst hús
Einstök götumynd
Varðveisluverð heild
LANDFORM
LANDSLAGSARKITEKTAR
0 20 100 200 300 400
Mkv. 1: 4.000
m
Einarshafnarhverfi
Skúmsstaðahverfi
Eyrarbakkakirkja
Safnasvæði
Kaupmannstún / Garðstún
Garðhúsahverfi
Eyfakotshverfi
Sandvíkurhverfi
Háeyrarhverfi
Mundakotshverfi
Steinskot
Hópið
Kirkjugarður
Reitur 1
Reitur 2
Reitur 3
Vesturbúðarhóll
Vesturbúðarbryggja
Sjóvarnargarður
Gónhóll
Byrgin
Heklubryggja
Tótudæl
TÚNGATA
EYRARGATA
BÚÐARSTÍGUR
BAKARISSTÍGUR
BÁRÐARBRÚ
NESBRÚ
HJALLAVEGUR
HÁEYRARVEGUR
HJALLADÆL
ÁLFSSTÉTT
ÞYKKVAFLÖT
HÁEYRARVELLIR
N

EYRARBAKKI - VERNDARSVÆÐI Í BYGGÐ
Kort V3 - Verndartillaga

- Mörk tillögu að verndarsvæði
- Hús með hátt varðveislugildi
- Hús með miðlungs varðveislugildi
- Hús með lágt varðveislugildi
- Svæði með hátt varðveislugildi
- Svæði með miðlungs varðveislugildi
- Svæði með lágt varðveislugildi
- Friðlýstar fornleifar
- Sýnilegar fornleifar

LANDFORM
LANDSLAGSARKITEKTAR

0 20 100 200 300 400
Mkv. 1: 4.000
m

Einarshafnarhverfi
Skúmsstaðahverfi
Eyrarbakkakirkja
Safnasvæði
Kaupmannstún / Garðstún
Sandvíkurhverfi
Eyjakotshverfi
Hæyrarhverfi
Mundakotshverfi
Kirkjugarður
Steinskot
Hópið
Vesturbúðarhóll
Gömlubúð
Reitur 1
Reitur 2
Reitur 3
BÚÐARSTÍGUR
EYRARGATA
TÚNGATA
KIRKJUSTÍGUR
HÆVARVELLIR
ALFARIÐJUR
Tótudæl